

Türkiyat Araştırmaları

ISSN 1305-5992

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 2

Bahar 2005

Bu Sayının Hakemleri

Prof.Dr. M.Cihat ÖZÖNDER (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Bilge ERCİLASUN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet Yaşar OCAK (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Nevin Güngör ERGAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Selahiddin ÖGÜLMÜŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof.Dr. Fahri UNAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Ülkü ÇELİK ŞAVK (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Nurullah ÇETİN (Ankara Üniversitesi)
Doç.Dr. Mehmet ŞEYİTDANLIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Doç.Dr. Aslıhan ÖĞÜN (Hacettepe Üniversitesi)
Yrd.Doç. Dr. Serdar SAĞLAM (Hacettepe Üniversitesi)
Yrd.Doç. Dr. Yunus KOÇ (Hacettepe Üniversitesi)
Yrd.Doç. Dr. Hulusi LEKESİZ (Hacettepe Üniversitesi)
Yrd.Doç. Dr. Mehmet ÖZDEN (Hacettepe Üniversitesi)
Öğr.Gör. Dr. Erdal AKSOY (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Süer EKER (Başkent Üniversitesi)

Yazarlar

ATABEY, İbrahim. Öğr. Gör. Dr., Başkent Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçenin Eğitimi Bölümü.
FİDAN, Serdal. Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
GELEKÇİ, Cahit. Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
HUNKAN, Ö. Soner, Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
KILIÇ Rüya. Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
KOÇ, Yunus. Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
KÖKTÜRK, Gökhan V. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
ÖZBAY, Murat. Doç.Dr. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.
ŞAHBAZ, Namık Kemal. Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.
TÜRKKAHRAMAN, Mimar. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.
ÜSTÜNDAĞ, Nagehan. Arş. Gör., ODTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 1, Sayı: 2, Bahar 2005

İÇİNDEKİLER

Ö. Soner HUNKAN

Orta Asya'da X-XIII. Yüzyıllarda "Türk" Adı Üzerine Bazı Kayıtlar..... 5

İbrahim ATABEY

Ettirgenlik Ekleri ve Türkçe Sözlük'ün Ettirgen Fiiller Açısından Değerlendirilmesi 13

Namık Kemal ŞAHBAZ

Türkçe İlkokuma ve Yazma Öğretiminde Ses Yöntemi ve İsmail Hakkı Elifba'sı..... 55

Murat ÖZBAY

Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı 67

Mimar TÜRKKAHRAMAN-Serdal FİDAN

Türk Dünyası ve Mânâ Etrafında Bütünleşme 75

Cahit GELEKÇİ

Türk Aydınının Küreselleşme Sürecine Bakışı..... 91

Gökhan V. KÖKTÜRK

Türkiye'de 1980-2003 Yılları Arasında Sosyal Bilimler Alanında Yayımlanmış Yöntem ve Araştırma Teknikleri Kitaplarının Hedef Kitleleri ve Yazılma Amaçları Açısından Değerlendirmesi 113

Yunus KOÇ

Osmanlı Örfi Hukukunda Standartlaşma (16.Yüzyıl)..... 131

Nagehan ÜSTÜNDAĞ

Osmanlı'da "Şehir" ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18.Yüzyıl)..... 149

Rüya KILIÇ

Yenileşme Döneminde Meşruiyetten Gayrimeşrûluğa Bektaşilik: Otorite-İtaat-Mücadele 169

Haberler 187

Yazım Kuralları 189

180

181

182

183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

İÇİNDEKİLER

Yıl 1, Sayı 2, Bahar 2002

Türkçe Dil Bilgi Sözlüğü

ORTA ASYA'DA X-XIII. YÜZYILLARDA "TÜRK" ADI ÜZERİNE BAZI KAYITLAR

Ömer Soner *HUNKAN*

Özet

Orta Asya'da "Türk" adı üzerine X. ve XIII. yüzyıllar arasına ait nümizmatik veriler ile İslamî metinlerde yer alan bazı kayıtlarda bu dönemde "Türk" adı ile ne kastedildiğini anlamaya yarayan bazı ip uçları yer almaktadır. Bu çerçevede, Türk hakanlığı devrinde X-XI. yüzyıllar arasında Fergâna ile Kuz Ordu (Balasâgûn)'da basılan paralarda ve XII. yüzyıl ortalarında Özkend'deki Hüseyin b. Hasan türbesi kitabesinde yer alan "Türk" adı kayıtları, Utbî, Gerdîzî, Beyhakî, Kâşgarî, İbnü'l-Esir, Şebânkâreî v.s. müelliflerin eserlerinde kaydedilen "Türk" adı ile karşılaştırılarak, bu dönemde Türk adının ne anlamda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Karahanlılar, Türk adı, Türkler

Records On The Name "Turk" In Central Asia Between The Tenth And Thirteenth Centuries

Abstract

There are some clues about the meaning of the word of *Turk* in central Asia during Xth and XIIIth centuries and these clues are present in some numismatic and Islamic sources. The name of "Turk" is present on the coins of Fergana and Kuz Ordu between Xth and XIth centuries. In addition to that we can see the name of "Turk" on the inscription of Huseyn b. Hasan's turbe in XIIth century. These datas are compared with the name of "Turk" in the books of Utbî, Gerdîzî, Beyhakî, Kâşgarî, İbnü'l-Esir, Şebânkâreî etc. and it is tried to understand the meaning of the name of "Turk" during these centuries.

Key words: Central Aisa, Turks, Karahanids.

"Türk" adının tarihte ilk defa ne zaman ve hangi kaynaklarda ne şekilde kaydedilmiş olduğu, tarihî süreç içindeki telaffuzları ve anlamı meselelerinin

de pek tabi olarak, ortaya atılmış bir hayli görüş söz konusudur.¹ Ancak umumiyetle Çin, Hind, İran, Grek, Musevî, Ön Asya yazıtları, Bizans ve Arap kaynaklarında yer alan bazı kayıtlara göre, en geç Gök-Türk çağından, M.Ö. 2. bin ortalarına kadar geri götürülebilen “Türk” adının, “kuvvet” anlamına geldiği ve Türkçe konuşan kavimlerin bu ad ile tesmiye edildiği kabul edilmektedir. İşte, bu çerçevede bizim burada yapmak istediğimiz, Orta Asya’da “Türk” adı üzerine X. ve XIII. yüzyıllar arasına ait nümizmatik veriler ile İslamî metinlerde yer alan bazı kayıtlardan hareket ederek, bu dönemde “Türk” adı ile ne kastedildiğini anlamaya çalışmaktan ibarettir.

X. Yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya’da yeni Müslüman kimliği ile Seyhûn ötesinde siyasi birliğini tesis etmiş olan “Türk hakanlığı” (Karahanlılar), öteden beri Sâmânîlere son vererek Mâverâünnehr’i ele geçirmek ve böylece İslam coğrafyasına fiilen girmek için önüne gelen fırsatları değerlendirmeye çalışmakta idi. Nihayet, hakanlığın batısını yöneten Buğra Han Ebû Musâ Hârûn, Mâverâünnehr’e yönelerek, Fergâna’yı ele geçirdi ve burada kendi adına para bastırdı. Türk hakanlığına ait bugün mevcut olan en erken tarihli (381 / 991-992) bu Fergâna dirheminde² Buğra Han Ebû Musâ Hârûn kendini “Türk Hakan” şeklinde tavsif etmektedir (İşanhanov ve Koçnev 1979: 146).

“Türk” adını, hanedanın doğu koluna mensup başka üyelerinde de görmek mümkündür. Yer ve tarihleri silik ya da net okunamayan ‘44’? / 1049-? tarihli ve yeri belirsiz bir dirhemde³ “Buğra Kara Hakan” unvanı ile zikredilen Buğra Han Muhammed (449 / 1057-1058)’in tâbii, “Yağan Türk Tegin” unvanlarını taşıyan bir hanedan mensubu idi (Koçnev 1997: 285, n.1298).

¹Bu görüşler için bkz. İ. Kafesoğlu, “Tarihte ‘Türk’ Adı”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966: 306-319; Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981: 36-37; “Türkler”, *İA*, XII/2, 1997: 142-143; B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 2001: 6-12; A. Taneri, *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ankara, 1993: 63-69.

²Arka Yüz: الله محمد رسول الله الطائع لله الخليفة الله ملك المشرق شهاب الدولة و ظهير الدعوة ابو : موسى ترك خاقان مولى امير المؤمنين الخليفة ارسلان تكين بن التكين (Arka Yüz: lillah Muhammed Resûlullah et-Tâi’ lillah el-Halife Melikü’l-Maşrik Şehâbü’d-Devle ve Zahîrû’d-Da’ ve Ebû Musâ **Türk** Hakan Mevlâ Emîrû’l-Mü’minin el-Halife Arslan Tegin b. Uluğ Tegin)

³Ön Yüz: يغان ترك تكين Arka Yüz: بغرا قرا خاقان (Yığân **Türk** Tegin / Buğra Kara Hakan)

"Türk" adına bir de 450 / 1058-1059 tarihli Kuz Ordu (Balâsâgûn) yazı üslubuna uygun dirhemlerde⁴ "Tonga Kara Hakan"'a tâbî olan ve sadece "Türk" unvanının okunabildiği bir hanedan mensubunda rastlanmaktadır (Koçnev 1997: 286, n. 1318-9).

XII. Yüzyılın ikinci yarısında Özkend'de Hüseyin b. Hasan türbesindeki Rebiûlahir 547 / Temmuz-Ağustos 1152 tarihli kitabede Alp Kılıç Tonga Bilge Türk Tuğrul Hakan unvanları ile zikredilen Hüseyin b. Hasan'ın unvanları arasında da "Türk" adına tesadüf edilir (Pritsak *IA* VI: 270; Koçnev 1996: 355).

Bu kayıtlarda yer alan "Türk" adı, "kuvvetli" anlamında bir unvan mı yoksa mensup oldukları hanedanı gösteren nesebî veya kavmî bir ad mı idi? İslamî metinlerde bu sorulara cevap verecek bazı ip uçları bulunmaktadır. Şebânkâreî (ö. 1358)'nin XIV. yüzyılın ilk yarısında yazdığı *Mecma'ü'l-Ensâb*'da, "Türk" adını kullanan Buğra Han Hârûn'un oğlu Kadir Han Yûsuf ile Gazneli Sultan Mahmûd arasında geçen bir diyaloga ait orijinal bir bilgi yer almaktadır. Buna göre, Sultan Mahmûd, Hindistân işlerinden eli boşalınca Türk memleketi (Türk Hakanlığı) ile ilgilenmeye başladı ve Kadir Han Yûsuf'a elçiler gönderdi. Mâverâünnehr'i görmek istediğini, burayı zapt etme konusunda kendisi ile meşvereti arzu ettiğini bildirdi. Kadir Han Yûsuf ileri görüşlü biri idi. Baktı ki, Sultan Mahmûd kararlı, çekinerek şöyle cevap verdi: "Bizim aramızda özel bir dostluk vardır ki, sen Türk aslıdansın, yabancı değilsin. Bütün memleket senden rahatsız değildir. Ama, senin gelmen zahmet olur. Bir nâip gönder (Şebânkâreî 1376: 57)."⁵

Şebânkâreî'nin verdiği bu bilgiye göre, Kadir Han Yûsuf kendini "Türk" soyundan görmektedir ve kendisi gibi "Türk" soyundan olduğunu bildiği Sultan Mahmûd ile arasında bu durumu dostluğa vesile saymaktadır. Zira, Sultan Mahmûd'un babası Sebüktegin, Türk hakanlığı ülkesinde önemli bir merkez olan Barshan şehriden idi (*Pendnâme* "Merçil trc." 1975: 227-228). Barshan ise, Türk Afrâsyâb'ın oğlunun adı ve onun kurduğu bir şehirdir (Kâşgarî III 1992: 417). Nitekim, Beyhakî'nin kayıtlarında yer alan başka bir diyalogda Irân'ı temsil eden Sultan Mahmûd, Kadir Han Yûsuf ve oğul-

⁴ Ön Yüz: ... ترک Arka Yüz: الدولة \ طنغا ... (Türk ... / ...Tonga... ed-Devle). Diğer bir parada; Ön Yüz: ... ترک Arka Yüz: طنغا قر(ا)خان (Türk ... / Tonga Kara Hakan).

⁵ میان ما دوستی است خاصه کی تو از اصل ترکی و بیگانه نیستی و همه مملکت از تو دریغ نست. اما آمدن تو ز حمت باشد شاید نانبی بغرستی...

larını yani, Türk hakanlığı hanedanını “Türkler⁶” adı ile muhatap almaktadır (Beyhakî 1977: 695-696).

Şu halde, paralarda ve Özkend kitabesinde yer alan “Türk” adının, “kuvvetli” anlamında kullanılan bir unvan olarak değil, hanedanın bağlı olduğu soyu ifade etmek için kullanıldığını düşünmek mümkündür. Bilindiği üzere Türk hakanlığından önce kendilerini “Türk” olarak vasıflandıran tek hanedan Gök-Türk hanedanı yani, tarihî Aşina sülalesi idi. Nitekim, İslam kaynaklarında Türk hakanlığının menşei kabul edilen “Türk Afrâsyâb (Cüzcanî I 1363: 140)”ın, Mesûdî’nin bir kaydına göre Aşina’nın bir kolundan geldiği anlaşılmaktadır (Mesûdî I 1985: 134). Bu nedenle olmalıdır ki, Türk hakanlığı hanedanı mensupları İslamî metinlerde “Kadır Han Türk (Yûsuf b. Hârûn)” (Cüzcanî I 1363: 230), “Togan Han Türk (Ahmed b. Ali)” (Curfâdekânî 1374: 294), “İlig Han Türk (Nasr b. Ali)” (Şebânkârî 1376: 48) ve “Subaşı Tegin Türk (Ali Tegin)” (Gerdîzi 1363: 388) şeklinde “Türk” adı ile birlikte zikredilmektedir.

Paralarda ve Özkend kitabesinde kendilerini “Türk” olarak vasıflandıran yöneticilerin mensup olduğu hanedandan dolayı Cüzcanî, onları genel bir ifade ile, “Afrâsyâbiyân (Afrâsyâblılar)”, “Hanân-ı Afrâsyâbî (Afrâsyablı hanlar), Selâtîn-i Afrâsyâbî (Afrâsyablı sultanlar), Mülûk-u Türkistân-ı Afrâsyâbî (Afrâsyablı Türkistân melikleri) ya da Ümerâyı Afrâsyâbî (Afrâsyablı emîrler)” (Cüzcanî I 1363: 245, 247, 252, 307, 309, 403) şeklinde tanımlarken, İbnü’l-Esîr de bu hanedanı “Âl-i Afrâsyâb et-Türkî (Türk asıllı Afrâsyâb ailesi)” olarak genel bir tanımın içine yerleştirmektedir (İbnü’l-Esîr IX 1995: 320).

Türk Afrâsyâb, devletin en üst mevkii olan Hakan yani, Han-ı Hanân unvanı taşıırken, oğulları sadece Han unvanı alırdı (Kâşgarî III 1992: 157; Hârizmî 1895: 120). Bu nedenle olmalı ki, kaynaklarca Türk Afrâsyâb menşeiine dayandırılan hanedan, dönemin İslam kaynaklarında “Beni Hakan (Hakan oğulları)” (Menîni II 1286: 83), “Âl-i Hakan (Hakan ailesi)” (Nizâmî Arûzî 1982: 80), “Peserân-ı Hakan (Hakan oğulları)” (Nâsır Hüsrev 1375: 84), “Han-ı Hanân (Hanlar hanı) (Sem’ânî 1898: 65; Reşîdü’l-Dîn II/5 1999: 40)”, “Evlâdü’l-Haniyye (Hanlık oğulları)” (İbnü’l-Esîr IX 1995: 59; X:

⁶İbnü Nasr Mişkân, Sultan Mesûd’a babası Sultan Mahmûd’dan duyduğu bir sözünü hatırlatmaktadır: “Bizim **Türklerle** (Türkân) yakınlaşmamız zarurettten kaynaklanmaktadır. Eğer bir fırsat ele geçirirlerse bizi bırakmazlar ve bize itibar etmezler (Beyhakî 1977: 695-696).”

333) ve "Beytü'l-Haniyye (Hanlık ailesi)" (İbnü'l-Esir IX 1995: 320) adları ile de kaydedilmektedir.

Bazen de hanedan mensuplarının hakim olduğu coğrafyaya nisbetle ülke adı olarak, "Hanân-ı Türkistân ya da "Hanât-ı Türkistân" (Beyhakî 1977: 87, 103, 944), "Memleket-i Türk" (Şebânkâreî 1376: 59), "Zemîn-i Tûrân" (Cüzcânî I 1363: 230) ve "Memâlik-i Türkistân" (Cüzcânî I 1363: 254), ülkenin yöneticisi ise "Han-ı Türkistân" (Beyhakî 1977: 667; Nizâmü'l-Mülk 1982: 148, 163) ve "Hakan-ı Türkistân" (Cüzcânî I 1363: 230), ayrıca "Türk Hakan'ı" (İbnü'l-Adîm 1976: 33), "Havâkinü't-Türk (Türk Hakanları) (Karşı 1898: 130) ve "Hanân-ı Türk (Türk hanları)" şeklinde kaydedildiklerine rastlamak da mümkündür.

Bu bilgiler çerçevesinde Barthold'un "...Bunlardan sonraki devirlerde en çok şöhret kazananlar Karluk, Uygur ve Kırgızlardır; lakin bu kavimlerin daha o zaman kendilerini Türk diye adlandırdıklarına ait bir delil yoktur. Türk kelimesinin son zamanlarda bilinen anlamı (yani bütün Türk kavimlerinin hepsini içine alan bir ad olması) Müslüman kavimlerin eseri olsa gerek. Araplar birçok kavimlerin VII-VIII. yüzyıllarda savaştıkları Türkler ile aynı dilde konuştuklarını gördüler ve bundan sonra hepsini Türk diye adlandırmaya başladılar. Sonra İslamiyet'i kabul eden Türkler de gitgide kendilerini Türk diye adlandırmaya başladılar... Türk kelimesi Avrupa'da yalnız Selçuk ve daha sonra Osmanlı devletini kuran ve esasen Orhun Türkleri gibi Oğuz neslinden gelen kavim için kullanıyordu... (Barthold 1975: 41)." şeklindeki görüşleri de değerini kaybetmemektedir.

Zira, Gök-Türklerin bir devamı olan İlk Müslüman Türk devleti "Türk hakanlığı"nın bir mensubu olan Buğra Han Hârûn'un İslam coğrafyasına girdiği Fergâna'da 381 / 991-992'de adına kestirdiği dirhemde kendini "Türk Hakan" olarak adlandırması, Oğuzların dışında Karluk, Çiğil, Tuhsi, Yağma v.s. Türk boylarının da bu adı benimsediklerini göstermektedir. Buğra Han Hârûn, nasıl ki, 382 / 992-992 tarihinde Buhârâ'da bastırdığı dinarda (İşanhanov ve Koçnev 1979: 149), daha önce Sâ mânîlerde ya da diğer Müslüman devletlerde olmadık bir şekilde, üç ayete birden yer vererek, dindar bir hakan portresi altında İslam adına 'muhteris' Sâ mânîlerden Buhârâ'yı aldığını ve bu devlete son verdiğini ilan etmişse, "Türk Hakan" yazıları ile de yeni hanedanın kimliğini her tarafa duyurmak istemiş olmalıdır. Nitekim, ortaçağın en etkin propaganda aracı, herkesin kesesinde bulundurmak isteyeceği, yöneticilerin adına bastırdıkları paralardı ve Türk hakanlığının Orta Asya'da hakim olduğu bölgeler de ticarî hayatın en canlı olduğu yani, para alışverişinin yoğun olacağı muhakkak olan tarihî ipek yollarının geçtiği sahalarıdır.

Daha X.ve XI. yüzyıllarda kaynaklara yansıyan bu “Türk” bilincinin, Türklerin birden bire Akdeniz’e kadar bütün Orta Doğu’ya hakim olmaları sürecinde, farklı kavimlerle karşılaşmalarının bir sonucu olarak, bugünkü milliyetçilik normlarından biri olan “mukayese” hissiyatını canlandıracağı ortadadır. Bu kapsamda, yine Türk hakanlığı hanedanının bir üyesi olduğu tahmin edilen ve mülteci olarak Bağdâd’da bulunan Mahmûd Kâşgarî’nin kayıtları dikkate değerdir. Ona göre; “Türk, Tanrı peygamberi Nûh’un oğlunun adıdır. Bu, Tanrı’nın, Nûh oğlu Türk’ün oğullarına verdiği bir addır... Türk sözü, Nûh’un oğlunun adı olduğunda bir tek kişiyi bildirir, oğullarının adı (Kâşgarî I 1992: 350) olduğunda, “beşer” kelimesi gibi çokluk ve yığını bildirir. Bu kelime, müfret ve cemi yerinde kullanılır, nitekim “Rûm” kelimesi Tanrı peygamberi İshak’ın oğlu İysu, İysu’nun oğlu Rûm’un adıdır; oğulları da bu ad ile anılmıştır, Türk kelimesi de böyledir. Biz, ‘ ad olarak Türk adını ulu Tanrı vermiştir’ dedik... hadis şöyledir: ‘Benim bir ordum vardır. Ona Türk adını verdim. Onları Doğu’da yerleştirdim. Bir ulusa kızsam Türkleri o ulus üzerine musallat kılarım.’ diyor. İşte bu, Türkler için bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Çünkü, Tanrı onlara ad vermeyi kendi üzerine almıştır; onları yeryüzünün en yüksek yerine, havası en temiz ülkelere yerleştirmiş ve onlara (Kâşgarî I 1992: 351) “Kendi Ordum” demiştir. Bununla beraber Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözü yerine getirmek, sadelik, övünmemek, yiğitlik, mertlik gibi övülmeye değer sayısız iyilikler görülmektedir (Kâşgarî I 1992: 352). Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi Türk b. Yâfes b. Nûh’a kadar ulaşır (Kâşgarî I 1992: 28).”

Esasen, Mahmûd Kâşgarî “Türk” kelimesinin anlamını “olgunluk vakti” olarak özetlemektedir (Kâşgarî I 1992: 353). Ancak, “Türk” adının anlamının, bazı İslamî metinlerde, Türklerin Yecûc ve Mecûc seddinin arkasında “terk” edilmiş olduğuna veyahut da Yâfes’e düşen sahanın insandan yoksun “terk” edilmiş bulunmasına bağlanması, Arapça’da “terk” etme kelimesine benzetilerek yakıştırıldığı açıktır (Kafesoğlu 1966: 316). Zira, “Türk” adının bugünkü telaffuz şekline uygun olarak İslam kaynaklarından önce, “Türük” yazılışı ile birlikte, “Türk” şekli ile de Orhun kitabelerinde yer aldığı bilinmektedir (Orkun I 1994: 101; Kafesoğlu 1966: 313). Nitekim, İslamî metinlerde Türklerle dair bu türden yakıştırmalara bazen rastlamak mümkündür ki, Türklerin kuvvetli ve savaşçı olan yönü ile köse olan fizikî yapısının, Türk’ün atası Yâfes’in hastalandığında Kurt sütü içmesine ve karınca yumurtası yemesine bağlanması (Gerdizî 1363: 548), bu türden yakıştırmalar arasındadır.

Sonuç olarak özetle denilebilir ki, X. yüzyılın sonlarına doğru İslam coğrafyasına siyasi bir güç olarak girmeye başlayan Türk hakanlığında ha-

kim sınıf, "Türk" adını kullanarak, İslam öncesi Gök-Türklere kadar uzanan soy ağaçlarına bağlı kalmayı sürdürmüşler ve bunu, kendileri gibi Türk kabul ettikleri komşu devletlerle dostluğa bir vesile saymışlardır. Bu nedenle Müslüman olmalarına rağmen İslam kaynaklarında onlar, yıkılışlarına kadar "Türk" soy ve kavmî adı altında kaydedilmişlerdir. İslam kaynaklarının söz birliği ettiği üzere Türk b. Yâfes b. Nûh'a uzanan kavmî birlikte, Orta Asya'dan Akdenize uzanan Müslüman ortaçağında hızla akan siyasî sürecin yarattığı hengamede kuvvetli bir "Türk bilinci" ortaya çıkmış ve bu durum, yine yer yer İslam kaynaklarına yansımıştır.

Kaynakça

- BARTHOLD, V. V. (1975), *Orta Asya Türk Tarihi hakkında Dersler*, (Hzr. K. Y. Koprıman ve A. İ. Aka), Ankara: KB Yayınları.
- BEYHAKÎ, Ebu'l-Fazl Muhammed. (1977), *Târih-i Beyhakî*, (Nşr. A. E. Feyyâz), Meşhed, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Firdevsî.
- CURFÂDEKÂNÎ, Ebu's-Şeref Nâsîh. (1374), *Tercüme-i Târih-i Yemînî*, (Nşr. C. Şiâr), Tahran, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- CÜZCÂNÎ, Minhâc Sirâc. (1363), *Tabakât-ı Nâsirî*, (Nşr. Abdü'l-Hay Habîbî), I-II, Tahran, Dünyâ-yı Kitâb.
- GERDÎZÎ, Ebû Saîd Abdü'l-Hay. (1363), *Târih-i Gerdîzî*, (Nşr. Abdü'l-Hay Habîbî), Tahran, Dünyâ-yı Kitâb.
- HÂRİZMÎ, Ebî Abdullah el-Kâtîb. (1895), *Kitâbü Mefâtihi'l-Ulûm*, (Ed. G. Van Vloten), Leiden.
- İBNÜ'L-ADÎM, Kemâlû'd-Dîn. (1976), *Bugyetü't-Taleb fî Târihi Haleb*, (Nşr. A. Sevim), Ankara, TTK Yayınları.
- İBNÜ'L-ESİR, (1995), *El-Kâmil fî't-Târih*, (Nşr. A. el-Kâdî), I-X, Beyrut.
- İŞANHANOV, C. ve B. KOÇNEV. (1979), "Drevneysie Karahanidskie Monety", *IMKU*, Vıpusk 15, Taşkent: 142-152.
- KAFESOĞLU, İbrahim. (1966), "Tarihte 'Türk' Adı", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara: 306-319.
- , (1997), "Türkler", *İA*, XII/2: 142-143.
- KARŞI, Cemal. (1898), *Mülhakâtü's-Surâh*, (Nşr. V. Barthold), *Turkestan*, I, Petersburg.
- KÂŞGARÎ, Mahmûd. (1992), *Divânü Lügâti't-Türk*, (Trc. B. Atalay), I-IV, Ankara, TDK Yayınları.
- KOÇNEV, B. D. (1997), "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimy i Titulatura (Çast 2)" *vostoçnoe İstoriçeskoe İstoriçnikovedenne i Spetsialnie Distsipliny Vıpusk 5*, Moskova: 245-314.
- KOÇNEV, B. D. (1996), "The Origins of the Karakhanids: A reconsideration", *Der İslam* Bd. 73. Wolter de Gruyter: 352-357.
- MENÎNÎ, Şeyh. (1286), *eş-Şerhü'l-Yemînî el-Müsemma bi'l-Fethi'l-Vehbî alâ Târihi Ebî Nasr el-Utbî*, I-II, Kahire.
- MESÜDÎ, Ebu'l-Hasan Ali. Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher, (Nşr. M. M. Kumeyhe), I-IV, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.

- NÂSİR HÜSREV Mervezî, (1375), *Sefernâme*, (Nşr. M. Debîr Siyâkî), Tahran, İntişârât-ı Zevvar.
- NİZÂMÎ ARÛZÎ, Semerkandî. (1982), *Çehâr Makâle* (Erbaa Makâlât), (Frs. Nşr. ve Arp. Trc. Muhammed b. Tâvî), Rabât, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Ulûmu'l-İnsâniyye bi'r-Rabât.
- NİZÂMÜ'L-MÜLK, (1982), *Siyâset-Nâme*, (Hzr. M. A. Köymen), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ORKUN, H. N. (1994), *Eski Türk Yazıtları*, I-III, Ankara, TDK Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin. (2001), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul.
- Pendnâme*, (1975), (Nşr. ve Trc. E. Merçil), *İTED*, V, cüz: 1-2, İstanbul: 203-232.
- PRİTSAK, Omeljan. (1997), "Karahanlılar" *İA*, VI: 251-273.
- REŞİDÜ'D-DÎN, Fazlullah Hemedânî. (1999), *Câmiü't-Tevârih*, (Nşr. A. Ateş), *Selçuklular Tarihi*, II / 5, Ankara, TTK Yayınları.
- SEM'ÂNÎ, Ebi Sa'd Abdü'l-Kerîm. (1898), *Kitâbü'l-Ensâb*, (Nşr. V. Barthold), *Turkestan*, I, Petersburg.
- ŞEBÂNKÂREÎ, Muhammed b. Ali. (1376), *Mecmau'l-Ensâb*, (Nşr. M. H. Muhaddis), Tahran, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- TANERİ, Aydın. (1993), *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ankara.
- TOGAN, Z. V. (1981), *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul.

ETTİRGENLİK EKLERİ VE TÜRKÇE SÖZLÜK'ÜN ETTİRGEN FİİLLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İbrahim ATABEY

Özet

Ettirgenlik ekleri, fiilleri geçişli yapar ve genel olarak hareketin özne tarafından başka bir yapıcıya yönlendirilmesini sağlar. Her ettirgenlik eki, fiile farklı ve yeni bir anlam kazandırır; dolayısıyla ortaya yeni bir fiil çıkar. Birden fazla ettirgenlik ekinin üst üste kullanıldığı fiiller için de aynı durum geçerlidir. Bu da, ettirgenlik eki getirilmiş bütün fiillerin sözlükte yer almasını gerektirir. Türk Dil Kurumu tarafından 1998 yılında yayınlanan Türkçe Sözlük, ettirgenlik eki almış fiillere göre tarandığında, özellikle birden fazla ettirgenlik ekiyle oluşturulmuş fiillerin çok azının adı geçen sözlükte yer aldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: ettirgen, ettirgenlik ekleri, ettirgen fiil, geçişlilik, Türkçe Sözlük.

Causative Suffixes and an Evaluation of the Türkçe Sözlük from the Point of Causative Verbs

Abstract

The causative suffixes make the verbs transitive and generally direct the action to another actor than the subject. Each causative suffix gives the verb a new and different meaning, therefore, it creates a new verb. This is valid in cases where more than necessity of the entry of each verb with causative suffixes into the dictionary separately. However, when the Turkish dictionary published by the Turkish Language Association in 1996, is examined it is seen that, very few of the verbs which have been formed with more than one causative suffix have been entered.

Key words: causative, causative suffixes, causative verb, Turkish dictionary

1. Giriş

Bu çalışmada; Türkiye Türkçesindeki ettirgenlik eklerinin kısa bir değerlendirilmesi yapılmış; Türkçe Sözlük'te¹ bulunmayan; ancak yer alması önerilen ettirgen fiiller liste hâlinde sunulmuştur.

2. Türkiye Türkçesi'nde ettirgenlik

Ettirgenlik ekleri getirilerek oluşturulan ettirgen fiiller, *kılış* ve *kılınış*² fiilleridir ve yüklem gösterdiği işin bir nesneye yöneldiğini, *nesne* üzerinde etkili olduğunu gösterir. Bundan dolayı, ettirgen fiiller *geçişli* fiillerdir (Korkmaz 2003: 532). Ettirgenlik ekleri, *olma* bildiren *geçişsiz* fiillere getirilerek onları *geçişli* yapmakta, *yapma* bildiren *geçişli* fiillerin ise *geçişliliğini* devam ettirmektedir. Ettirgenlik ekleri genel olarak, işin özne tarafından bir başkasına yaptırıldığını gösterir. Bu bakımdan, her ettirgenlik eki, bir fiilden oluşan yüklem gösterdiği hareketin yerine getirilmesinde ayrı bir şahsa, varlığa, işi yapana işaret eder. Örneğin; *al-dır-t-tır-* fiilinde, işin yapılmasına üç kişinin/nesnenin katıldığını görüyoruz.³ Bazı ettirgen fiillerde zamanla, kalıplaşmayla, anlam kaymasıyla *ettirgenlik* veya *geçişlilik* kaybolmuş olabilir; ama aldıkları eklerden dolayı, bu fiiller yapı bakımından ettirgen fiiller içinde değerlendirilmiştir: *emzir-*, *kaytar-*, *kopar-*, *sırtar-* vb.

3. Türkiye Türkçesi'ndeki ettirgenlik ekleri

Türkiye Türkçesindeki ettirgenlik ekleri şunlardır: *-Ar-*, *-Dar-*, *-Dir-*, *-Ir-*, *-Iz-*, *-t-*.

3.1. -Ar -

Bu ek, kök hâlindeki sınırlı sayıda fiilde kullanılmış; birkaç örnekte ise, *-t-* ettirgenlik eki üzerine gelmiştir: *aktar-<ak-ı-t-ar-*, *kaytar-<kay-ı-t-ar-*, *sırtar-<sır-ı-t-ar-* (Korkmaz 2003: 126). Bu ekin eklendiği *çalar-*, *kızartar-*, *uyar-* gibi fiiller, ettirgenlik anlamından uzaklaşmıştır. *-Ar-* ekinin

¹ *Türkçe Sözlük*, 1998, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

² *Kılınış* hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Korkmaz 2003: 534.

³ Ergin (1980: 212) ve Gülensoy (1995: 176), bir ettirgen fiilde dörde kadar ettirgenlik eki bulunabileceğini belirttikten sonra *öl-dür-t-tür-t-*, *geç-ir-t-tir-t-* vb. fiilleri örnek olarak vermişler; Gülsevin (1998: 135) ise, aynı yönde görüş bildirip beş tane oldurganlık-ettirgenlik ekinin üst üste gelemeyeceğini söyleyerek bu ekin kullanımına sınır koymuştur.

getirildiği on dört adet fiil, Türkçe Sözlük'te bulunmaktadır: *aktar-*, *çalar*-⁴, *çıkır-*, *çöker-*, *gider-*, *göçer-*, *kaytar-*, *kızar*-⁵, *kopar-*, *onar*-⁶, *ölçer*-⁷, *sırtar-*, *uyar-*, *yakar-*.

3.2. -DAr -

-DAr- eki, sadece Türkiye Türkçesinde değil, Türkçenin diğer lehçelerinde de işlek olmayan bir ektir ve Türkçe Sözlük'te yer alan *gönder-*, *göster-* fiilleriyle, Türkçe Sözlük'te yer almayan *dönder-* fiilinde geçmektedir.⁸

3.3. -Dİr -

-Dİr- eki; hem kök hâlindeki fiillere, hem de türemiş fiillere getirilebilmektedir. Genel kullanımda, -t- ekinden sonra işlekliliği en fazla olan ettirgenlik ekidir. Çatı ekleri üzerine getirilme bakımından ise, en işlek ektir. Bu ek; -t- *ettirgenlik eki*, -ş- *işteşlik eki* ve -n- *dönüşlülük ekinde* sonra getirilebilmekte, -Ar- ve -Ir- *ettirgenlik eklerinden* sonra ise kullanılmamaktadır (*kısalttır-*, *görüştür-*, *sevindir-* vb.). Ettirgenlik ekleri, edilgenlik ekinde sonra gelmemektedir (Gülsevin 1998: 138).

Türkçe Sözlük'te, -Dİr- ekiyle ettirgen yapılmış 880 adet fiil bulunmaktadır. -Dİr- eki, bunların % 50'sinde *işteşlik eki* -ş-'den, % 27'sinde *dönüşlülük eki* -n-'den, % 2'sinde *ettirgenlik eki* -t-'den, % 21'inde ise kök hâlinde olan veya addan türemiş fiile getirilmiştir.

⁴ çalar- : Ekinler ve meyveler olmağa yüz tutmak (Türkçe Sözlük 1998: 427).

⁵ Hacıeminoğlu (1991: 46) *kızır-* fiilini şu şekilde çözümlemiştir: *kızır-* < *kız-* *ar-*.

⁶ “On / ong” kelimesi “sağ” anlamında bir isim olsa da, ayrıca “iyileşmek, iyi duruma gelmek” anlamlarına gelen *on-* fiili vardır (Türkçe Sözlük 1998: 1688) ve *onar-* fiili isimden de (Hacıeminoğlu 1991: 212); fiilden de (İlker 1997: 83) türemiş olabilir.

⁷ ölçer-: Sönmekte olan ateşi canlandırmak (Türkçe Sözlük 1998: 1723).

⁸ M. Ergin -DAr- ekiyle ilgili olarak şöyle demektedir: “Bu ek -dır-, -dir-'in bir başka şeklidir. Eski Anadolu Türkçesinde ve bugün bazı ağızlarda, görülür: *dönder-* ‘döndürmek’ misalinde olduğu gibi... *gönder-* fiilinin Eski Türkçedeki *köndger-* (< *kön-d-ger-*) şekline bakılarak eski -*gar-*, -*ger-* faktitif ekinin *ğ* ve *g*'sinin düşmesi ile meydana gelmiş olduğu da düşünülebilir.” (Ergin 1980: 213). Ekle ilgili olarak ayrıca şu kaynaklara bakılabilir: Gülensoy 1995, Hacıeminoğlu 1991, Hatiboğlu 1981, Korkmaz 2003, Timurtaş 1977, Tuna 1986, Zülfikar 1991.

-Dİr- eki; Türkiye Türkçesinde fiillerin sonunda bulunmayan b, c, d, f, g, h, j ünsüzlerinin dışında, her ünsüzden sonra getirilebilmektedir: açtır-, aldır-, attır-, baktır-, bindir-, değdir-, kıydır-, koştur-, kovdur-, küstür-, saptır-, sardır-, yüzdür-.

-Dİr- eki; sadece *ye-* ve *de-* fiillerinde ünlüden sonra gelmiştir: *yedir-*, *dedir-*.

3.4. -Ir -

-Ir- eki, *emzir* < *em-i-z-ir*⁹ dışında, kök hâlindeki fiillere eklenmektedir ve -Ar- ekine göre daha işlektir; ama yine de kullanım alanı dardır. Türkçe Sözlük'te bulunan otuz altı adet fiilde görülmektedir.

ç'den sonra: geçir-, göçür-, içir-, kaçır-, uçur-.

ğ'den sonra: değir-, doğur-, eğir-, seğir-.

s'den sonra: esir-, osur-.

ş'den sonra: aşır-, denşir-, devşir-, düşür-, pişir-, şaşır-, şişir-, taşır-, üşür-

t'den sonra: batır-, bitir-, götür-, ötür-, yetir-, yatır-, yitir-.

v'den sonra: devir-, evir-.

y'den sonra: ayır-, doyur-, duyur-, kayır-, sıyır-.

z'den sonra: sızır-, emzir-.

3.5. -Iz-

-Iz-, Eski Türkçeden bugüne ancak birkaç fiilde kalıplaşmış olarak görülen ve ettirgenlik işlevini kaybetmiş olan bir ektir (Korkmaz 2003: 136):

⁹ "Bugün, Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde kullanılan *emzir*- < *em-i-z-ir*- şeklindeki fiilde -z- eki mevcuttur. Ancak bu fiil -r- faktitif ekiyle kullanılmaktadır. *emiz-* şekli Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi yazı dilinde görülmemektedir." (İlker 1997: 86).

emzir- < *em-iz-ir*-¹⁰, *damız-* “damla-“, *ımızgan-* “uyukla-“, *tutuz-* “tutul-“
ütüz- “ütül-”.

Türkçe Sözlük'te *emzir-* ve *ımızgan-*¹¹ fiilleri yer almaktadır ve bu fiillerdeki eklerin ettirgenlik işlevi kaybolmuştur.

3.6. -t-

Kök hâlindeki veya isimden türemiş fiilleri ettirgen yapmak için en fazla -t- eki kullanılmıştır (Gülsevin 1998: 138). -Ir-, -Ar- ve -Dir- ettirgenlik eklerinden sonra kullanılabilen bu ek, diğer çatı eklerinin üzerine gelmemektedir; *aşırt-*, *çıkart-*, *doldurt-* vb. Bunların dışında, ünlülerden ve *l*, *r* ünsüzlerinden sonra da eklenebilmektedir: *ağlat-*, *beklet-*, *yücelt-*, *yeşert-* vb.

Türkçe Sözlük'te, -t- ekiyle ettirgen yapılmış 515 adet fiil bulunmaktadır. -t- eki; bunların % 6'sında -Dir-, % 2'sinde -Ar-, % 6'sında -Ir- ettirgenlik ekinden; % 72'sinde ünlüden; % 7'sinde *r* ve % 7'sinde *l* ünsüzünden sonra gelmiştir.

4. Sonuç

Türkçe Sözlük'te, 1449 adet ettirgen fiil bulunmaktadır.¹² Türkçe Sözlük'te bulunmayan ettirgen fiillerin sayısı ise çok daha fazladır. Bulunmayan fiiller, sayı çokluğu bakımından çoktan aza doğru şu şekilde sıralanabilir:

- a) Ettirgenlik eklerinin üst üste kullanıldığı ettirgen fiiller.
- b) Fiil kök veya gövdelerinden türetilmiş ettirgen fiiller.
- c) *İşteşlik* eki -ş- üzerine gelen -Dir- ekiyle türetilmiş ettirgen fiiller.
- ç) *Dönüşlülük* eki -n- üzerine gelen -Dir- ekiyle türetilmiş ettirgen fiiller.
- d) Birleşik fiilden türetilmiş ettirgen fiiller.

¹⁰ *Emzir-* fiili hakkında bilgi için 9 numaralı dipnota bakınız.

¹¹ *ımızgan-*: 1. Uyuklamak. 2. Kararıp söner gibi olmak (Türkçe Sözlük 1998: 1019).

¹² Eklere göre dağılımı şu şekildedir: -Dir-(880), -t- (515), -Ir- (36), -Ar- (14), -Dar- (2), -Iz- (2).

Türkçe Sözlük'ün *Sunuş* bölümünde *sözlük*, “dilın söz varlığını derli toplu bir araya getiren kaynak niteliğinde eserdir.” şeklinde tanımlanmıştır. Ancak, bütün titiz çalışmalara rağmen Türkçenin söz varlığının tamamının sözlükte yer alması mümkün olmamıştır. Nitekim, yapılan bu tarama sonucunda, Türkçenin söz varlığı içinde bulunan veya bulunması muhtemel olan ettirgen fiillerin büyük bir bölümünün Türkçe Sözlük'te yer almadığı görülmüştür. Aşağıda liste hâlinde sunulan 6350¹³ adet fiil ayıklama yapıp, tanımlandıktan sonra örneklerle de desteklenerek Türkçe Sözlük'ün bundan sonraki baskılarında yer alırsa, Türkiye Türkçesinin söz varlığına önemli miktarda katkı sağlanmış olacaktır.

5. Türkçe Sözlük'te bulunmayan ettirgen fiiller^{14,15}

-A-

abandırt-	abanozlaştı-	abarttır-	abideleştirt-
acarlaştı-	acemileştirt-	acılandır-	acılandırt-
acılaştırt-	acındırt-	acıttır-	açıklattır-
açım-lat-	açımlattır-	açındırt-	açın-sat-
açkılattır-	açtırt-	adaklandır-	adaklat-
adaklattır-	adattır-	addettir-	adımlat-
adımlattır-	adlandırt-	adlaştırt-	afacanlaştırt-
afallattır-	affettirt-	afişlet-	afişlettir-
aforozlat-	aforozlattır-	afsunlat-	afsunlattır-
afyonlat-	agulat-	agulattır-	ağaçlandırt-
ağaçlaştı-	ağaçlat-	ağalandır-	ağarttır-
ağdalandır-	ağdalandırt-	ağdalat-	ağdalattır-
ağdırt-	ağılandırt-	ağılaştırt-	ağılat-
ağılattır-	ağıllandır-	ağındır-	ağırlaştırt-
ağırlattır-	ağırsat-	ağırsaklandır-	ağızlaştırt-
ağızlat-	ağızlattır-	ağlaştırt-	ağlaştırt-
ağlattır-	ağnat-	ağnattır-	ağulat-

¹³ Türkçe Sözlük'te bulunmayan ettirgen fiillerin sayısı için verilen 6350 rakamı, ortalama miktarı göstermektedir; ekleme ve çıkarmalar yapılabilir.

¹⁴ Bu liste asıl değerini ve geçerliğini örneklerle desteklendiği zaman kazanacaktır. Örnek verilmediği hâlde bile, genel anlamıyla bilinen ve anadili sezgisiyle Türkçe Sözlük'te bulunması gerektiği düşünülen ettirgen fiiller listeye alınmıştır. Gazeteler, romanlar, hikâyeler, şiirler vb. tarandığında, listedeki fiillerin kullanıldığı örneklerle rastlanacaktır. Dil sürekli olarak geliştiği, değiştiği ve çeşitlendiği için, böyle bir liste hiçbir zaman son şeklini alamayacaktır.

¹⁵ Listedeki bütün fiiller, ettirgenlik eki almamış veya bir adet ettirgenlik eki eklenmiş hâllerıyla Türkçe Sözlük'te madde başı olarak bulunmaktadır. Yaygın olarak bilinmeyen ve kullanılmayan fiillerin anlamları için Türkçe Sözlük'e bakılabilir.

ağulattır-	aharlat-	aharlattır-	ahdettir-
ahenkleştirt-	ahırlat-	ahırlattır-	ahitleştirt-
ahlat-	akaçlattır-	akçılılandır-	akçıllaştır-
akdettir-	akdettirt-	akıllandırt-	akışkanlaştırt-
akıttır-	aklandır-	aklandırt-	aklaştırt-
aklat-	aklattır-	akortlattır-	aksattır-
aksettirt-	aksırttır-	aksilendir-	aksilendirt-
aksileştir-	aksileştirt-	akşamlattır-	aktarttır-
aktifleştirt-	alacalandırt-	alacalat-	alacalattır-
alafrangalaştırt-	alâkalandırt-	alalat-	alaşım-lat-
alaşım-latır-	alaturkalaştırt-	alazlandır-	alazlandırt-
alazlat-	alazlattır-	alçalttır-	alçılattır-
aldattır-	alenileştir-	alevlendirt-	algılatır-
alı koydur-	alı koydurt-	alındır-	alıntılat-
alıntılatır-	alıştırt-	alkışlat-	alkışlattır-
allaştır-	allat-	allattır-	Almanlaştırt-
altınlaştır-	altlat-	altlattır-	alt yazılat-
amaçlat-	amaçlattır-	ambalajlat-	ambalajlattır-
ambarlat-	ambarlattır-	Amerikalılaştır-	Amerikalılaştırt-
anaçlaştır-	anaçlaştırt-	anaforlat-	anaforlattır-
anarşistleştirt-	andırıştır-	andırt-	anıklaştır-
anıklat-	anıklattır-	anımsattır-	anırttır-
anıştırt-	anlamlandırt-	anormalleştirt-	ansıt-
ansıttır-	antlaştır-	apart-	aparttır-
apazlat-	aprelet-	aprelettir-	apseleştirt-
arabeskleştirt-	araklat-	araklattır-	aralandır-
aralandırt-	aralattır-	arandır-	arandırt-
Arapçalaştırt-	Araplaştırt-	araştırt-	arattır-
ardaklandır-	argaçlat-	argaçlattır-	argolaştır-
argolaştırt-	arıklaştır-	arıklattır-	arılandır-
arılandırt-	arılaştırt-	arılat-	arılattır-
arındırt-	arıtır-	arızalandır-	arızalandırt-
arkalat-	arkalattır-	arlandır-	arlandırt-
Arnavutlaştırt-	arsızlandır-	arsızlaştır-	arşınlat-
arşınlatır-	arşivlet-	arşivlettir-	artıklat-
artıklatır-	artırt-	arttırt-	arzulat-
arzulattır-	asabileştir-	asabileştirt-	asalaklaştirt-
asalaklaştırt-	asfaltlat-	asfaltlattır-	asılandır-
asileştir-	asileştirt-	asrileştir-	asrileştirt-
astarlattır-	astırt-	aşağılaştır-	aşağılaştırt-
aşağılatır-	aşağısat-	aşağısattır-	aşılattır-
aşındırt-	aşlat-	aştırt-	ateşlendirt-
ateşlettir-	atfettir-	atfettirt-	atıştırt-
atlandırt-	atlattır-	attırt-	avareleştirt-
avlandır-	avlandırt-	avlaştır-	avlattır-
avrupalaştır-	avuçlat-	avuçlattır-	avundurt-

avurtlat-	avurtlattır-	avuttur-	ayaklandirt-
ayaklat-	ayaklattır-	ayarlattır-	ayarttır-
ayazlandirt-	ayazlattır-	aydınlattır-	ayıklattır-
ayiktır-	ayikturt-	ayilttır-	ayıplat-
ayıplattır-	ayırımlat-	ayırt ettir-	ayırttır-
aykırılaştır-	aykırılaştırt-	aykırılat-	aykırılattır-
aylandır-	aylat-	ayranlaştır-	ayranlaştırt-
ayrılandır-	ayrılaştır-	ayrılaştırt-	ayrımlaştır-
ayrımlaştırt-	ayrımsat-	ayrımsattır-	ayrıştırt-
aytıştır-	azalttır-	azarlattır-	azdırt-
azgınlaştır-	azgınlaştırt-	azımsat-	azımsattır-
azıttır-	azlettir-	azlettirt-	azmanlaştır-
azmanlaştırt-	azmettirt-	azotlat-	azotlattır-
-B-			
babacanlaştır-	babalandır-	badanalattır-	badikleştir-
badiklet-	bağdalat-	bağdalattır-	bağdaştırt-
bağdat-	bağımlaştır-	bağımlaştırt-	bağımlat-
bağımlattır-	bağımsızlaştırt-	bağırıştır-	bağırıştırt-
bağırttır-	bağışlattır-	bağıtlandır-	bağıtlaştır-
bağlaştır-	bağlattır-	bağlılaştır-	bağnazlaştır-
bağnazlaştırt-	bağrıştırt-	bahsettir-	bahsettirt-
bahşettir-	bahşettirt-	bakındır-	bakındirt-
bakırılaştır-	bakırılaştırt-	bakıştır-	bakıştırt-
baktırt-	balabanlaştır-	balıklandirt-	balıklat-
balıklattır-	balkıt-	ballandirt-	baltalat-
baltalattır-	balyalat-	balyalattır-	balyozlat-
balyozlattır-	bançolaştır-	bandajlattır-	bandirt-
bangırdat-	bangırdattır-	banlat-	bantlat-
bantlattır-	barbarlaştır-	barbarlaştırt-	barındirt-
barıştırt-	barikatlat-	barizleştirt-	barizleştirt-
barklandır-	basıklaştırt-	basınçlat-	basınçlattır-
basırgandır-	basırgat-	basitleştirt-	basmakalıplaştır-
bastırt-	başaklandır-	başaklandirt-	başaklat-
başaklattır-	başart-	başkaldır-	başkaldirt-
başlandır-	başlandirt-	başlattır-	başvurdurt-
batılılaştırt-	batırt-	bavlit-	bayağılaştırt-
bayatlattır-	bayatsıt-	baydır-	baygınlaştır-
baygınlaştırt-	bayındırılaştırt-	bayırlaştır-	bayırlaştırt-
baylandır-	bayraklaştır-	bayraklaştırt-	bayramlaştır-
bayramlaştırt-	bebekleştirt-	bebekleştirt-	becelleştir-
becert-	becerttir-	bedavalaştır-	bedavalaştırt-
bedbinleştirt-	bediileştir-	bedirlendir-	bedirleştirt-
beğendirt-	bekindir-	bekittir-	bekleştirt-
bekleştirt-	beklettir-	belendir-	belendirt-
belerttir-	belettir-	belgelendirt-	belgelet-

belgelettir-	belgilet-	belgilettir-	beliklet-
belinlet-	belinlettir-	belirginleştirtir-	belirleştirtir-
belirleştirtir-	belirlet-	belirlettir-	belirttir-
belitlet-	belitlettir-	bellettir-	bencilleştirtir-
beneklendir-	beneklendirtir-	benekleştirtir-	benekleştirtir-
bengileştirtir-	bengilet-	benildet-	benimsettirtir-
benlendir-	benzeştirtir-	benzeştirtir-	benzettirtir-
benzinlet-	benzinlettir-	bereketlendir-	berelendir-
berelendirtir-	berelet-	berelettir-	berkindir-
berkittir-	berraklaştirtir-	bertiltir-	berttir-
berttirtir-	beslendir-	beslettir-	bestelet-
bestelettir-	beşlet-	beşlettir-	betelendir-
beterleştirtir-	beterleştirtir-	betimlet-	betimlettir-
betonlaştirtir-	betonlaştirtir-	beyazlandır-	beyazlandırtir-
beyazlaştirtir-	beyazlaştirtir-	beyazlattır-	bezdir-
bezeklet-	bezeklettir-	bezelet-	bezelettir-
bezendir-	bezendirtir-	bezettir-	bezginleştirtir-
bezginleştirtir-	bezirlet-	bezirlettir-	bezlet-
bezlettir-	bıçaklattır-	bıçkınlaştirtir-	bıçkınlaştirtir-
bıkıştır-	bıktırtir-	bıktır-	bingıldat-
bingıldattır-	birakıştır-	birakıştırtir-	biraktırtir-
bıyıklandır-	bıyıklandırtir-	biberlet-	biberlettir-
biçimlendirtir-	biçimlet-	biçimlettir-	biçimselleştirtir-
biçimsizleştirtir-	biçimsizleştirtir-	biçirtir-	bildiriştirtir-
bildirirtir-	bildirtir-	bilendir-	bilendirtir-
bileştirtir-	bilettir-	bilgilendirtir-	bilgisayarlaştirtir-
bilgisayarlaştirtir-	bilgisayarlat-	bilgisayarlattır-	bilimselleştirtir-
bilinçlendirtir-	bileştirir-	bileştirir-	billûlaştirtir-
bilmezlendir-	bilmezlendirtir-	bilmezlet-	bilmezlettir-
bindirtir-	biniştirtir-	biniştirtir-	bireyleştirtir-
bireyselleştirtir-	birikiştirtir-	birikiştirtir-	biriktirtir-
birleştirtir-	birlet-	birlettir-	bitirtir-
bitiştirtir-	bitkileştirtir-	bitkileştirtir-	bitkinleştirtir-
bitkinleştirtir-	bitlendir-	bitlendirtir-	bitlet-
bitlettir-	bitümlet-	bizlet-	bizlettir-
bloklaştirtir-	bloklaştirtir-	bloklattır-	bloklattır-
bocalattır-	bodoslat-	bodoslattır-	bodurlaştirtir-
bodurlaştirtir-	boğasat-	boğazlaştirtir-	boğazlaştirtir-
boğazlattır-	boğuklaştirtir-	boğuklaştirtir-	boğumlandır-
boğumlandırtir-	boğumlat-	boğumlattır-	boğuştur-
boğuşturtir-	bohçalat-	bohçalattır-	boklandır-
boklandırtir-	boklaştirtir-	boklaştirtir-	boklat-
boklattır-	bolalt-	bolalttır-	bolart-
bolarttır-	bollaştirtir-	bollattır-	bombalattır-
boncuklandır-	boncuklandırtir-	boncuklaştirtir-	boncuklaştirtir-
boncuklat-	boncuklattır-	borçlandırtir-	bordalat-

bordallattır-	boşalttır-	boşandirt-	boşlat-
boşlattır-	boyattır-	boylandır-	boylandirt-
boylat-	boylattır-	boynuzlandır-	boynuzlandirt-
boynuzlaştır-	boynuzlaştırt-	boynuzlattır-	boyutlandirt-
bozart-	bozarttır-	bozkırlaştır-	bozkırlaştırt-
bozlat-	bozlattır-	bozuştur-	bozuşturt-
böbürlendir-	böbürlendirt-	böceklendir-	böceklendirt-
böcelendir-	böğürttür-	böldürt-	bölümlendirt-
bölümlet-	bölümlettir-	bölüştürt-	bönleştir-
bönleştirt-	böstür-	briketlet-	briketlettir-
bronzlaştır-	bronzlaştırt-	budaklandır-	budaklandirt-
budalalaştır-	budalalaştırt-	budattır-	buğulandirt-
buğulaştır-	buğulaştırt-	buğulat-	buğulattır-
buharlaştır-	bukağılat-	bukağılattır-	bulandirt-
bulanıklaştırt-	bulaştırt-	bulattır-	bulgulat-
bulgurlat-	bulgurlattır-	bulundurt-	buluşturt-
bulutlandır-	bumlat-	bunalttır-	bunat-
bunattır-	bundur-	burcut-	burdurt-
burgulat-	burgulattır-	burktur-	burkturt-
buruklaştır-	buruklaştırt-	buruklat-	buruklattır-
burunlat-	burunlattır-	buruşturt-	buyurt-
buyurttur-	buzağılaştır-	buzağılat-	buzağılattır-
buzlandır-	buzlandirt-	buzlaştır-	buzlaştırt-
buzullaştır-	buzullaştırt-	bücürleştirt-	bücürleştirt-
büğet-	büktürt-	bükündür-	bükündürt-
bülbülleştir-	bülbülleştirt-	büründür-	büründürt-
bürüt-	bürüttür-	bütçelet-	bütçelettir-
bütünleştir-	bütünleştirt-	bütünlettir-	büyüklendir-
büyüklendirt-	büyükset-	büyület-	büyülettir-
büyüлтür-	büyüttür-	büzdürt-	büzgület-
büzgülettir-	büzüştür-	büzüştürt-	
-C-			
cadalozlaştır-	cadalozlaştırt-	cadılaştır-	cadılaştırt-
cahilleştir-	cahilleştirt-	cakalandır-	cakalandirt-
cambazlaştır-	cambazlaştırt-	camlaştır-	camlaştırt-
camlattır-	canavarlaştır-	canavarlaştırt-	canlandirt-
cansızlaştırt-	carlat-	cavlat-	caydirt-
cayırdattır-	cazırdattır-	cazibeleştirt-	cazipleştirt-
cebelleştir-	cebrettir-	cehdettir-	cehdettirt-
cehennemleştirt-	cehennemleştirt-	celâllendir-	celâllendirt-
cemaatleştirt-	cemaatleştirt-	cemettir-	cemettirt-
cemilendirt-	cendereleştirt-	cendereleştirt-	cenkleştir-
cenkleştirt-	cennetleştirt-	cennetleştirt-	cephelendir-
cephelendirt-	cepheleştirt-	cepheleştirt-	ceplet-
ceplettir-	cerahatlendirt-	cerahatlendirt-	cesaretlendirt-

cesurlaştır-	cesurlaştirt-	cevaplandirt-	cevaplat-
cevaplattır-	cevrettir-	cezalandirt-	cezbelen-dir-
cezbelen-dirt-	cezbettir-	cezbettirt-	cılızlaş-tır-
cılızlaş-tirt-	cıklaştır-	cıklaştirt-	cımbarlat-
cımbızlat-	cımbızlattır-	cırıldat-	cırıldattır-
cırlattır-	cırmalat-	cırmalattır-	cırnaklat-
cırnaklattır-	cırtlattır-	cırtlattır-	cıvatalat-
cıvatalattır-	cıvdır-	cıvıklandır-	cıvıklaştirt-
cıvıldaştır-	cıvıldaştirt-	cıvıldat-	cıvıldattır-
cıvıttır-	cıyaklattır-	cıyırdattır-	cızıktirt-
cızıldat-	cızıldattır-	cızırdattır-	cızlat-
cızlattır-	cicozlat-	ciddileştir-	ciddileştirt-
cihazlandır-	cihazlandirt-	cilâlattır-	ciltlettir-
cilvelendir-	cilvelendirt-	cilveleştir-	cilveleştirt-
cimrileştir-	cimrileştirt-	cinlendir-	cinlendirt-
cinleştir-	cinleştirt-	cisimlendir-	cisimlendirt-
cisimleştir-	cisimleştirt-	ciyaklat-	ciyaklattır-
contalat-	contalattır-	coplattır-	coşkulandır-
coşkulandirt-	coşkunlaştır-	coşkunlaştirt-	coşturt-
cömertleştir-	cömertleştirt-	cumbalattır-	cumbuldattır-
cumburdattır-	cumburdattır-	cüceleştir-	cüceleştirt-
cücüklendir-	cücüklendirt-	cücükleştirt-	cücükleştirt-
cücüklet-	cücüklettir-	cür'etlendir-	cür'etlendirt-
-Ç-			
çabalat-	çabalattır-	çabuklaştirt-	çağcılaştır-t-
çağdaşlaştirt-	çağdır-	çağıldat-	çağıldattır-
çağırttır-	çağlat-	çağlattır-	çağrıştirt-
çakıldattır-	çakırıştır-	çakırlaştirt-	çakıştirt-
çakmaklaştır-	çakmaklaştirt-	çakozlat-	çaktirt-
çalart-	çaldirt-	çalılandirt-	çalımlandır-
çalımlandirt-	çalımlat-	çalımlattır-	çalındır-
çalıştirt-	çalkalandır-	çalkalandirt-	çalkalattır-
çalkattır-	çamurlaştır-	çamurlaştirt-	çamurlattır-
çangırdat-	çapaklandır-	çapaklandirt-	çapaklat-
çapaklattır-	çapalattır-	çapkınlaştır-	çapkınlaştirt-
çaplat-	çaplattır-	çapraşıklaştır-	çapraşıklaştirt-
çapraştır-	çapraştirt-	çaprazlaştır-	çaprazlaştirt-
çaprazlat-	çaprazlattır-	çaptır-	çaptirt-
çapullat-	çarpıklaştirt-	çarpındır-	çarpındirt-
çarpıştirt-	çarpıttır-	çarptirt-	çarşaflandır-
çarşaflandirt-	çarşaflattır-	çaşıtlat-	çatallandır-
çatallandirt-	çatallaştirt-	çatıklaştır-	çatıklaştirt-
çatıldat-	çatındır-	çatındirt-	çatırdattır-
çatıştirt-	çatlattır-	çattirt-	çavdır-
çavdirt-	çavlandır-	çayırıştır-	çayırılaştır-t-

çayırlattır-	çeğmellendir-	çekelet-	çekiçlet-
çekiçlettir-	çekimlet-	çekimlettir-	çekimsendir-
çekimsendirt-	çekindir-	çekindirt-	çekingenleştirt-
çekingenleştirt-	çekirdeklendir-	çekirdeklendirt-	çekirdeklet-
çekirdeklettir-	çekıştirt-	çektirt-	çeldir-
çeldirt-	çelikleştirt-	çeliklet-	çeliklettir-
çelimsizleştirt-	çelimsizleştirt-	çeliştir-	çeliştirt-
çelmelet-	çelmelettir-	çemberlendir-	çemberlendirt-
çemberlettir-	çemenlet-	çemenlettir-	çemkirt-
çemrendir-	çemrendirt-	çemret-	çemrettir-
çeneleştirt-	çeneleştirt-	çengellet-	çengellettir-
çenilet-	çenilettir-	çentiklet-	çentiklettir-
çenttir-	çenttirt-	çepellendir-	çepellendirt-
çepellet-	çepellettir-	çerçevelettir-	çerezlendir-
çerezlendirt-	çeşitlendirt-	çeşitlet-	çeşitlettir-
çeşnilendir-	çeşnilendirt-	çeşnilet-	çeşnilettir-
çeteleştirt-	çetinleştirt-	çetrefileştirt-	çetrefileştirt-
çevikleştirt-	çevirttir-	çevrelet-	çevrelettir-
çevrilet-	çevrindir-	çeyizlendir-	çeyizlendirt-
çeyizlet-	çeyizlettir-	çeyreklet-	çeyreklettir-
çıbanlaştirt-	çıbanlaştirt-	çıdat-	çığalandır-
çığirttir-	çığırıştır-	çığırıştır-	çıkarttır-
çıkılattır-	çıkınlat-	çıkınlattır-	çıkıştirt-
çıldirttır-	çılgınlaştirt-	çılgınlaştirt-	çımkırt-
çınçınlattır-	çıngırdattır-	çınlattır-	çıplaklaştirt-
çıplandır-	çıp'andirt-	çırçırlat-	çırçırlattır-
çırpındır-	çırpındirt-	çırpıştirt-	çırptirt-
çıtçıtlat-	çıtçıtlattır-	çıtırdattır-	çıtlattır-
çıvlat-	çıvlattır-	çızıkırt-	çiçeklendirt-
çiçekleştirt-	çiçekleştirt-	çiçeklet-	çiçeklettir-
çiçeksit-	çiçeksittir-	çiftelendir-	çiftelendirt-
çifteleştirt-	çifteleştirt-	çiftelet-	çiftelettir-
çiftleştirt-	çiftlet-	çiftlettir-	çiğleştirt-
çiğleştirt-	çiğnettir-	çilet-	çilettir-
çillendir-	çillendirt-	çimdiklet-	çimdiklettir-
çimdirt-	çimentolattır-	çimlendirt-	çimlet-
çimlettir-	çingeneleştirt-	çingeneleştirt-	çipilleştirt-
çirişlet-	çirişlettir-	çirkefleştirt-	çirkefleştirt-
çirkinleştirt-	çirkinset-	çirozlaştirt-	çiselet-
çiset-	çitilet-	çitilettir-	çitiştir-
çitiştirt-	çitlet-	çitlettir-	çittir-
çittirt-	çivilendir-	çivilendirt-	çivilettir-
çivitlet-	çivitlettir-	çiylet-	çizdirt-
çizgilendir-	çizgilendirt-	çizgileştirt-	çizgileştirt-
çizgilet-	çizgilettir-	çizgindir-	çiziktirt-
çocuklaştirt-	çoğalttır-	çoğullaştirt-	çoğullat-

çoğullattır-	çoğumsat-	çoğumsattır-	çokrat-
çoksat-	çoksattır-	çomaklat-	çomaklattır-
çopurlaştır-	çoraklaştırt-	çöğdür-	çöğündür-
çökelttir-	çökerttir-	çökkünleştir-	çökkünleştirt-
çöktürt-	çöküştür-	çöküştürt-	çölleştirt-
çömdür-	çömelttir-	çömleklet-	çömleklettir-
çöplendir-	çöplendirt-	çöreklendir-	çöreklendirt-
çözdürt-	çözümlet-	çözümlettir-	çözündürt-
çözüştür-	çözüştürt-	çubuklat-	çubuklattır-
çukurlandır-	çukurlandırt-	çukurlaştır-	çukurlaştırt-
çukurlattır-	çullandırt-	çullat-	çullattır-
çurlattır-	çuvallattır-	çürüttür-	
-D-			
dadandırt-	dağıttır-	dağlattır-	dahlettir-
dahlettirt-	daimileştir-	daimileştirt-	dalaştır-
dalaştırt-	dalat-	dalattır-	dalgalandırt-
dalgınlaştırt-	dalkavuklaştırt-	dalkavuklaştırt-	dallandırt-
dallat-	dallattır-	damaksıllaştırt-	damarlandır-
damarlandırt-	damgalattır-	damıttır-	damlattır-
dangıldat-	dangırdat-	danıştır-	danıştırt-
daralttır-	darbelet-	darbelettir-	dargınlaştır-
dargınlaştırt-	darıttır-	darlaştırt-	davalaştır-
davalaştırt-	davrandırt-	dayaklat-	dayaklattır-
dayandırt-	dayanıştır-	dayanıştırt-	dayatıştır-
dayılandır-	dayılandırt-	dazlaklaştırt-	dazlaklaştırt-
dazlat-	dazlattır-	debelendir-	debelendirt-
defettir-	defettirt-	deflet-	deflettir-
defnettir-	defnettirt-	değdirt-	değerlendirt-
değindir-	değindirt-	değirmileştir-	değirmileştirt-
değirmilet-	değirmilettir-	değirt-	değneklet-
değneklettir-	dehlettir-	dehşetlendir-	dehşetlendirt-
dejenereleştirt-	dejenereleştirt-	deldirt-	delilendir-
delilendir-	delirttir-	demetlettir-	demirleştirt-
demirleştirt-	demirlet-	demirlettir-	demlendirt-
demlet-	demlettir-	demokratikleştirt-	demokratlaştır-
demokratlaştırt-	denet-	denetlet-	denetlettir-
denettir-	deneylet-	deneylettir-	dengelerdir-
dengelerdirt-	dengelet-	dengelettir-	dengesizleştirt-
denkleştirt-	denklet-	denklettir-	densizleştirt-
densizleştirt-	depolat-	depolattır-	deprendirt-
depreştirt-	derdir-	derdirt-	derecelendirt-
derinleştirt-	derinlettir-	deriştir-	deriştirt-
derlendir-	derlendirt-	derlet-	derlettir-
dermansızlaştır-	dermansızlaştırt-	dernekleştir-	dernekleştirt-
dertlendir-	dertlendirt-	dertleştirt-	dertleştirt-

desenlet-	desenlettir-	destanlaştır-	destanlaştırt-
destekleştir-	destekleştirt-	desteklet-	desteklettir-
destelet-	destelettir-	deşelet-	deşelettir-
deştir-	deştirt-	detaylandır-	devindirt-
devirt-	devirttir-	devittir-	devleştirt-
devletleştirt-	devraldır-	devraldirt-	devrettir-
devrettirt-	devşirt-	devşirttir-	deyimleştirt-
dımbırdattır-	dırdırlandır-	dırdırlandirt-	dırdırlat-
dırdırlattır-	dırlandır-	dırlandirt-	dırлаştır-
dışlat-	dışlattır-	dızlat-	dızlattır-
didiklet-	didiklettir-	didindir-	didindirt-
didiştir-	didiştirt-	diftonglaştır-	dikelt-
dikelttir-	dikenleştir-	dikenleştirt-	dikizlet-
dikizlettir-	diklendir-	diklendirt-	dikleştirt-
dildir-	dildirt-	dilendirt-	dilet-
dilettir-	dilimlet-	dilimlettir-	dillendirt-
dilleştir-	dilleştirt-	dinamikleştirt-	dinamikleştirt-
dinamitlet-	dinamitlettir-	dincelt-	dincelttir-
dinçlendir-	dinçlendirt-	dinçleştirt-	dinçleştirt-
dindirt-	dinelt-	dingildet-	dingildettir-
dinginleştirt-	dinlendirt-	dinlettir-	dinozorlaştır-
dinozorlaştırt-	dinsizleştirt-	dinsizleştirt-	dipçiklet-
dipçiklettir-	diplet-	diplettir-	direndir-
direndirt-	direnlet-	direştir-	direttir-
dirgenlet-	dirgenlettir-	dirileştir-	dirileştirt-
dirilttir-	dirseklendir-	dirseklendirt-	dirseklet-
dirseklettir-	dişеğilet-	dişet-	dişettir-
dişileştirt-	dişilleştirt-	dişlendir-	dişlendirt-
dişlettir-	dittir-	dittirt-	divaneleştirt-
divaneleştirt-	dizdirt-	dizeleştirt-	dizelet-
dizelettir-	dizginlet-	dizginlettir-	dizilet-
dizilettir-	dizlet-	dizlettir-	dogmalaştırt-
doğaçlat-	doğaçlattır-	doğallaştırt-	doğdurt-
doğrattır-	doğrulat-	doğrulattır-	doğrulttur-
doğululaştır-	doğululaştırt-	doğurganlaştırt-	doğurttur-
dokundurt-	dokuttır-	dolandirt-	dolaştırt-
dolat-	dolattır-	dolgunlaştır-	dolgunlaştırt-
doluktur-	dolukturt-	doluştur-	doluşturt-
domalttır-	domuzlaştır-	domuzlaştırt-	dondurt-
donuklaştırt-	doruklat-	doruklattır-	dostlaştır-
dosyalandır-	dosyalandirt-	dosyaalat-	dosyalattır-
doygulaştır-	doyundur-	doyurt-	doyuştur-
doyuşturt-	döktürt-	dökümlet-	dökümlettir-
dökündür-	dökündürt-	döllendir-	döllendirt-
döllet-	döllettir-	döndürt-	dönelet-
dönel-	dönendir-	dönüştürt-	dörtlet-

dörtlettir-	döşendir-	döşendirt-	döşettir-
dövündür-	dövündürt-	dövüştürt-	dramatikleştir-
dramatikleştir-	dramatize ettir-	dramatize ettirt-	dudaksıllaştır-
duldalandır-	duldalandırt-	duldalat-	duldalattır-
dumanlandır-	dumanlandırt-	dumanlat-	dumanlattır-
durağanlaştır-	durağanlaştırt-	duraklattır-	duraksat-
duraksattır-	duralat-	duralattır-	durgunlaştırt-
durulandır-	durulandırt-	durulaştır-	durulaştırt-
durulat-	durulattır-	durulttur-	duşaklat-
duşaklattır-	duvaklandır-	duvaklat-	duvaklattır-
duyarsızlaştırt-	duygulandırt-	duygusallaştır-	duygusallaştırt-
duyumsattır-	duyurt-	düdüklet-	düdüklettir-
düğmelet-	düğmelettir-	düğümlendir-	düğümlendirt-
düğümlet-	düğümlettir-	dünürleştir-	dürdür-
dürdür-	dürtelet-	dürttür-	dürtüklet-
dürtüklettir-	dürtüşlet-	dürtüşlettir-	dürtüştür-
dürümlet-	dürümlettir-	düşkünleştir-	düşkünleştirt-
düşlet-	düşlettir-	düşmanlaştır-	düşmanlaştırt-
düşürttür-	düvesit-	düzdür-	düzdür-
düzelttir-	düzenlet-	düzenlettir-	düzet-
düzettir-	düzlendir-	düzlendirt-	düzleştir-
düzleştirt-	düzlettir-		
-E-			
ebedileştirt-	ebelet-	ebelettir-	eblehleştir-
eblehleştirt-	ebrulat-	ebrulattır-	edeplendir-
edeplendirt-	edepsizleştirt-	edepsizleştirt-	edilgenleştirt-
edindir-	edindirt-	efelendir-	efelendirt-
efeleştir-	efeleştir-	efkârlandır-	efkârlandırt-
efsaneleştirt-	efsunlat-	efsunlattır-	eğdirt-
eğēt-	eğēlettir-	eğindir-	eğindirt-
eğirttir-	eğittir-	eğlendirt-	eğleştir-
eğleştirt-	eğlet-	eğlettir-	eğrilttir-
eğrilttir-	ehlileştirt-	eklemlendir-	eklemlendirt-
eklemlet-	eklemlettir-	ekleştirt-	eklettir-
eksiklendir-	eksiklendirt-	eksilttir-	ekşittir-
ektirt-	elektriklendirt-	elektriklet-	elektriklettir-
eleştirt-	elet-	elettir-	elleştir-
eleştirt-	ellet-	ellettir-	elverdir-
elverdirt-	emaylat-	emdirt-	emeklet-
emeklettir-	emiştirt-	emlet-	emlettir-
emrettir-	emrettirt-	enayileştir-	enayileştirt-
enciklet-	enciklettir-	endazelet-	endazelettir-
endekslendir-	endekslendirt-	endekslet-	endekslettir-
endişelendir-	endişelendirt-	endüstrileştir-	endüstrileştirt-
enet-	enettir-	enezeleştir-	engellet-

engellertir-	enginleştir-	enginleştirt-	eniklet-
eniklettir-	enselet-	enselettir-	eprit-
erdirt-	ergenleştirt-	erginlendir-	erginlendirt-
erginleştir-	erginleştirt-	erginlet-	erginlettir-
ergittir-	ergürt-	erindir-	erindirt-
eriştirt-	erittir-	erkeklendir-	erkeklendirt-
erkekleştir-	erkekleştirt-	erset-	ersettir-
ertelet-	ertelettir-	esaslandırt-	eseflendir-
eseflendirt-	esenleştir-	esenleştirt-	esenlet-
esenlettir-	esindirt-	esinlendir-	esinlendirt-
esinlet-	esinlettir-	esirget-	esirgettir-
esirt-	esirtir-	eskileştir-	eskileştirt-
eskittir-	eslet-	esmerleştirt-	esnekleştirt-
esnettir-	esrittir-	esterleştirt-	estirt-
eşekleştirt-	eşekleştirt-	eşelendir-	eşelendirt-
eşelet-	eşelettir-	eşindir-	eşindirt-
eşitlendir-	eşitlendirt-	eşitleştirt-	eşitlet-
eşitlettir-	eş koştur-	eş koşturt-	eşleştirt-
eşlet-	eşlettir-	eştirt-	eteklet-
eteklettir-	etenelendir-	eterleştirt-	eterlet-
eterlettir-	etiketlet-	etiketlettir-	etkilendir-
etkilendirt-	etkileştir-	etkileştirt-	etkilet-
etkilettir-	etkinleştirt-	etkisizleştirt-	etkit-
etkittir-	etlendir-	etlendirt-	ettirt-
evcilleştirt-	evdir-	evdirt-	evelet-
evelettir-	evert-	everttir-	evetlet-
evetlettir-	evhamlandırt-	evhamlandırt-	evinlendir-
evinlendirt-	evirttir-	evleklet-	evleklettir-
evlendirt-	evrenselleştirt-	eyerlet-	eyerlettir-
eylet-	eylettir-	ezberlettir-	ezgilendir-
ezgilendirt-			
-F-			
facialaştır-	facialaştirt-	faizlendirt-	fakirleştirt-
fakslat-	fakslattır-	farıt-	farklılaştirt-
farksızlaştirt-	farksızlaştirt-	faslettir-	faşistleştirt-
faturalandır-	faturalandırt-	faturalat-	faturalattır-
faydalandır-	faydalandırt-	fazlaştır-	fazlaştirt-
federalleştirt-	federalleştirt-	felfellet-	fenalaştirt-
fenlendir-	fenlendirt-	ferahlandırt-	ferahlattır-
fersizleştirt-	fersizleştirt-	feshettir-	feshettirt-
fethettir-	fethettirt-	fettanlaştirt-	fettanlaştirt-
feyizlendir-	feyizlendirt-	feyzaldır-	feyzaldirt-
fiçilat-	fiçilattır-	fıkırdaştır-	fıkırdaştirt-
fıkırdattır-	fıkrat-	fıkrattır-	fırçalattır-
fırıldandır-	fırıldandırt-	fırıldattır-	fırımlattır-

fırlattır-	fırtırt-	fısfıslat-	fısfıslattır-
fısıldaştır-	fısıldaşırt-	fısıldat-	fısıldattır-
fıslat-	fıslattır-	fıstıklat-	fıstıklattır-
fişıldat-	fişıldattır-	fişirdattır-	fişkılat-
fişkılattır-	fişkirtir-	fişlat-	fişlattır-
fitırt-	fidelet-	fidelettir-	fihristlet-
fihristlettir-	filârizlet-	filizlendir-	filizlendirt-
filizlet-	filizlettir-	filmleştirt-	filozoflaştır-
filozoflaşırt-	fingirdeştir-	fingirdeşırt-	fingirdet-
fingirdettir-	fıravunlaştır-	fıravunlaşırt-	firketelet-
firketelettir-	fiskelet-	fiskelettir-	fişlet-
fişlettir-	fitillet-	fitillettir-	fitlet-
fitlettir-	fitnelet-	fitnelettir-	fiyatlandırt-
flitlet-	flitlettir-	fokurdattır-	formatlat-
formatlattır-	formülleştirt-	fosfatlat-	fosfatlattır-
fosilleştir-	fosilleştirt-	foslattır-	fosurdattır-
foşurdattır-	fotoğraflat-	fotoğraflattır-	Fransızlaşırt-
frenkleşırt-	frenlet-	frenlettir-	frezelet-
frezelettir-	fukaralaştır-	fukaralaşırt-	
-G-			
gacırdattır-	gadrettir-	gagalaştır-	gagalaşırt-
gagalat-	gagalattır-	gaklat-	gaklattır-
galvanizlettir-	gamlandır-	gamlandırt-	gammazlat-
gammazlattır-	garantilet-	garantilettir-	garipleştir-
garipleşırt-	garipset-	garipsettir-	garplılaşırt-
gaslettir-	gaslettirt-	gaspettir-	gaspettirt-
gâvurlaştır-	gâvurlaşırt-	gayretlendir-	gayretlendirt-
gazaplandırt-	gazellendir-	gazellendirt-	gazlandır-
gazlandırt-	gazlaşırt-	gazlat-	gazlattır-
geberttir-	gebrelet-	gebrelettir-	gecekondulaştır-
gecekondulaşırt-	gecelet-	gecelettir-	geciktirt-
geçerlettir-	geçersizleştirt-	geçgeçlet-	geçgeçlettir-
geçimsizleştirt-	geçimsizleştirt-	geçindirt-	geçirttir-
geçiştirt-	geddir-	gedilt-	geğirt-
geğirttir-	gelenekleştirt-	gelenekselleştir-	gelenekselleştirt-
geliştirt-	gemlet-	gemlettir-	gencelt-
gencelttir-	gençleştirt-	genelleştirt-	genellet-
genellettir-	genelt-	genişlettir-	genizsileştir-
genleştirt-	gerçekleştirt-	gerçeklet-	gerçeklettir-
gerdirt-	gereçcelendirt-	gerekset-	gereksettir-
gereksindir-	gereksindirt-	gerektirt-	gerginleştirt-
gerilettir-	gerillâlaştır-	gerillâlaşırt-	gerindir-
gerindirt-	getirttir-	gevdirt-	gevdirt-
gevelet-	gevelettir-	gevezelendir-	gevrettir-
gevşettir-	gezdirt-	gezelet-	gezelettir-

gezindir-
gıcıklandır-
gıcırdattır-
gıdıklattır-
gırtlaklaştır-
gırtlattır-
girdir-
giydir-
gizlettir-
göbeklendir-
göçebeleştir-
göçürttür-
göğerttir-
gölerttir-
göllendir-
göllet-
gönderttir-
gönyelettir-
göründür-
götürttür-
göverttir-
göyündürt-
gözlemlettir-
granitleştir-
gruplaştırt-
guruldattır-
guslettirt-
gücümset-
güçsündür-
güderilet-
güdülendir-
güdümlet-
gülümsettir-
gümbürdettir-
gümrüklet-
gümüşlettir-
güncellet-
güneşlettir-
günülettir-
gürleştir-
gürüldet-
güvelendir-
güzelleştirt-

gezindirt-
gıcıklandırt-
gıdaklat-
gırgırlat-
gırtlaklat-
giciştir-
girdirt-
giyindir-
globalleştir-
göbeklendirt-
göçebeleştirt-
göçüştür-
göğüslet-
gölgelendirt-
göllendirt-
göllettir-
gönüllendir-
gördürt-
görüntület-
gövdelendir-
göynüt-
gözetlettir-
gözlettir-
granitleştirt-
gurklat-
gururlandır-
gübrelet-
gücümsettir-
güçsündürt-
güderilettir-
güdülendirt-
güdümlettir-
gülünçleştirt-
gümlettir-
gümrüklettir-
gümüşüleştirt-
güncellettir-
günlet-
gürbüzleştir-
gürleştirt-
gürüldettir-
güvelendirt-
güzlet-

gezlet-
gıcıklat-
gıdaklattır-
gırgırlattır-
gırtlaklattır-
giciştirt-
girenlet-
gizlendir-
globalleştirt-
göbeklet-
göçerttir-
göçüştürt-
göğüslettir-
gölgelet-
gölleştirt-
gömdür-
gönüllendirt-
görevlendirt-
görüntülettir-
gövdelendirt-
göynüttür-
gözettirt-
gözüktür-
gruplandırt-
gurklattır-
gururlandırt-
gübrelettir-
güçlendirt-
güdelet-
güdükleştirt-
güdület-
güldürt-
gülüştür-
gümrüklendir-
gümüşileştir-
gümüşüleştirt-
güneşlendir-
günlettir-
gürbüzleştirt-
gürlet-
güttür-
güvendirt-
güzlettir-

gezlettir-
gıcıklattır-
gıdıklat-
gırtlaklaştır-
gırtlattır-
gidiştir-
giriştir-
gizlet-
gocundurt-
göbeklettir-
göçmenleştirt-
göğert-
gölert-
gölgelettir-
gölleştirt-
gömdürt-
gönyelet-
görgülendir-
görüştür-
gövert-
göyündür-
gözlemlet-
gözüktürt-
gruplaştırt-
guruldat-
guslettir-
gücendirt-
güçleştirt-
güdelettir-
güdükleştirt-
güdülettir-
gülümset-
gülüştürt-
gümrüklendirt-
gümüşileştirt-
güncelleştirt-
güneşlendirt-
günület-
güreştirt-
gürlettir-
güttürt-
güvendirt-

-II-

haberleştirt-

haberleştirt-

hacamatlat-

hacamatlattır-

haccettir-	haczettir-	haczettirt-	haddelet-
haddelettir-	hadımlaştır-	hafızlat-	hafızlattır-
hafifleştir-	hafiflettir-	hafifset-	hafifsettir-
hainleştir-	hainleştirt-	hakkettir-	hakkettirt-
haklaştır-	haklaştirt-	haklat-	haklattır-
halelendir-	halelendirt-	hal'ettir-	hal'ettirt-
halkalandır-	halkalandirt-	halkalat-	halkalattır-
hallendir-	hallendirt-	haleştir-	haleştirt-
hallettir-	hallettirt-	hâlsizleştir-	hâlsizleştirt-
hamaratlaştır-	hamaratlaştirt-	hamdettir-	hamdettirt-
hamlaştır-	hamlaştirt-	hamlat-	hamlattır-
hamlettir-	hamlettirt-	hamurlandır-	hamurlandirt-
hamurlaştır-	hamurlaştirt-	hamurlat-	hamurlattır-
hançerlet-	hançerlettir-	hanedanlaştır-	hanedanlaştirt-
hantallaştır-	hantallaştirt-	hapazlat-	hapsettirt-
hapşırtır-	haptettir-	haraplaştır-	haraplaştirt-
hararetlendirt-	harcat-	harcattır-	harekelendir-
harekelendirt-	harekelet-	harekelettir-	hareketlendirt-
harelendir-	harelendirt-	harılandır-	harılandirt-
harıldat-	harıldattır-	harlattır-	harmanlattır-
hasetlendir-	hasetlendirt-	hasırlat-	hasırlattır-
hasrettir-	hasrettirt-	hastalandirt-	haşarılaştır-
haşarılaştirt-	haşıllat-	haşıllattır-	haşırdat-
haşırdattır-	haşınleştirt-	haşınleştirt-	haşlattır-
hatıllat-	hatıllattır-	hatırlattır-	hatmettir-
hatmettirt-	havalandirt-	havlandır-	havlandirt-
havlattır-	havuzlat-	havuzlattır-	haydalat-
haydalattır-	haydat-	haydattır-	hayıflandır-
hayıflandirt-	hayırlaştır-	hayırlaştirt-	haykırıştır-
haykırıştır-	haykırtır-	haylat-	haylattır-
haylazlaştır-	haylazlaştirt-	hayvanlaştirt-	hazfettir-
hazfettirt-	hazırlandır-	hazırlandirt-	hazırlattır-
hazlettir-	hazmettir-	hazmettirt-	hazzettir-
hazzettirt-	hecelettir-	hedeflendir-	hedeflendirt-
hedeflet-	hedeflettir-	helâlleştir-	helâlleştirt-
helecanlandır-	helecanlandirt-	helezonlaştır-	helezonlaştirt-
helmelendir-	helvalaştır-	helvalaştirt-	hereklet-
hereklettir-	hesaplaştır-	hesaplaştirt-	hesaplattır-
hevenkleştir-	heveslendir-	heveslendirt-	heyecanlandirt-
heykelleştir-	hıçkırtır-	hımbıllaştır-	hınzırıştır-
hınzırlaştirt-	hırçınlaştır-	hırçınlaştirt-	hırıldaştır-
hırıldaştirt-	hırıldat-	hırıldattır-	hırılaştır-
hırılaştır-	hırlattır-	hırpalattır-	hırslandirt-
hışıldattır-	hışımlandır-	hışımlandirt-	hışırdattır-
hışlat-	hışlattır-	hıyarlaştır-	hıyarlaştirt-
hızlandirt-	hicvettir-	hicvettirt-	hiçleştirt-

hiddetlendirt-	hidrojenlet-	hidrojenlettir-	hikâyelendir-
hikâyelendirt-	hikâyeleştir-	hikâyeleştirt-	hikâyelet-
hikâyelettir-	hilâlet-	hilâlettir-	hinleştir-
hinleştirt-	hislendir-	hislendirt-	hissettirt-
hizalat-	hizalattır-	hizipleştir-	hizipleştirt-
hohlat-	hohlattır-	holdingleştir-	holdingleştirt-
homurdandır-	homurdandirt-	homurdat-	nomurdattır-
hoplattır-	hopurdattır-	horlat-	horlattır-
horozlandır-	horozlandirt-	horozlaştır-	horozlaştirt-
hortlattır-	horuldat-	horuldattır-	hoşlandır-
hoşlandirt-	hoşlaştirt-	hovardalaştır-	hovardalaştirt-
hoyratlaştır-	hoyratlaştirt-	hozalt-	hödükleştir-
hödükleştirt-	höpürdettir-	höykürt-	höykürttür-
hristiyanlaştirt-	hudutlandirt-	hulyalaştirt-	huylandirt-
huysuzlandır-	huysuzlandirt-	huysuzlaştirt-	hükmettir-
hükmettirt-	hümanistleştir-	hümanistleştirt-	hüngürdet-
hüngürdettir-	hüzünlendirt-		
-I-			
ihlat-	ihlattır-	ihlirt-	ıkındirt-
iklat-	iklattır-	ılgarlat-	ılgat-
ılgattır-	ılıklaştirt-	ilındirt-	ılıştirt-
ıhlıttır-	ırmızgandır-	ıraklaştır-	ıraklaştirt-
ıraksat-	ıraksattır-	ıraksındır-	ıraksındirt-
ıralat-	ıralattır-	ırat-	ıratır-
ırgalat-	ırgalattır-	ırgandır-	ırgandirt-
ırgat-	ırgattır-	ırlat-	ırlattır-
ırmaklaştır-	ırmaklaştirt-	ısındirt-	ısırttır-
ısıttır-	iskalat-	iskalattır-	ıslandır-
ıslandirt-	ıslattır-	ıslıklat-	ıslıklattır-
ısmarlattır-	ıssızlaştır-	ıssızlaştirt-	ıstampalat-
ıstampalattır-	ışıklandirt-	ışılattır-	ışıldattır-
ışınlandirt-	ışınlat-	ışınlattır-	ışıttır-
-İ-			
içerlet-	içerlettir-	içert-	içerttir-
içittir-	içlendirt-	iddialaştır-	iddialaştirt-
idealleştirt-	ifadelendirt-	ifildet-	ifritleştirt-
ifritleştirt-	iğdir-	iğdirt-	iğnelendir-
iğnelendirt-	iğnelet-	iğnelettir-	iğrendirt-
iğrittir-	ihbarlat-	ihbarlattır-	ihtisaslaştır-
ihtisaslaştirt-	ihtiyarlattır-	ikileştir-	ikileştirt-
ikilettir-	ikirciklendir-	ikirciklendirt-	iktidarsızlaştır-
iktidarsızlaştirt-	ilâçlattır-	ilâhlaştirt-	ilendir-
ilendirt-	ilerlettir-	iletiştir-	ilettir-
ilettirt-	ilgilendirt-	ilgilet-	ilgilettir-
ilginçleştir-	iliklet-	iliklettir-	ilintilet-

ilintilettir-	ilişkilendirt-	iliştirt-	ilkeleştir-
ilkeleştirt-	ilkelletirt-	ilmeklet-	ilmeklettir-
ilmiklet-	ilmiklettir-	ilsizleştir-	ilsizleştirt-
iltihaplandır-	iltihaplandirt-	imgelendir-	imgelendirt-
imgelet-	imgelettir-	imkânsızlaştır-	imkânsızlaştirt-
imlet-	imlettir-	imrendirt-	imzalattir-
inandirt-	inatlaştır-	inatlaştirt-	incelettir-
incelttir-	incindir-	incindirt-	incittir-
indirget-	indirgettir-	indüklet-	indüklettir-
ineklet-	ineklettir-	inildettir-	inilet-
inilettir-	inlettir-	insancıllaştır-	insancıllaştirt-
insanlaştır-	insanlaştirt-	ipilet-	ipilettir-
iplet-	iplettir-	ipliklendir-	iplikleldirt-
irdelet-	irdelettir-	irileştir-	irileştirt-
irinlendir-	irinlendirt-	irkilttir-	irktir-
irktirt-	isimlendirt-	İslâmlaştirt-	İslâvlaştirt-
islendir-	islendirt-	islet-	islettir-
ispatlat-	ispatlattır-	ispiyonlat-	ispiyonlattır-
isteklendirt-	istettir-	istiflet-	istiflettir-
işaretleştir-	işaretleştirt-	işaretlet-	işaretleltir-
işettir-	işittirt-	işkillendirt-	işlettir-
iştahlandirt-	iteklet-	iteklettir-	itelet-
itelettir-	itibarsızlaştır-	itibarsızlaştirt-	itiştirt-
itlendir-	itleştir-	itleştirt-	ittirt-
ivdirt-	ivedilendir-	ivedilendirt-	ivedileştirt-
iyileştirt-	iyonlaştirt-	izlettir-	
-J-			
jelâtinlet-	jelâtinlettir-	jiletlet-	jiletlettir-
jurnallet-	jurnallettir-		
-K-			
kabadayılandır-	kabadayılandirt-	kabadayılaştır-	kabadayılaştirt-
kabaklaştır-	kabaklaştirt-	kabaklat-	kabaklattır-
kabalaştirt-	kaballat-	kaballattır-	kabarttır-
kabuklandır-	kabuklandirt-	kabuklaştır-	kabuklaştirt-
kabuklat-	kabuklattır-	kabullendir-	kabullendirt-
kaçımsat-	kaçımsattır-	kaçındır-	kaçındirt-
kaçıştır-	kaçıştırt-	kadaströlandır-	kadaströlat-
kadaströlattır-	kadavralaştır-	kadavralaştirt-	kademelendirt-
kademelet-	kademelettir-	kadınlaştır-	kadınlaştirt-
kadınsılaştır-	kadınsılaştirt-	kadifeleştirt-	kadrolandirt-
kadrolaştır-	kadrolaştirt-	kafeslet-	kafeslettir-
kâfirleştirt-	kâfirleştirt-	kâğıtlat-	kâğıtlattır-
kağsat-	kağsattır-	kahırlandır-	kahpelendirt-
kahpeleştirt-	kahpeleştirt-	kahramanlaştır-	kahramanlaştirt-
kahrettir-	kakalandır-	kakalat-	kakalattır-

kakırdat-	kakırdattır-	kakıştırt-	kakıt-
kaktır-	kaktırt-	kalabalıklaştır-	kalabalıklaştırt-
kalafatlat-	kalafatlattır-	kalaylattır-	kalburlattır-
kaldırtır-	kalenderleştir-	kalenderleştirt-	kalgıt-
kalınlaştırt-	kalınlattır-	kalıplaştır-	kalıplaştırt-
kalıplattır-	kalitesizleştir-	kalitesizleştirt-	kalkerleştir-
kalkırlaştır-	kalkındırt-	kalkıştırt-	kalkıştırt-
kallesleştir-	kalplaştır-	kalplaştırt-	kamalat-
kamalattır-	kamaştırt-	kamburlaştırt-	kamçılaştır-
kamçılaştırt-	kamçılattır-	kamplaştır-	kamplaştırt-
kamulaştırt-	kamusallaştır-	kanatlandırt-	kanattır-
kancalat-	kancalattır-	kancıklaştır-	kandırt-
kandilleştir-	kangallat-	kangallattır-	kangrenleştirt-
kanıklandır-	kanıklandırt-	kanıksat-	kanıksattır-
kanıktır-	kanıktırt-	kanırttır-	kanıtlandırt-
kanıtlat-	kanıtlattır-	kanıtsat-	kanıtsattır-
kanlandırt-	kanlat-	kanlattır-	kanserleştir-
kansızlaştır-	kansızlaştırt-	kantarlat-	kantarlattır-
kanunlaştırt-	kapaklandır-	kapaklandırt-	kapaklat-
kapaklattır-	kapandır-	kapandırt-	kaparozlat-
kaparozlattır-	kapılandırt-	kapıştırt-	kapitalistleştirt-
kaplattır-	kapsat-	kapsattır-	kaptırt-
karalattır-	kararlaştır-	kararlat-	kararlattır-
kararttır-	karat-	karattır-	karbonatlat-
karbonatlattır-	karbonlaştır-	karbonlaştırt-	karbonlat-
karbonlattır-	kardeşlendir-	kardırt-	karelet-
kareleştirt-	kargılat-	kargılattır-	kargışlat-
kargıt-	kargıttır-	karıklat-	karıklattır-
karıktır-	karıktırt-	karılaştır-	karılaştırt-
karıncalandır-	karıncalandırt-	karındır-	karındırt-
karınlat-	karınlattır-	karışlat-	karışlattır-
karıştırt-	karikatürleştirt-	karlandırt-	karlandırt-
karlaştır-	karlaştırt-	karlat-	karlattır-
karmaşıklaştır-	karmaşıklaştırt-	karmaştırt-	karşılaştırt-
karşıtlaştır-	karşıtlaştırt-	karşıtlat-	karşıtlattır-
kartalt-	kartalttır-	kartelleştir-	kartelleştirt-
kartonlat-	kartonlattır-	kasalat-	kasalattır-
kasavetlendir-	kâselettir-	kasındır-	kasındırt-
kaslaştır-	kaslaştırt-	kasnaklat-	kasnaklattır-
kastarlat-	kastarlattır-	kastettir-	kastettirt-
kastır-	kastırt-	kaşağılattır-	kaşandırt-
kaşarlandır-	kaşarlandırt-	kaşelettir-	kaşıklad-
kaşıklattır-	kaşındırt-	kaşıt-	kaşıttır-
kaşlat-	kaşlattır-	kataloglat-	kataloglattır-
katarlat-	katarlattır-	katettir-	katettirt-
katıklad-	katıklattır-	katılaştır-	katırlaştır-

katırıştır-	katıştır-	kat'ileştir-	kat'ileştirt-
katkılandır-	katkılandirt-	katlandirt-	katlattır-
katlettir-	katlettirt-	katmanlaştır-	katmanlaştirt-
katmerleştir-	katmerleştirt-	katranlat-	katranlattır-
kavgaştır-	kavgaştirt-	kavileştirt-	kavilleştir-
kavilleştirt-	kavlandır-	kavlandirt-	kavlaştır-
kavlaştirt-	kavlattır-	kavlettir-	kavlettirt-
kavramlaştır-	kavramlaştirt-	kavrattır-	kavurttur-
kavuştur-	kavzat-	kavzattır-	kayarlat-
kayarlattır-	kaybettir-	kaybettirt-	kaydettirt-
kaygılandirt-	kayıttır-	kayıtlat-	kayıtlattır-
kayıttır-	kayıttirt-	kaykültür-	kaymaklandır-
kaymaklandirt-	kaynaklandır-	kaynaklandirt-	kaynaştirt-
kaynattır-	kaypaklaştır-	kaypaklaştirt-	kaypat-
kaypattır-	kayşat-	kaytart-	kazandirt-
kazdirt-	kazıklat-	kazıklattır-	kazındır-
kazındirt-	kazıttır-	keçelendir-	keçelendirt-
keçelettirt-	keçelet-	keçelettir-	keçileştir-
keçileştirt-	kederlendirt-	kefelet-	kefelettir-
kefenlet-	kefenlettir-	kefereleştir-	kekelet-
kekelettir-	kekemeleştirt-	kekemeleştirt-	kelepçelet-
kelepçeleştir-	keleplet-	keleplettir-	kelimeleştirt-
kelimeleştirt-	kelleştir-	kelleştirt-	kementlet-
kementlettir-	kemerlet-	kemerlettir-	kemikleştirt-
kemirt-	kemirttir-	kemrelet-	kenetlendir-
kenetlendirt-	kenetlet-	kenetlettir-	kentleştirt-
kentleştirt-	kentlileştir-	kentlileştirt-	kepçelet-
kepçeleştir-	kepeklendir-	kepeklendirt-	kepeklet-
kepeklettir-	keptir-	keptirt-	keratinleştirt-
keratinleştirt-	kerpiçleştirt-	kerpiçleştirt-	kertiklet-
kertikleştir-	kerttir-	kerttirt-	keseklendir-
keseklendirt-	keselendir-	keselendirt-	keselettir-
kesindir-	kesindirt-	kesinleştirt-	kesiştir-
kesiştirt-	keskendirt-	keskendirt-	keskinleştirt-
keskinlettir-	kestirt-	keşfettirt-	keşikleştir-
keşikleştirt-	keyfettir-	keyiflendir-	keyiflendirt-
keyifsizlendir-	kığılat-	kığılattır-	kıkırdaştır-
kıkırdaştirt-	kıkırdattır-	kılağılat-	kılağılattır-
kılavuzlat-	kılavuzlattır-	kılıbıklaştır-	kılıbıklaştirt-
kılıçlat-	kılıçlattır-	kılıflat-	kılıflattır-
kılıksızlaştır-	kılıksızlaştirt-	kıllandır-	kıllandirt-
kımıldandır-	kımıldandirt-	kımıldattır-	kımlandır-
kımlandirt-	kınalandır-	kınalandirt-	kınalat-
kınalattır-	kınat-	kınattır-	kınlat-
kınlattır-	kıpırdandır-	kıpırdandirt-	kıpırdaştır-
kıpırdaştirt-	kıpırdattır-	kıpıştır-	kıprat-

kıprattır-	kıptır-	kıptırt-	kıraçlaştır-
kıraçlaştırt-	kırbaçlat-	kırbaçlattır-	kırçılılandır-
kırçılaştır-	kırçılaştırt-	kırıklad-	kırıklattır-
kırındır-	kırındırt-	kırıştırt-	kırıttır-
kırklad-	kırklattır-	kırktırt-	kırıştır-
kırılaştırt-	kırmızılaştırt-	kırmızılaştırt-	kırıştırt-
kırpırt-	kırpıllaştır-	kısımlat-	kısımlattır-
kısındır-	kısındırt-	kısırgandır-	kısırlaştırt-
kısıtlat-	kısıtlattır-	kıskaçlat-	kıskaçlattır-
kıskandirt-	kıstırt-	kışkırttır-	kışkışlat-
kışkışlattır-	kışlattır-	kıtıklat-	kıtırdattır-
kıtlıştır-	kıtlıştır-	kıvamlandır-	kıvamlandırt-
kıvamlıştır-	kıvançlandır-	kıvançlandırt-	kıvandır-
kıvandırt-	kıvılcımlandır-	kıvılcımlandırt-	kıvılcımlat-
kıvılcımlattır-	kıvırcıklaştırt-	kıvırcıklaştırt-	kıvırttır-
kıvraklaştırt-	kıvraklaştırt-	kıvrandırt-	kıvrattır-
kıvrımlandır-	kıvrımlandırt-	kıyaklaştırt-	kıyaklaştırt-
kıyaslat-	kıyaslattır-	kıydırt-	kıyılattır-
kıyılattır-	kıyındır-	kıyıştırt-	kıyıştırt-
kıymetlendirt-	kıymetleştirt-	kızaklat-	kızaklattır-
kızarttır-	kızdırt-	kızgınlaştırt-	kızgınlaştırt-
kızıllaştır-	kızıllaştırt-	kızıştırt-	kibarlaştırt-
kibarlaştırt-	kibirlendir-	kibirlendirt-	kifaflandır-
kilitlendirt-	kilitlendirt-	kilitlettir-	killat-
killettir-	kinlendir-	kinlendirt-	kiralat-
kiralattır-	kireçlendir-	kireçlendirt-	kireçleştirt-
kireçleştirt-	kireçlet-	kireçlettir-	kireçsilet-
kireçsilettir-	kireçsizleştirt-	kirişlet-	kirişlettir-
kirizmalat-	kirlendir-	kirlendirt-	kirlettir-
kistleştir-	kistleştirt-	kişileştir-	kişileştirt-
kişnet-	kişnettir-	kitaplaştırt-	kitlet-
kitlettir-	klâsikleştir-	klâsikleştirt-	klikleştirt-
klikleştirt-	klişeleştir-	klişeleştirt-	klorlat-
klorlattır-	klorürleştirt-	kocalttır-	kocamanlaştırt-
kocattır-	koçlandır-	koçlandırt-	koçsat-
koçtur-	koçturt-	koçuştur-	kodamanlaştırt-
kodlat-	kodlattır-	kodur-	kodurt-
koflaştırt-	koflaştırt-	koğalat-	koğalattır-
koğdurt-	koklaştırt-	koklattır-	kokorozlandırt-
kokorozlandırt-	kokozlandır-	kokulandırt-	kokuşturt-
kokuttur-	kola çıkar-	kolalattır-	kolaylandır-
kolaylandırt-	kolaylaştırt-	kolaylat-	kolaylattır-
kolektifleştirt-	kollat-	kollattır-	kolonyalandır-
kolonyalandırt-	kolonyalat-	kolonyalattır-	koltuklat-
koltuklattır-	komikleştir-	komikleştirt-	konaklat-
konaklattır-	kondurt-	konuklat-	konuklattır-

konumlandirt-	konumlat-	konumlattır-	konuşlandirt-
konusurt-	konutlandır-	konutlandirt-	kooperatifleştir-
kooperatifleştir-	kopçalat-	kopçalattır-	kopyalandır-
kopyalandirt-	korkalat-	korkalattır-	korkunçlaştirt-
korkuttur-	korlandır-	korlandirt-	korlaştır-
korlaştirt-	korundur-	korut-	koruttur-
kostaklandır-	kostaklandirt-	koşamlat-	koşturt-
koşullandirt-	koşullat-	koşullattır-	koşuşturt-
koşutlaştirt-	kotart-	kotarttır-	kotlat-
kotlattır-	kovalat-	kovalattır-	kovdurt-
kovlat-	kovlattır-	kovuşturt-	koydurt-
koyulaştirt-	koyulttur-	koyuverdir-	koyuverdirt-
koyverdir-	köhneleştir-	köhneleştirt-	köhnet-
köhnettir-	kökenlendir-	kökenlendirt-	kökerttir-
köklendirt-	kökleştirt-	köklet-	köklettir-
köleleştirt-	kömürleştirt-	köpeklendir-	köpeklendirt-
köpekleştir-	köpekleştirt-	köpeklet-	köpeklettir-
köprülendir-	köprülendirt-	köpüklendir-	köpüklendirt-
köpükleştir-	köpükleştirt-	köpület-	köpürttür-
körelttir-	körlendir-	körlendirt-	körleştirt-
körlettir-	körüklet-	körüklettir-	kösnült-
kösteklendir-	kösteklendirt-	kösteklet-	kösteklettir-
köşeklet-	köşeklettir-	köşelet-	köşeleştir-
kötüleştirt-	kötület-	kötülettir-	kötümserleştirt-
kötümserleştirt-	kötümset-	kötümsettir-	kötürümleştirt-
kötürümleştirt-	köyleştirt-	köylüleştirt-	köylüleştirt-
közleştir-	közleştirt-	közlet-	közlettir-
kredilendirt-	kremler-	kremler-	kristalleştir-
kristalleştirt-	kronikleştir-	kronikleştirt-	kubart-
kubarttır-	kubaştır-	kubaştirt-	kucaklaştır-
kucaklaştirt-	kucaklat-	kucaklattır-	kudurttur-
kuğurt-	kulaçlat-	kulaçlattır-	kullandirt-
kullaştır-	kullaştirt-	kulunlat-	kulunlattır-
kumlat-	kumlattır-	kundaklat-	kundaklattır-
kurallaştirt-	kuramlaştirt-	kurcalat-	kurcalattır-
kurgulat-	kurgulattır-	kurnazlaştirt-	kurnazlaştirt-
kurşunileştir-	kurşunileştirt-	kurşunlaştirt-	kurşunlaştirt-
kurşunlat-	kurşunlattır-	kurtart-	kurtlandirt-
kurtlaştır-	kurtlaştirt-	kurtult-	kurtulttur-
kurulandır-	kurulandirt-	kurulaştır-	kurulaştirt-
kurulat-	kurulattır-	kurumlandır-	kurumlandirt-
kurumlaştirt-	kurumsallaştır-	kurumsallaştirt-	kuruntulandır-
kuruntulandirt-	kuruşlandirt-	kuruttur-	kusturt-
kuşaklat-	kuşaklattır-	kuşandır-	kuşandirt-
kuşattır-	kuşkulandirt-	kutlat-	kutlattır-
kutlulat-	kutlulattır-	kutsallaştirt-	kutsat-

kutsattır-	kutsileştir-	kutsileştirt-	kutulat-
kutulattır-	kutuplandır-	kutuplandirt-	kutuplaştır-
kutuplaştırt-	kuvvetlendirt-	kuzulaştır-	kuzulaştırt-
kuzulat-	kuzulattır-	küçükleştir-	küçükleştirt-
küçükset-	küçüksettir-	küçülttür-	küçümset-
küçümsettir-	küflendirt-	küflettir-	küfrettir-
küfrettirt-	kükret-	kükrettir-	kükürtlet-
kükürtlettir-	külçeleştir-	külçeleştirt-	küllendir-
küllendirt-	küllet-	küllettir-	kültürlendir-
kümelendir-	kümelendirt-	kümeleştir-	kümeleştirt-
kümelet-	kümelettir-	küngüldet-	küngürdet-
küngürdettir-	kürelet-	kürelettir-	küreselleştir-
küreselleştirt-	küret-	kürettir-	kürnet-
kürüt-	kürüttür-	küskünleştirt-	küskünleştirt-
küstahlaştır-	küstahlaştırt-	küstürt-	küsüştür-
küsüştürt-	küşümlendir-	küşümlendirt-	kütleştirt-
kütlettir-	kütükleştirt-	kütükleştirt-	kütürdettir-
-L-			
lâçkalaştır-	lâçkalaştırt-	lâflat-	lâflattır-
lağvettir-	lağvettirt-	lâikleştir-	lâikleştirt-
lâmbalat-	lâmbalattır-	lânetlendir-	lânetlendirt-
lânetleştir-	lânetleştirt-	lânetlet-	lânetlettir-
lâubalileştir-	lâubalileştirt-	leffettir-	legalleştirt-
legalleştirt-	lehimlettir-	lekelendir-	lekelendirt-
lekelet-	lekelettir-	lezzetlendirt-	lîğlandır-
lîğlandirt-	lîğlat-	lîğlattır-	lıkırdat-
lıkırdattır-	liberalleştir-	liberalleştirt-	liflendir-
liflendirt-	lifleştirt-	liflet-	liflettir-
limanlat-	limanlattır-	limonlat-	limonlattır-
listelet-	listelettir-	lodoslat-	lodoslattır-
loğlat-	loğlattır-	loşlaştırt-	löklet-
löklettir-	lüplettir-	lütlettir-	lütlettirt-
-M-			
macunlaştır-	macunlaştırt-	macunlat-	macunlattır-
madaralaştır-	maddeleştirt-	maddeleştirt-	maddileştir-
maddileştirt-	madenselleştir-	madenselleştirt-	madiklet-
madiklettir-	mafyaladır-	mafyaladır-	magazinleştirt-
magazinleştirt-	mağrurlandır-	mağrurlandirt-	mahallileştir-
mahallileştirt-	mahkemeleştirt-	mahkemeleştirt-	mahmurlaştır-
mahmurlaştırt-	mahmuzlat-	mahmuzlattır-	mahvettir-
mahvettirt-	mahzunlaştır-	mahzunlaştırt-	makadamlat-
makaslat-	makaslattır-	makineleştirt-	makyajlat-
makyajlattır-	malaklat-	malaklattır-	malalat-
malalattır-	mallandır-	maltlandır-	mandallat-
mandallattır-	mantarlaştır-	mantarlaştırt-	mantarlat-

mantarlattır-	manyaklaştır-	manyaklaştırt-	marazlandır-
marazlandırt-	markalandır-	markalandırt-	markalat-
markalattır-	marnlat-	maşajlat-	masajlattır-
masallaştır-	masallaştırt-	maskaralandır-	maskaralandırt-
maskaralaştır-	maskaralaştırt-	maskelet-	maskelettir-
massettir-	maşalat-	maşalattır-	matlaştırt-
mavileştir-	mavileştirt-	mayalandırt-	mayalat-
mayalattır-	mayınlat-	mayınlattır-	mayıştır-
mayıştırt-	maymunlaştırt-	mazotlat-	mazotlattır-
medenileştirt-	mektuplaştır-	mektuplaştırt-	meleştirt-
meleştirt-	melet-	melettir-	melezleştirt-
melezlet-	melezlettir-	menettir-	menettirt-
menevişlendir-	menevişlendirt-	meraklandırt-	merdanelet-
merdanelettir-	merhabalaştır-	merhabalaştırt-	merhametsizleştirt-
merhamet-	merhemlet-	merhemlettir-	merkezileştirt-
sizleştirt-			
merkezlendir-	merkezlendirt-	merkezleştirt-	merkezlet-
merkezlettir-	mermerleştirt-	mermerleştirt-	meshettir-
meshettirt-	meşrulaştırt-	methettir-	methettirt-
mevzilendir-	mevzilendirt-	meylettir-	meylettirt-
meyvelendir-	meyvelendirt-	mezcettir-	mıhlandır-
mıhlandırt-	mıhlat-	mıhlattır-	mıknatıslandır-
mıknatıslandırt-	mıknatıslat-	mıknatıslattır-	mıncıklat-
mıncıklattır-	mırıldandır-	mırıldandırt-	mırıldat-
mırıldattır-	mırlat-	mırlattır-	mışıldat-
mızıklandır-	mızıklandırt-	mızıldandır-	mızıldandırt-
mızırdandır-	mızırdandırt-	mızıt-	mızımızlandır-
mızımızlandırt-	mikroplandır-	mikroplandırt-	mikroplaştır-
mikroplaştırt-	mikropsuzlandırt-	mikropsuzlaştırt-	militanlaştırt-
millendir-	millendirt-	milletleştirt-	milletleştirt-
millileştirt-	mimlendir-	mimlendirt-	mimlet-
mimlettir-	minelet-	minelettir-	mineralleştirt-
minyatürleştirt-	miskinleştirt-	miskinleştirt-	mitleştirt-
miyavlattır-	modalaştırt-	modernleştirt-	modullat-
monotonlaştır-	monotonlaştırt-	monte ettir-	monte ettirt-
morarttır-	morfınlendir-	morfınlendirt-	morlaştır-
morlaştırt-	mortlat-	mortlattır-	moruklaştır-
muasırlaştır-	muasırlaştırt-	mumlaştır-	mumlaştırt-
mumlat-	mumlattır-	mumyalaştır-	mumyalaştırt-
mumyalat-	mumyalattır-	muşambalaştır-	muştalat-
muştalattır-	muştulat-	muştulattır-	mutlandırt-
mutlulandırt-	mutsuzlaştır-	mutsuzlaştırt-	muzırlaştır-
muzırlaştırt-	muzipleştir-	muzipleştirt-	müesseseleştir-
müesseseleştirt-	mühimset-	mühimsettir-	mührelet-
mührelettir-	mühürlendir-	mühürlendirt-	mühürlettir-
müjdelet-	müjdelettir-	mükâfatlandırt-	münakaşalaştır-

münakaşalaştırt-
mürekkeplettir-
müstemlekeleştir-
müşkülleştir-
müzminleştirt-

mürekkepleştir-
müslümanlaştırt-
müstemlekeleştirt-
müşkülleştirt-

mürekkepleştirt-
müstehcenleştir-
müşahhaslaştır-
müzevirlet-

mürekkeplet-
müstehcenleştirt-
müşahhaslaştırt-
müzevirlettir-

-N-

nafakalandır-
nakışlat-
nakşettirt-
naniklet-
nasbettir-
nasırlaştırt-
nazikleştirt-
nazmettir-
nefeslet-
nemlendirt-
nesnelleştirt-
neşterlet-
neticeleştirt-
nihayetlendir-
nikâhlat-
nişanlandır-
nişastalandır-
nitelettir-
noktalandır-
normalleştirt-
nöbetleştirt-
numaralandırt-
nüksettir-

nafakalandırt-
nakışlattır-
nakzettir-
naniklettir-
nasırlandır-
nasiplendir-
nazileştirt-
nazmettirt-
nefeslettir-
nemlettir-
neşelendirt-
neşterlettir-
netleştirt-
nihayetlendirt-
nikâhlattır-
nişanlandırt-
nişastalandırt-
niyetlendir-
noktalandırt-
notalat-
nötrleştirt-
numaralattır-
nüksettirt-

naftalinlet-
naklettirt-
nallat-
nankörleştirt-
nasırlandırt-
nasiplendirt-
nazlandır-
nefeslendir-
nefyettir-
nemrutlaştır-
neşrettir-
neticelendirt-
nezrettir-
nikâhlandır-
nikellet-
nişanlat-
nitelendirt-
niyetlendirt-
noktalat-
notalattır-
nötrlet-
numaralattır-

naftalinlettir-
nakşettir-
nallattır-
nankörleştirt-
nasırlaştır-
nazikleştir-
nazlandırt-
nefeslendirt-
nemalandırt-
nesnelleştir-
neşrettirt- ,e
neticeleştirt-
nicelet-
nikâhlandırt-
nikelletir-
nişanlattır-
nitelet-
nodullat-
noktalttır-
nöbetleştirt-
nötrlettir-
nurlandırt-

-O-

oburlaştır-
odaklandırt-
odunlaştır-
oğalat-
oğlaklattır-
ohlat-
oklat-
oksijenlendir-
oksitlendir-
okşattır-
olağanlaştırt-
oldurt-
olumsuzlaştır-
omuzlattır-
onat-

oburlaştırt-
odaklaştırt-
odunlaştırt-
oğalattır-
oğullandır-
ohlattır-
oklattır-
oksijenlendirt-
oksitlendirt-
okullaştır-
olanaksızlaştırt-
olgunlaştırt-
olumsuzlaştırt-
onarttır-
onattır-

ocut-
odaklat-
oflat-
oğdurt-
oğullandırt-
okkalat-
okrat-
oksijenlet-
oksitlet-
okullaştırt-
olanaksızlaştırt-
oluklaştırt-
oluşturt-
onaştır-
onaylattır-

odaklandır-
odaklattır-
oflattır-
oğlaklat-
oğuşurt-
okkalattır-
okrattır-
oksijenlettir-
oksitlettir-
okuttur-
olaylaştırt-
oluklaştırt-
omuzlat-
onaştır-
ondurt-

onurlandırt-	operatörleştir-	oraklaştır-	oraklaştırt-
oraklat-	oraklattır-	oranlat-	oranlattır-
orantılat-	orantılattır-	organlaştırt-	organlaştırt-
ormanlaştırt-	ormansızlaştırt-	ormansızlaştırt-	ornattır-
orsalat-	orsalattır-	ortaklaştırt-	ortalat-
ortalattır-	osurt-	osurttur-	otalat-
otalattır-	otat-	otlandır-	otlandırt-
otlattır-	otomatikleştir-	otomatikleştirt-	oturttur-
oturuştur-	oturuşturt-	ovalandır-	ovalandırt-
ovalattır-	ovuşturt-	oyalandırt-	oyalat-
oyalattır-	oydurt-	oylat-	oylattır-
oylumlat-	oylumlattır-	oynaştır-	oynaştırt-
oynattır-	oyulgalandır-	oyulgalat-	oyulgandır-
oyumlat-	oyumlattır-	oyunlaştırt-	ozonlaştırt-
ozonlaştırt-	ozonlat-	ozonlattır-	
-Ö-			
öbeklendir-	öbeklendirt-	öbeleştir-	öbeleştir-
öbeklet-	öbeklettir-	öçlendir-	öçlendirt-
ödeştir-	ödeştirt-	ödettir-	ödevlendirt-
ödüllendirt-	ödünlet-	ödünlettir-	öfkelen dirt-
öğrettir-	öğündür-	öğündürt-	öğürleştir-
öğürtlet-	öğürtlettir-	öğürttür-	öğütlet-
öğüttettir-	öğüttür-	ökselet-	ökselettir-
öksürttür-	ölçert-	ölçüttür-	ölçülendirt-
ölçümlet-	ölçümlettir-	ölçündür-	ölçüştürt-
öldürttür-	öleyazdır-	ölmezleştirt-	ölümsüzleştirt-
öncelet-	öncelettir-	önemset-	önemsettir-
önert-	önerttir-	öngördür-	öngördürt-
önlet-	önlettir-	öptürt-	öpüştür-
öpüştürt-	ördürt-	örgütlendirt-	örgütlet-
örgütlettir-	örklet-	örklettir-	örneklendirt-
örneklet-	örnekkettir-	örnekset-	örneksettir-
örselet-	örselettir-	örttür-	örtündür-
örtündürt-	örtüştür-	örtüştürt-	örüklet-
örümceklendir-	örümceklendirt-	öttürt-	ötümlüleştirt-
ötümlüleştirt-	ötümsüzleştirt-	ötümsüzleştirt-	ötürt-
ötürttür-	ötüştür-	ötüştürt-	övdür-
övdürt-	övündür-	övkündürt-	öyküleştirt-
öykület-	öykülettir-	öykündür-	öykündürt-
özdeşleştirt-	özdeşirt-	özelleştirt-	özendirt-
özerkleştirt-	özet-	özetlet-	özetlettir-
özettir-	özgület-	özgülettir-	özgünleştirt-
özgirleştirt-	özleştirt-	özlettir-	özümlet-
özümlettir-	özümset-	özümsettir-	

-P-

paçavralaştır-	paçavralaştırt-	pahalandır-	pahalandırt-
pahalılaştır-	pahalılaştırt-	pahlat-	pahlattır-
paketlettir-	paklandır-	paklandırt-	paklat-
paklattır-	palamutlat-	palamutlattır-	palazlandır-
palazlandırt-	palazlaştır-	palazlaştırt-	palazlat-
palazlattır-	pamuklandır-	pamuklandırt-	pancarlaştır-
pancarlaştırt-	paniklet-	paniklettir-	parafelet-
parafelettir-	paraflat-	paraflatır-	paralandır-
paralandırt-	paralattır-	paraleleştirt-	parametrelet-
parazitlendirt-	parazitlendirt-	parçalattır-	parıldattır-
parkelettir-	parlaklaştır-	parlaklaştırt-	parlattır-
parmaklat-	parmaklattır-	parsellettir-	partileştir-
partileştirt-	pasifleştirt-	paslandırt-	paslaştır-
paslaştırt-	paslattır-	paspaslattır-	pataklat-
pataklattır-	patırdattır-	patlattır-	pavkırt-
payandalat-	payandalattır-	payelendirt-	paylaştırt-
paylattır-	pazarlaştır-	pazarlaştırt-	pazarlat-
pazarlattır-	peçelet-	peçelettir-	pehpehlet-
pekiştirt-	pekittir-	pekleştirt-	peltekleştir-
peltekleştirt-	peltelendir-	peltelendirt-	pelteleştir-
pelteleştirt-	pembeleştirt-	pençeleştir-	pençeleşirt-
pençelettir-	pepelet-	perçinleştirt-	perçinlet-
perçinlettir-	perdahlat-	perdahlattır-	perdelendir-
perdelendirt-	perdelet-	perdelettir-	pergellet-
pergellettir-	pesleştirt-	pesleştirt-	pestilleştir-
pestilleştirt-	peşrevlendir-	peydahlandır-	peydahlat-
peydahlattır-	peylet-	peylettir-	peynirleştirt-
peynirleştirt-	pihtılandır-	pihtılandırt-	pihtılaştırt-
pirıldat-	pirıldattır-	pirıldandır-	pirıldandırt-
pirilat-	pirırlattır-	pirırlandır-	pirırlandırt-
pirırlat-	pirırlattır-	pirtlat-	pirtlattır-
pısıriklaştır-	pısıriklaştırt-	pıstır-	pıstırt-
pişpişlat-	pişpişlattır-	pıtırdattır-	piçleştirt-
piçleştirt-	pineklet-	pineklettir-	pintileştir-
pintileştirt-	pipiriklendir-	pipiriklendirt-	pirelendirt-
pislendir-	pislendirt-	pislettir-	pişirttir-
piyazlat-	piyazlattır-	plânlat-	plânlattır-
plânyalat-	plânyalattır-	plâselet-	plâselettir-
plâzmalastaştır-	pofurdattır-	pohpohlat-	pohpohlattır-
polimerleştirt-	pompalat-	pompalattır-	ponzalat-
porsut-	porsuttur-	posalandır-	posalandırt-
postalat-	postalattır-	poşetlet-	poşetlettir-
potlandır-	potlandırt-	poyrazlat-	poyrazlattır-
pörsüt-	pörsüttür-	pörtlet-	pörtlettir-
pratikleştirt-	pratikleştirt-	preslet-	preslettir-

profesyonelleştir-	profesyonelleştirt-	programlandır-	programlandirt-
programlaştırt-	programlat-	programlattır-	projelendirt-
proleterleştir-	proleterleştirt-	puanlandirt-	puanlat-
puanlattır-	pudralat-	pudralattır-	puflat-
puflattır-	pullandır-	pullandirt-	pullaştırt-
pullat-	pullattır-	pusart-	pusarttır-
pusatlandirt-	puslandirt-	pustur-	pusturt-
pusulat-	pusulattır-	putlaştırt-	püfkürt-
püfkürttür-	püflet-	püflettir-	pürçeklendir-
pürçeklendirt-	pürtüklendir-	pürtüklendirt-	pürüzlendir-
pürüzlendirt-	püskürttür-	pütürlendirt-	
-R-			
radikalleştir-	radikalleştirt-	radioaktifleştir-	radioaktifleştirt-
rahatlattır-	rahatsızlandır-	rahatsızlandirt-	rahatsızlaştır-
rahatsızlaştırt-	rakamlat-	rakamlattır-	raksettir-
raksettirt-	rampalat-	rampalattır-	randevulaştır-
randevulaştırt-	raporlat-	raporlattır-	raptettir-
raptiyelet-	raptiyelettir-	raspalat-	raspalattır-
rastlaştır-	rastlaştırt-	rastlat-	rastlattır-
rasyonelleştirt-	raşelendir-	recmettir-	recmettirt-
reddettir-	reddettirt-	refettir-	refettirt-
rekzettir-	rekzettirt-	rendelet-	rendelettir-
renklendirt-	renklet-	renklettir-	resimlendirt-
resimleştir-	resimleştirt-	resimlet-	resimlettir-
resmettir-	resmettirt-	resmîleştirt-	restleştir-
restleştirt-	revanlaştır-	rezelet-	rezilleştir-
rezilleştirt-	rimellet-	robotlaştırt-	romanlaştırt-
röntgenlet-	röntgenlettir-	rötuşlat-	rötuşlattır-
ruhsuzlaştırt-	rujlandır-	rujlandirt-	rujlat-
rujlattır-	rumlaştırt-	Ruslaştırt-	rutubetlendirt-
rüzgârlandır-	rüzgârlat-	rüzgârlattır-	
-S-			
sabahlattır-	sabırsızlandır-	sabırsızlandirt-	sabitleştirt-
sabrettir-	sabrettirt-	sabuklandır-	sabuklandirt-
sabunlandır-	sabunlandirt-	sabunlaştırt-	sabunlat-
sabunlattır-	saçaklandır-	saçaklandirt-	saçalandır-
saçalandirt-	saçalat-	saçalattır-	saçıştırt-
saçmalaştır-	saçmalaştırt-	saçmalat-	saçmalattır-
saçtır-	saçtırt-	sadeleştirt-	saflaştırt-
sağalttır-	sağdirt-	sağırlaştır-	sağırlaştırt-
sağlamlaştırt-	sağlamlat-	sağlamlattır-	sağlat-
sağlattır-	sahiplendir-	sahiplendirt-	sahnelet-
sahnelettir-	sakallandır-	sakallandirt-	sakarlaştır-
sakarlaştırt-	sakatlandır-	sakatlandirt-	sakatlat-
sakatlattır-	sakındır-	sakındirt-	sakırdat-

sakırdattır-	sakızlaştırt-	sakinleştirt-	sakinlet-
sakinlettir-	saklandır-	saklandırt-	saklattır-
salaklaştır-	salaklaştırt-	salçalandır-	salçalandırt-
salçalaştır-	salçalaştırt-	salçalat-	salçalattır-
saldırganlaştır-	saldırganlaştırt-	saldırt-	salgılat-
salgılatır-	salgınlaştır-	salgınlaştırt-	salındır-
salındırt-	salıverdir-	salıverdirt-	salkıt-
salkıttır-	sallandırt-	sallat-	sallattır-
salozlaştır-	samimileştir-	samimileştirt-	sanayileştirt-
sancılandır-	sancılandırt-	sancılat-	sancılattır-
sancıt-	sancıttır-	sançtır-	sançtırt-
sandıklat-	sandıklattır-	sangılat-	sangılattır-
sanrılattır-	sanrılattır-	sansürlet-	sansürlettir-
sapıklaştır-	sapıklaştırt-	sapıttır-	saplandır-
saplat-	saplattır-	saptat-	saptattır-
saptırt-	sararttır-	sardırt-	sargılat-
sargılatır-	sarhoşlaştır-	sarhoşlaştırt-	sarılaştır-
sarılaştırt-	sarılıştır-	sarılıştırt-	sarımsaklat-
sarımsaklattır-	sarındır-	sarındırt-	sarkaçlat-
sarkaçlattır-	sarkıttır-	sarktır-	sarktırt-
sarmalandır-	sarmalandırt-	sarmalat-	sarmalattır-
sarmaştır-	sarmaştırt-	sarplaştır-	sarplaştırt-
sarsalat-	sarsalattır-	sarstır-	sarstırt-
sasıt-	sasıttır-	sataştır-	sataştırt-
sathileştirt-	sattırt-	savaklat-	savaklattır-
savaştır-	savaştırt-	savatlat-	savdırt-
savlat-	savlattır-	savsaklat-	savsaklattır-
savsat-	savsattır-	savundur-	savundurt-
savurttur-	savuştırt-	saydamlaştırt-	saydırt-
sayfalandırt-	sayfalat-	sayfalattır-	sayıklat-
sayıklattır-	sayılat-	sayılattır-	sayımlat-
sayımlattır-	sayıştır-	sayıştırt-	saykallat-
saylat-	saylattır-	sayrımsat-	sebeplendir-
sebeplendirt-	seçkinleştirt-	seçkinleştirt-	seçtırt-
sedalılaştır-	sedalılaştırt-	seğirttir-	seğret-
sekilet-	sekilettir-	sektirt-	selâmetlet-
selâmetlettir-	selâmlaştır-	selâmlaştırt-	selâmlat-
selâmlattır-	sembolleşirt-	semeleşirt-	semeleşirt-
semerlet-	semerlettir-	semirttir-	semizlendir-
semizlendirt-	semizleştirt-	semizleştirt-	semizlet-
semizlettir-	sendelet-	sendelettir-	sendikalaştırt-
senetleştirt-	sepetleştirt-	sepelet-	sepelettir-
sepetlet-	sepetlettir-	sepilet-	sepilettir-
serbestleştirt-	serbestleştirt-	serbestlet-	serbestlettir-
serdettir-	serdettirt-	serdirt-	sergilet-
sergilettir-	serinlendirt-	serinlendirt-	serinleştirt-

serinleştirt-	serinlettir-	serpelet-	serpelettir-
serpiştirt-	serptirt-	sersemleştirt-	sersemleştirt-
sersemlettir-	serserileştirt-	serserileştirt-	sertelt-
sertelttir-	sertlendir-	sertlendir-	sertleştirt-
seslendir-	seslet-	seslettir-	sessizleştirt-
sessizleştirt-	setrettir-	sevdalandır-	sevdalandırt-
sevdirt-	sevimmileştirt-	sevimsizleştirt-	sevimsizleştirt-
sevindirt-	seviştirt-	seviştirt-	seyirttir-
seyrekleştirt-	seyrelettir-	seyrettir-	seyrettirt-
sezdir-	sezindirt-	sezinlet-	sezinlettir-
sıcaklaştirt-	sıçrattır-	sıçtır-	sıçtır-
sıfatlandırt-	sıfatlaştirt-	sıfırlat-	sıfırlattır-
sığat-	sığattır-	sığdirt-	sığındır-
sığındirt-	sığıştirt-	sığlaştirt-	sığlaştirt-
sıkılaştır-	sıkılaştirt-	sıkılat-	sıkılattır-
sıkındır-	sıkındirt-	sıkıştırt-	sıkılaştirt-
sıktır-	sıktirt-	sınattır-	sındirt-
sınıflandırt-	sınıflaştır-	sınıflaştirt-	sınıflat-
sınıflatır-	sınırlandırt-	sınırlat-	sınırlattır-
sıralandır-	sıralandırt-	sıralattır-	sırıklat-
sırıklattır-	sırıttır-	sırlat-	sırlattır-
sırnaştirt-	sırrettir-	sırtart-	sırtlat-
sırtlattır-	sıskalaştır-	sıskalaştirt-	sıt-
sıtmalandır-	sıtmalandırt-	sıvalat-	sıvalattır-
sıvandır-	sıvandirt-	sıvaştirt-	sıvattır-
sıvazlattır-	sıvıklaştirt-	sıvılaştirt-	sıvındirt-
sıvıştır-	sıvıştırt-	sıyırttır-	sızdirt-
sızıldandır-	sızıldandırt-	sızirt-	sızlandır-
sızlandırt-	sızlattır-	sifonlat-	sifonlattır-
siftahlat-	siftahlattır-	siftindir-	siftindirt-
sigortalandır-	sigortalandırt-	sigortalat-	sigortalattır-
sikiştir-	sikiştirt-	sikkelet-	sikkelettir-
siktirt-	silâhlandırt-	silâhlat-	silâhlattır-
silâhsızlandırt-	silikatlat-	silikleştirt-	silkelendir-
silkelendirt-	silkelet-	silkelettir-	silkindirt-
silkirt-	silolat-	simgeleştirt-	simgeleştirt-
simgelet-	simgelettir-	sindirt-	sineklendir-
sineklendirt-	sinemalaştirt-	sinirlendirt-	sinirlet-
sinirlettir-	sinsileştirt-	sinsileştirt-	siperlendir-
siperlendirt-	sirkelendir-	sirkelendirt-	sirkeleştirt-
sirkeleştirt-	sislendirt-	sistemleştirt-	sistirelet-
sistirelettir-	sivilleştirt-	siviştirt-	siviştirt-
sivrileştirt-	sivrillettir-	siyahlandır-	siyahlandırt-
siyahlaştirt-	siyahlaştirt-	siyahlattır-	siyanürlet-
siyanürlettir-	siydir-	siydirt-	Slavlaştirt-
Slavlaştirt-	sloganlaştirt-	sobelet-	sobelettir-

softalaştır-	softalaştırt-	soğanlat-	soğanlattır-
soğuklaştırt-	soğuklat-	soğuklattır-	soğult-
soğulttur-	soğurt-	soğurttur-	soğuştur-
soğuşturt-	soğuttur-	sokrandır-	sokrandırt-
sokturt-	sokuşturt-	soldurt-	solgunlaştır-
solgunlaştırt-	sollat-	sollattır-	soluklandır-
soluklandırt-	soluklaştır-	soluklaştırt-	soluklat-
soluklattır-	soluttur-	somurdandır-	somurdandırt-
somurttur-	somutlandır-	somutlandırt-	somutlaştırt-
sondalat-	sondalattır-	sondurt-	sonlat-
sonlattır-	sonsuzlaştır-	sonsuzlaştırt-	sonuçlandırt-
sonuçlat-	sonuçlattır-	sopalat-	sopalattır-
sordurt-	sorguçlandır-	sorguçlandırt-	sorgulat-
sorgulattır-	sorumsuzlaştır-	sorumsuzlaştırt-	soruşturt-
soruttur-	sosyalleştirt-	soydurt-	soylat-
soylattır-	soysuzlaştırt-	soyundur-	soyundurt-
soyutlaştırt-	soyutlat-	soyutlattır-	söğdürt-
söğüşlet-	söğüşlettir-	söğüştür-	söktürt-
sölpüt-	sölpüttür-	sömürgeleştirt-	sömürt-
sömürttür-	söndürt-	sönümlet-	sönümlettir-
sövdürt-	sövüştürt-	söylemset-	söylemsettir-
söylendir-	söylendirt-	söyleştir-	söyleştirt-
söylettir-	sözlendirt-	sözleştir-	sözleştirt-
sporlandır-	sporlandırt-	standartlaştırt-	sterilleştir-
sterilleştirt-	stoklat-	stoklattır-	streslendir-
streslendirt-	sucuklaştır-	sucuklaştırt-	suçlandırt-
suçlat-	suçlattır-	suffileştir-	suffileştirt-
sulandırt-	sulattır-	sululaştır-	sululaştırt-
sumsuklat-	sundurt-	surdinlet-	susattır-
suskunlaştırt-	susturt-	suvart-	südrete-
südrete-	süffileştir-	sülfatlaştır-	sülfürlet-
sülfürlettir-	sümkürttür-	sümsükleştirt-	sümsükleştirt-
sündürt-	süngerleştirt-	süngerleştirt-	süngüleştirt-
süngüleştirt-	süngület-	süngülettir-	sünnetlet-
sünnetlettir-	süpürttür-	süratlandırt-	sürçtür-
sürdürt-	süreğenleştirt-	süreğenleştirt-	sürgület-
sürgülettir-	sürmelet-	sürmelettir-	sürttür-
sürttür-	sürtükleştirt-	sürtükleştirt-	sürtündür-
sürtündürt-	sürtüştürt-	sürtüklendirt-	sürüklettir-
süründürt-	sürüştürt-	sürüttür-	süslendirt-
süslettir-	süstür-	süstürt-	sütlendirt-
süzdürt-	süzgeçlet-	süzgeçlettir-	süzgünleştirt-
süzgünleştirt-			
-Ş-			
şabanlaştır-	şabanlaştırt-	şahlandırt-	şakalaştır-

şakalaştırt-	şakırdattır-	şakıt-	şakıttır-
şakkettir-	şaklattır-	şakrat-	şakrattır-
şakullet-	şakullettir-	şamandıralat-	şamandıralattır-
şamarlat-	şamarlattır-	şampuanlat-	şampuanlattır-
şandellet-	şandellettir-	şangırdattır-	şapırdattır-
şaplattır-	şapşallaştır-	şapşallaştırt-	şarıldat-
şarıldattır-	şarlat-	şarlattır-	şartlandırt-
şartlaştır-	şartlaştırt-	şartlat-	şartlattır-
şaşalattır-	şaşılaştır-	şaşılaştırt-	şaşırttır-
şaşkınlaştır-	şaşkınlaştırt-	şavkıt-	şavkıttır-
şavullat-	şeffaflaştırt-	şehirleştir-	şehirleştirt-
şehirlileştir-	şehirlileştirt-	şekerlendir-	şekerlendirt-
şekerleştir-	şekerleştirt-	şekerlet-	şekerlettir-
şekillendirt-	şemalaştırt-	şeneltir-	şenlendirt-
şerbetlendir-	şerbetlendirt-	şerbetleştir-	şerbetleştirt-
şerbetlet-	şerbetlettir-	şereflendirt-	şeritlet-
şeritlettir-	şıkırdattır-	şıklaştırt-	şımarttır-
şingırdat-	şingırdattır-	şıpırdat-	şıpırdattır-
şırıldat-	şırıldattır-	şıngalat-	şıngalattır-
şırlat-	şırlattır-	şiddetlendirt-	şiflet-
şiflettir-	şifrelet-	şifrelettir-	şiirleştirt-
şimşeklendir-	şimşeklendirt-	şiniklet-	şirketleştirt-
şirketleştirt-	şirretleştirt-	şirretleştirt-	şistleştirt-
şistleştirt-	şişelet-	şişeleştir-	şişindir-
şişindirt-	şişirttir-	şişlet-	şişlettir-
şişmanlattır-	şorlat-	şorlattır-	şutlat-
şutlattır-	şuurlandır-	şuurlandırt-	şuurlaştır-
şuurlaştırt-	şükrettir-	şükrettirt-	şümullendirt-
şüphelendirt-			
-T-			
tabakalandır-	tabakalandırt-	tabakalaştır-	tabakalaştırt-
tabaklat-	tabaklattır-	tabettir-	tabettirt-
tabiileştir-	tabiileştirt-	tabulaştır-	tabulaştırt-
taçlandır-	taçlandırt-	taharetlendir-	taharetlendirt-
taharetlet-	taharetlettir-	tahtalaştır-	tahtalaştırt-
takındır-	takındirt-	takırdattır-	takıştırt-
takozlat-	takozlattır-	taksitlendirt-	taktırt-
talanlat-	talanlattır-	talaşlat-	talaşlattır-
talazlandır-	tamamlattır-	tamponlat-	tamponlattır-
tanelendir-	tanelendirt-	tanelet-	tanelettir-
tangırdattır-	tanıklat-	tanıklattır-	tanılat-
tanılattır-	tanımlat-	tanımlattır-	tanıştırt-
tanıtlat-	tanıtlattır-	tanıttır-	tanlat-
tanlattır-	tanrılaştırt-	tapalat-	tapalattır-
tapanlat-	tapanlattır-	tapıklat-	tapıklattır-

tapındır-	tapındirt-	tapırdat-	tapırdattır-
tapışlat-	tapışlattır-	taptırt-	tapulat-
tapulattır-	tarafsızlaştırt-	taraklat-	taraklattır-
taraslat-	taraslattır-	tarattır-	tarazlandır-
tarazlandırt-	tarazlat-	tarazlattır-	tariflendiirt-
tarihlendiirt-	tartaklat-	tartaklattır-	tartıştırt-
tartıştırt-	tartırt-	tasalandır-	tasalandırt-
tasarımlat-	tasarımlattır-	tasarlat-	tasarlattır-
tasımlat-	tasımlattır-	taslat-	taslattır-
tasniflet-	tasniflettir-	taşılılaştır-	taşılılaştırt-
taşındır-	taşındirt-	taşirt-	taşlaştırt-
taşlaştırt-	taşlattır-	tatlandırt-	tatlılaştırt-
tatsızlaştırt-	tatsızlaştırt-	tattırt-	tavlandırt-
tavlat-	tavlattır-	tavsattır-	taylat-
taylattır-	tayyettir-	tazelendir-	tazelendiirt-
tazeleştirt-	tazeleştirt-	tazelet-	tazelettir-
tazılaştır-	tazılaştırt-	tedariklet-	tedariklettir-
tedirginleştirt-	tedirginleştirt-	tekelleştirt-	tekerlendir-
tekerlendiirt-	tekerlet-	tekerlettir-	tekleştirt-
tekleştirt-	teklet-	teklettir-	tekmelet-
tekmelettir-	tekmillet-	tekrarlattır-	telâlat-
telâlattır-	telâşlandırt-	telefonlaştırt-	telefonlaştırt-
telesit-	tellendiirt-	tellet-	tellettir-
tembelleştirt-	tembihlet-	tembihlettir-	temellendiirt-
temelleştirt-	temizlendiirt-	temizlendiirt-	temizlettirt-
tenekelet-	tenekelettir-	tenhalaştır-	tenhalaştırt-
tepelettir-	tepiklet-	tepiklettir-	tepindiirt-
tepirlet-	tepiştir-	tepiştirt-	tepkirt-
tepkittir-	tepreştir-	tepreştirt-	tepsert-
teptir-	teptirt-	teraslat-	teraslattır-
terazilet-	terazilettir-	terbiyesizleştirt-	terbiyesizleştirt-
terlettir-	termikleştirt-	tersindir-	terslendiirt-
terslendiirt-	tersleştirt-	tersleştirt-	terslet-
terslettir-	tertiplet-	tertipletir-	testerelet-
testerelettir-	teşkilâtlandırt-	tetikleştirt-	tetikleştirt-
teveklet-	teyellet-	teyelleştir-	tezgâhlat-
tezgâhlattır-	tezleştirt-	tezlet-	tezlettir-
tıkaçlat-	tıkaçlattır-	tıkandır-	tıkandırt-
tıkattır-	tıkımlandır-	tıkımlandırt-	tıkındır-
tıkındirt-	tıkırdattır-	tıkıştırt-	tıkızlaştırt-
tıkızlaştırt-	tıklattır-	tıksırt-	tıksırttır-
tıktır-	tıktırt-	tımarlat-	tımarlattır-
tındır-	tındirt-	tingıldattır-	tingırdattır-
tınlat-	tınlattır-	tıpalat-	tıpalattır-
tıpırdattır-	tıpışlat-	tıpışlattır-	tıraşlat-
tıraşlattır-	tırlat-	tırmalat-	tırmalattır-

tırmandır-	tırmandırt-	tırmıklat-	tırmıklattır-
turnaklat-	turnaklattır-	tırpanlattır-	tırstır-
tırstırt-	tırtuklat-	tırtuklattır-	tırtırlandır-
tıslat-	tıslattır-	ticarileştir-	ticarileştirt-
tiftiklendir-	tiftiklendirt-	tifttir-	tiftirt-
tiksindirt-	tilkileştir-	tilkileştirt-	tipilet-
tipilettir-	tipleştirt-	tiplet-	tiplettir-
tirifillendir-	tirildet-	tirildettir-	tiritlendir-
tiritlendir-	tiritleştir-	tiritleştirt-	tirşeleştir-
tirşeleştirt-	titizlendir-	titizlendirt-	titizleştir-
titizleştirt-	titrekleştirt-	titrekleştirt-	titremlet-
titremlettir-	titreştirt-	titrettir-	tiyatrolaştır-
tizleştir-	tizleştirt-	tohumlandır-	tohumlandirt-
tohumlat-	tohumlattır-	tokaçlat-	tokaçlattır-
tokalaştır-	tokalaştirt-	tokatlat-	tokatlattır-
tokmaklat-	tokmaklattır-	tokurdattır-	tokuşturt-
tombullaştır-	tombullaştirt-	tomruklandır-	tomruklandirt-
tomurcuklandır-	tomurcuklandirt-	tomurt-	topaklandır-
topaklandirt-	topaklaştirt-	topaklat-	topaklattır-
topallat-	topallattır-	toparlandır-	toparlandirt-
toparlat-	toparlattır-	toplandır-	toplandirt-
toplaştır-	toplaştirt-	toplumlaştirt-	toplumsallaştirt-
topraklandirt-	topraklaştır-	topraklaştirt-	topraklat-
topraklattır-	topuklat-	topuklattır-	torbalandır-
torbalandirt-	torbalat-	torbalattır-	tornalattır-
torpillet-	torpillettir-	tortulandır-	tortulandirt-
tortulaştır-	tortulaştirt-	tortullaştır-	tortullaştirt-
toslaştır-	toslaştirt-	toslat-	toslattır-
tozart-	tozdur-	tozdurt-	tozlandır-
tozlandirt-	tozlaştirt-	tozlat-	tozlattır-
tozuttur-	tökezlendir-	tökezlendirt-	tökezlet-
tökezlettir-	tökezdir-	tökezdirt-	törpület-
törpülettir-	töskürttür-	trajikleştir-	trajikleştirt-
tuhaflaştır-	tuhaflaştirt-	tunçlaştirt-	tunçlat-
tunçlattır-	turalat-	turalattır-	turfalat-
turfalattır-	turlat-	turlattır-	turşulaştır-
turşulaştirt-	turunculaştır-	turunculaştirt-	tuşlat-
tuşlattır-	tutamlat-	tutamlattır-	tutkallat-
tutkallattır-	tutkulaştır-	tutkulaştirt-	tutturt-
tutuklattır-	tutundur-	tutundurt-	tutuşturt-
tuzaklat-	tuzaklattır-	tuzlat-	tuzlattır-
tüccarlaştır-	tüccarlaştirt-	tükettir-	tükürt-
tükürttür-	tükürüklet-	tükürüklettir-	tüllendir-
tüllendirt-	tümlendir-	tümlendirt-	tümlet-
tümlettir-	tümörlendir-	tümörlendirt-	tümörleştirt-
tümörleştirt-	tümsekleştir-	tümsekleştirt-	tümselt-

tümselettir-
tüneklettir-
tüplettir-
türküleştirt-
tütsülettir-

tündür-
tünet-
türettir-
türkület-
tüttür-

tündürt-
tünettir-
türkçeleştirt-
türkülettir-
tüydürt-

tüneklet-
tüplet-
türkleştirt-
tütsület-
tüylendirt-

-U-

ucuzlaştır-
uçlandirt-
uçuklattır-
uçuştur-
ufalat-
uflattır-
uğrattır-
uğuldattır-
uğurlattır-
ulat-
ululat-
umduirt-
undur-
urlaştır-
usa vurdurt-
ustalaştır-
utturt-
uyanıklaştır-
uyart-
uygarlaştirt-
uylaştirt-
uyuklattır-
uyuttur-
uzaklandirt-
uzandır-
uzmanlaştır-

ucuzlaştirt-
uçuklaştır-
uçurttur-
uçuşturt-
ufalattır-
uğralat-
uğrulat-
uğundur-
uğursat-
ulattır-
ululattır-
umursat-
unlat-
urlaştirt-
uslamlat-
ustalaştirt-
uvundur-
uyanıklaştirt-
uydulaştirt-
uygulat-
uysallaştır-
uyumlaştır-
uyuzlaştır-
uzaklaştirt-
uzandirt-
uzmanlaştirt-

ucuzlattır-
uçuklaştirt-
uçurumlaştır-
ufalandır-
ufalttır-
uğralattır-
uğrulattır-
uğundurt-
uğursattır-
ululandır-
ulusallaştirt-
umursattır-
unlattır-
usandirt-
uslandır-
utandirt-
uvundurt-
uyarlat-
uydurt-
uygulattır-
uysallaştirt-
uyumlaştirt-
uyuzlaştirt-
uzaksat-
uzattır-

uçlandır-
uçuklat-
uçurumlaştirt-
ufalandirt-
uflat-
uğraştirt-
uğuldat-
uğurlat-
ulaştirt-
ululandirt-
uluttur-
umutlandirt-
unutturt-
usa vurdur-
uslandirt-
uttur-
uyandirt-
uyarlattır-
uygarlaştır-
uylaştır-
uyuklat-
uyuşturt-
uzaklandır-
uzaksattı -
uzlaştirt-

-Ü-

ücretlendirt-
üçlettir-
üfürttür-
ümitsizleştirt-
ürdür-
ürettir-
ürktürt-
ürüt-
üstelet-
üstlendirt-
üstünset-
üşendirt-

üçleştir-
üflet-
üleştirt-
ümitsizleştirt-
ürdür-
ürkeleştirt-
ürküttür-
üslendir-
üstelettir-
üstlendirt-
üstünsettir-
üşürt-

üçleştirt-
üflettir-
ülküleştirt-
ünlettir-
üretkenleştirt-
ürkeleştirt-
ürperrtir-
üslendirt-
üstendir-
üstünleştirt-
üstüpület-
üşüşürt-

üçlet-
üfür-
ümitlendirt-
ünlüleştirt-
üretkenleştirt-
ürktür-
ürüşür-
üslüplaştirt-
üstendirt-
üstünleştirt-
üşendir-
üşüşürt-

üşüttür-
ütülettir-
üzengilet-

üttür-
üveydir-
üzengilettir-

üttürt-
üzdür-

ütület-
üzdürt-

-V-

vadettir-
vahvahlandır-
vaklat-
vakvaklattır-
varsıllaştır-
vazelinlet-
vazgeçirtir-
vehmettir-
verimsizleştirt-
vernicket-
vicırdaştır-
vinlat-
vırıldat-
vızıldandır-
vızlat-
vidalat-
vitrinlet-
vurdurt-
vurundurt-

vadettirt-
vahvahlandirt-
vakumlat-
varaklat-
varsıllaştirt-
vazelinlettir-
vazifelendirt-
verdirt-
verindir-
vernickettir-
vicırdaştirt-
vinlatter-
vırıldattır-
vızıldandirt-
vızlatter-
vidalattır-
vitrinlettir-
vurgulat-
vuruştur-

vahşileştir-
vakfettir-
vakumlattır-
varaklattır-
vasıflandır-
vazettir-
vedalaştır-
vergilendirt-
verindirt-
vicıklat-
vicırdat-
vırıldandır-
vırlat-
vızıldat-
vicdansızlaştır-
viranlaştır-
viyaklat-
vurgulattır-
vuruşturt-

vahşileştirt-
vakfettirt-
vakvaklat-
vardirt-
vatanlaştirt-
vazgeçirt-
vedalaştirt-
verimsizleştirt-
veriştirt-
vicıklattır-
vicırdattır-
vırıldandirt-
vırlattır-
vızıldattır-
vicdansızlaştirt-
viranlaştirt-
viyaklattır-
vurundur-

-Y-

yabalat-
yabancılatır-
yabanileştirt-
yadımlattır-
yaftalandır-
yağdirt-
yağlandirt-
yağmurlat-
yakart-
yakınlaştirt-
yaklaştirt-
yalandirt-
yalazlandır-
yalçınlaştır-
yalınlaştirt-
yalpalandır-
yalpırdattır-
yamalat-
yamattır-
yamultur-
yandirt-

yabalattır-
yabanılaştır-
yabansıt-
yadırgattır-
yaftalandirt-
yağılaştır-
yağlatter-
yağmurlattır-
yakarttır-
yakınsat-
yaktirt-
yalanlat-
yalazlandirt-
yalçınlaştirt-
yalıttır-
yalpalandirt-
yaltaklandır-
yamalattır-
yamdır-
yamult-
yangılandır-

yabancılaştirt-
yabanılaştirt-
yabansıttır-
yadsıt-
yaftalat-
yağılaştirt-
yağmalat-
yakalattır-
yakındır-
yakınsattır-
yalabıt-
yalanlattır-
yalazlat-
yaldızlattır-
yalnızlaştır-
yalpalattır-
yaltaklandirt-
yamandır-
yamdirt-
yamulttur-
yangılandirt-

yabancılat-
yabanileştir-
yadımlat-
yadsıttır-
yaftalattır-
yağlandır-
yağmalattır-
yakamozlandır-
yakındirt-
yakıştirt-
yalandır-
yalattır-
yalazlattır-
yalınlaştır-
yalnızlaştirt-
yalpırdat-
yalvarttır-
yamandirt-
yamrult-
yanaştirt-
yangınlaştır-

yangınlaştırt-	yanılttır-	yanıtlandirt-	yanıtlat-
yanıtlattır-	yankılandır-	yankılandirt-	yankılat-
yankılatır-	yanlat-	yanlattır-	yansılandır-
yansılandirt-	yansılat-	yansılattır-	yansıttır-
şansızaştırt-	yanşat-	yapaylaştırt-	yapılaştır-
yapılaştırt-	yapındır-	yapısallaştır-	yapısallaştırt-
yapıştırt-	yapraklandır-	yapraklandirt-	yaralandır-
yaralandirt-	yaralat-	yaralattır-	yaramazlaştırt-
yaramazlaştırt-	yarandır-	yarandirt-	yararlandır-
yararlandirt-	yaraştırt-	yarattır-	yardımlaştır-
yardımlaştırt-	yardirt-	yargılat-	yargılatır-
yarılaştır-	yarılaştırt-	yarılat-	yarılatır-
yarımlat-	yarımlattır-	yarıştırt-	yarılıgat-
yarılıgattır-	yarmalat-	yarmalattır-	yasaklat-
yasaklattır-	yasalaştırt-	yasallaştır-	yasallaştırt-
yasat-	yaslandır-	yaslandirt-	yaslat-
yaslattır-	yassılandır-	yassılaştırt-	yassılat-
yassılattır-	yassılttır-	yastat-	yastuklat-
yastıklattır-	yastır-	yastırt-	yaşarttır-
yaştattır-	yaşlandır-	yaşlandirt-	yaşmaklandır-
yaşmaklandirt-	yaşmaklat-	yaşmaklattır-	yatırt-
yatıştırt-	yatkınlaştırt-	yatkınlaştırt-	yavanlaştırt-
yavaşlattır-	yavırlat-	yavırlattır-	yavuklandır-
yavuklandirt-	yavuklat-	yavuklattır-	yavuzlandır-
yavuzlandirt-	yavuzlaştır-	yavuzlaştırt-	yaydirt-
yaygınlaştırt-	yayımlattır-	yayınlat-	yayınlattır-
yaylandirt-	yaylat-	yaylattır-	yayvanlaştır-
yayvanlaştırt-	yazdır-	yazdirt-	yazıklandır-
yazıklandirt-	yazılat-	yazılatır-	yazıştırt-
yazıştırt-	yazlat-	yazlattır-	yeddir-
yedekleştirt-	yedekleştirt-	yedeklet-	yedeklettir-
yedirt-	yeğınleştir-	yeğınleştirt-	yeğlet-
yeğlettir-	yeğnilttır-	yeğniset-	yekindir-
yekindirt-	yeldirt-	yeleklendir-	yeleklendirt-
yeleklet-	yeleklettir-	yelelendir-	yelelendirt-
yelkenlet-	yelkênlettir-	yellendir-	yellendirt-
yellet-	yellettir-	yelpazelendir-	yelpazelendirt-
yelpazelet-	yelpazelettir-	yelpirdet-	yelpirdettir-
yelset-	yelsettir-	yeltendir-	yeltendirt-
yemişlendir-	yemişlendirt-	yemlendir-	yemlendirt-
yemlet-	yemlettir-	yendir-	yendirt-
yenileştirt-	yenilettir-	yeniştir-	yeniştirt-
yerdir-	yerdirt-	yerelleştirt-	yerindir-
yerindirt-	yerleştir-	yerlileştir-	yerlileştirt-
yestehlet-	yeşerttir-	yeşillendir-	yeşillendirt-
yetindir-	yetindirt-	yetirt-	yetiştirt-

yetkilendirt-	yetkinleştir-	yetkinleştirt-	yıgıdirt-
yığılıştır-	yığılıştirt-	yığılıştır-	yığılıştirt-
yıkandır-	yıkandirt-	yıkattır-	yıkıştır-
yıkıştır-	yıktirt-	yıldırat-	yıldırattır-
yıldirt-	yıldızlaştır-	yıldızlaştirt-	yıldızlat-
yıldızlattır-	yılıştır-	yılıştirt-	yıllandır-
yıllandirt-	yıllattır-	yıprandır-	yıprandirt-
yıprattır-	yırlat-	yırlattır-	yırtındır-
yırtındirt-	yırttirt-	yıvıştır-	yıvıştirt-
yığıtlendirt-	yığıtleştir-	yığıtleştirt-	yinelettir-
yitirt-	yivlet-	yivlettir-	yobazlaştır-
yobazlaştirt-	yoğaltır-	yoğunlaştirt-	yoğurtlat-
yoğurtlattır-	yoğurttur-	yoklattır-	yoksullaştirt-
yoksundur-	yoksundurt-	yokumsat-	yoldurt-
yollandır-	yollandirt-	yollat-	yollattır-
yolundur-	yongalat-	yongalattır-	yonttur-
yontturt-	yordurt-	yorgalat-	yorgalattır-
yorttur-	yorumlat-	yorumlattır-	yosunlandır-
yosunlandirt-	yosunlaştır-	yosunlaştirt-	yozlaştirt-
yönelttir-	yönettir-	yönlendirt-	yöreselleştir-
yöreselleştirt-	yudumlat-	yudumlattır-	yudur-
yudurt-	yuhalat-	yuhalattır-	yumaklandır-
yumaklandirt-	yumaklat-	yumaklattır-	yumdurt-
yumruklaştır-	yumruklaştirt-	yumruklat-	yumruklattır-
yumrulandır-	yumrulandirt-	yumrult-	yumrulttur-
yumuklaştır-	yumuklaştirt-	yumult-	yumulttur-
yumurtlattır-	yumuşaklaştır-	yumuşaklaştirt-	yumuşattır-
yundur-	yundurt-	yurtlandirt-	yurtlaştır-
yurtlaştirt-	yurtsat-	yutkundur-	yutkundurt-
yutturt-	yuvalandır-	yuvalandirt-	yuvalaştır-
yuvalaştirt-	yuvalat-	yuvalattır-	yuvarlaklaştirt-
yuvarlandır-	yuvarlandirt-	yuvarlattır-	yuvgulat-
yücelttir-	yüklendir-	yüklendirt-	yüklettir-
yükseltgendir-	yükseltget-	yükselttir-	yüksündür-
yüksündürt-	yükümlendirt-	yükündür-	yükündürt-
yülüt-	yülüttür-	yüpürt-	yüpürttür-
yüreklandirt-	yürüttür-	yüzdürt-	yüzeyleştir-
yüzeyleştirt-	yüzlendir-	yüzlendirt-	yüzleştirt-
yüzlet-	yüzlettir-	yüzsüzleştirt-	
-Z-			
zağlat-	zakkumlaştır-	zakkumlaştirt-	zamanlat-
zamanlattır-	zamklat-	zamklattır-	zamlandır-
zamlandirt-	zammettir-	zangırdattır-	zannettir-
zannettirt-	zarflat-	zarflattır-	zavallılaştır-
zavallılaştirt-	zayıflattır-	zebunlaştır-	zedelendir-

zedelendirt-	zedelet-	zedeleştir-	zehirlendir-
zehirlendirt-	zehirleştirt-	zehirleştirt-	zehirlet-
zehirlettir-	zehrettir-	zemmettir-	zenginleştirt-
zenginlet-	zenginlettir-	zevklendir-	zevklendirt-
zevzeklendir-	zevzeklendirt-	zıbart-	zıbarttır-
zıhlat-	zıkkımlandır-	zıkkımlandirt-	zılgıtlandır-
zımbalattır-	zımbırdattır-	zımparalat-	zımparalattır-
zingıldat-	zıpkınlat-	zıpkınlattır-	zıplattır-
zırhlandırt-	zırhlattır-	zırıldattır-	zırıldandır-
zırıldandırt-	zırıldat-	zırıldattır-	zırlattır-
zırvalat-	zırvalattır-	zıtlandır-	zıtlandırt-
zıtlaştır-	zıtlaştirt-	zıftlandır-	zıftlandırt-
zıftlet-	zıftlettir-	zikrettir-	zikrettirt-
zincirlet-	zincirlettir-	zindeleştirt-	zindeleştirt-
zirzoplaştır-	ziyadeleştirt-	zorlat-	zonklattır-
zorlaştirt-	zorlattır-	zulmettirt-	zorsundur-
zorsundurt-	zulmettir-	zümrtlendir-	züğürtleştirt-
züğürtleştirt-	züğürtlet-	zümrtlendirt-	zümrtlendirt-
zümrtlüleştirt-	zümrtlüleştirt-	zümpeleştirt-	

Kaynakça

- ERGİN, Muharrem, (1980). *Türk Dil Bilgisi*, 5. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer, (1995). *Türkçe El Kitabı*, 2. Baskı, Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer, (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer, (1998). "Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler", *İlmî Araştırmalar - Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, İstanbul: 125-146.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin, (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, 2. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe, (1981). *Türkçenin Ekleri*, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- İLKER, Ayşe, (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep, (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- TİMURTAŞ, F. Kadri, (1977). *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl (Gramer-Metin-Sözlük)*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.
- TUNA, O. Nedim, (1986). "Türkçede Transitive-Causative "geçişli-ettirgen" Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü", *TDED*, C. XXIV-XXV, İstanbul: 415-421.
- Türkçe Sözlük*, 1998, Ankara: TDK Yayınları.
- ZÜLFİKAR, Hamza, (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: TDK Yayınları.

TÜRKÇE İLKOKUMA ve YAZMA ÖĞRETİMİNDE SES YÖNTEMİ ve İSMAİL HAKKI ELİFBA'SI

Namık Kemal ŞAHBAZ

Özet

Bu yazıda, Türkçe ilkokuma ve yazma öğretiminde kullanılan ses yönteminin, ülkemizdeki tarihî gelişimi ve bu duruma bağlı olarak da *İsmail Hakkı Elifbası* değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkçe eğitimi, ilkokuma ve yazma öğretimi, Elifba, İsmail Hakkı Elifbası.

Abstract

In this study a brief history of the development of the phonetical methodology in the acquisition of the Turkish reading and writing skills in primary schools. Within this context the *İsmail Hakkı Elifbası* primer is analysed.

Key words: Turkish reading writing skills, primer teaching Turkish, *İsmail Hakkı Elifbası*

Giriş

İlkokuma ve yazma öğretiminin geçmişini yazının bulunuşuna kadar götürmek mümkündür. İnsanlık tarihinde bu, yaklaşık dört bin yıllık bir kesiti kapsamaktadır. Alfabenin keşfiyle ortaya çıkan sistemli bir ilkokuma yazma öğretimi sürekli kendini yenileyerek gelişimini sürdürmektedir. Çağlar boyunca eğitimcilerin, “*Gelecek kuşağa, daha sağlıklı ve daha iyi nasıl okuma yazma öğretim?*” anlayışı ilkokuma ve yazma öğretiminde yöntem ve teknikleri doğurmuştur.

Ülkemizde ilkokuma ve yazma öğretiminin gelişim süreci de dünyadaki gelişime yabancı kalmamıştır. Bizde de eğitimciler, çocuklara daha sağlıklı ve daha iyi bir şekilde Türkçeyi öğretmek için büyük çaba harcamışlardır. Türkçenin eğitim ve öğretimi kapsamında değerlendirilen ilkokuma ve yazma öğretimi, Türkçe eğitiminin ilk basamağıdır. Okumayı ve yazmayı öğrenen bir kitlenin, sosyal ve doğal bilimlerin birikimlerinden çok daha rahat yararlanacağı bilinen bir gerçektir.

Ülkemizde, Kayserili Doktor Rüştü Beyin yazmış olduğu *Nuhbe-t'ül Et-fâl* (H. 1274/M. 1858) adlı eserin yayımına kadar olan dönemde, okuma öğretimi elifba cüzleriyle gerçekleştirilmektedir.

Elifba cüzlerinin oluşturulmasında izlenen yolu, genel olarak ifade edecek olursak; birinci sayfasında “*Besmele*” ve “*Rabbiyesir*” duasından sonra Arap alfabesine ait 29 harf sırasıyla verilmektedir. İkinci sayfada, tek tek harflerin üstünlü, eşreli, ötreli, şekilleri yazılmıştır. Üçüncü sayfada aynı harfler; bu sefer iki üstün, iki esre ve iki ötre denilen ve her harfe *en, in, ün* seslerini kazandıran işaretlerle birlikte sıralanır.. Bundan sonra gelen sayfalarda eliften başlayarak harflerin ikişer ikişer ilk üç hareke yardımıyla birbirlerine nasıl çatılacakları gösterilmiştir.

Bunlar dualar bölümüne kadar devam ederken eserin altında ve üstünde her harfin mahreci hakkında bilgi verilmiştir. “Be’nin mahreci iki dudak birbirine kuvvetlice kapanıp açılmakladır. Be’nin hakkı daima ince ve sesli ve kuvvetlice okunmaktır. peltek se’nin mahreci dil ucu ön dişlerinin arasından bir miktar açmaktır. Se’nin hakkı daima ince ve nefeslice okumaktır” (Elifba Cüzü 1897). Her sayfada ortalama 30 hece/sözcük mevcuttur. Bütün harflerin mahreci ve nasıl telaffuz edileceğine dair bilgi verildikten sonra dualara geçilir (Elifba Cüzü 1897).

Doktor Rüşdü Beyin eserinin elifba cüzlerinden farkını ve orijinalliğini şu şekilde ifade etmek mümkündür: “Ç, j, p” harflerinin yer aldığı ilk alfabe kitabıdır. Okuma çalışmalarında Türkçe sözcükleri temel almıştır. Elifba cüzünde asla mevcut olmayan hareke-i harfiye alıştırmalarına yer vermiştir. Kitap yazısı ile beraber el yazısını (rik’ayı) da kitabına koymuştur (Ali Haydar 1924).

Selim Sabit’e kadar olan süre içinde yayımlanan eserlerde tesmiye (adlandırma) yöntemi geçerliliğini korumuştur. Söz konusu yöntemde, harfler adlarıyla birlikte öğretilmektedir: “*Elif, be, te, cim,...*” gibi.

Selim Sabit, harf (alfabe) yöntemiyle okuma yazmada bir çığır açmıştır. Bu yöntemin dayandığı temel prensip şudur: Sözcükleri tanıyıp telaffuz edebilmek için, önce harfleri tanımak gerekir. Bu yöntemle genellikle heceleme yöntemi de denir. Söz konusu yöntemle okuma öğretiminde harfler alfabe-deki sırasıyla öğretilir; sonra iki heceli, daha sonra üç, dört ve beş heceli sözcükler öğretilir (Gray 1975: 89).

Selim Sabit, ilkokuma ve yazma öğretimi ile ilgili kuramsal bilgileri öğretmenlere rehber niteliğindeki *Rehnüma-yı Muallimin* (1290/1874)’de verirken, *Elifba-yı Osmanî* (1290/1874)’de de bu bilgilerin uygulamasını ders kitabı şeklinde sunar. Selim Sabit’in ilkokuma ve yazma öğretimine getirmiş olduğu yenilikleri Temizyürek (2000: 112) şu şekilde özetlemiştir:

“Alfabe öğretiminde, harflerin hepsinin bir arada öğretilmesi yerine tedicî bir metot izleyerek, kısım kısım öğretilmesi yoluna gitmiştir. Hecelemede harflerin adları yerine seslerini öğretme yolunu izlemiştir. Öğrencilere hecelettirilecek kelimelerin seçiminde titiz davranarak, bu kelimelerin günlük hayatta kullanılan, basit ve manalı kelimelerden seçilmesine özen göstermiştir. Öğrencilerin eskiden olduğu gibi, cim, vav, ötre = cü heceletmeyerek, ce, ü = cü şeklinde heceletmiş, böylece uzun heceleme metodu ile heceleme yerine kısa hecelerle okuma öğretimi yolunu açmıştır.”

Yukarıda ilkokuma yazma öğretimine yöntem açısından yenilikler kazandıran eğitimciler ve eserleri hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Bu yazıda, Selim Sabit’ten sonra ilkokuma yazma öğretimine yöntem açısından bir yenilik getiren İsmail Hakkı’nın yazdığı *İsmail Hakkı Elifba’sı* hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

İlkokuma yazma öğretiminde Cumhuriyet dönemine kadar olan süreçte çağdaş gelişmelerin izlenip sürdürülmesi çabasından çok; eğitimcilerin kişisel yaklaşımları ön plandadır. Bu durumun aksine hareket eden eğitimciler, eğitim tarihinde hak ettikleri yeri almalıdır. İsmail Hakkı ve eseri bu bakış açısından hareketle değerlendirilmiştir.

Ses yöntemi ve İsmail Hakkı Elifba’sı

1. Ses yöntemi

Türkçe ilkokuma ve yazma öğretimi üzerine kaleme alınan kuramsal eserlerin çoğunda ses yöntemi, Gray’in yaptığı tanıma bağlı kalınarak açıklanmıştır. Bu nedenle tek tek yazarların ses yöntemi üzerine açıklamalarını vermek yerine Gray’in yaptığı tanıma vermeyi uygun gördük: *“Fonetik metodun dayandığı esas şudur; bir kelimeyi telaffuz etmek için, harflerin adını değil, sesini tanımak lazımdır. Sesler bir kere tanındı mı, öğrenci onlarla hece, kelime ve cümleler kurabilir. Fonetik metotta önce, genel olarak seslerden başlamak suretiyle, harflerin şekil ve sesleri öğretiliyordu”* (Gray 1975: 90).

Ülkemizde, ilkokuma yazma öğretiminin tarihsel gelişimde ses yöntemi *savfî metot*, *fonetik metot* olarak da adlandırılmıştır. Türkçe ilkokuma yazma öğretmek üzere yazılan alfabe kitaplarında en sık rastlanan yöntem ses yöntemidir. Bu yöntemde harfler, alfabedeki sırasıyla değil, yazılı anlatımda kullanım sıklığı (sesli harfler), yazılış kolaylığı (Arap harflerini düşününce

dal, zel, re gibi harfler), üzerine konulan noktalarla fark edilmesi (Kef, vav gibi) gibi özellikleri göz önünde tutularak öğretilmektedir.

1858 tarihinden sonra yayımlanan kırktan fazla, farklı elifba kitapları içinde, Türkçe ilkokuma yazma öğretiminde ses yöntemi esasına göre kaleme alınan ilk eser olan *İsmail Hakkı Elifbası* aşağıda tanıtılmıştır.

2. İsmail Hakkı Elifba'sı

Eğitim tarihi kaynakları içinde, İsmail Hakkı ve Selanik'teki ilköğretimi yenileştiren öncüler- eğitimciler (Şemsi Efendi, Abdi Kamil Efendi, Halil Vehbi Efendi, Derviş Efendi) hakkında en geniş bilgi, Osman Ergin'in *Türkiye Maarif Tarihi* (1940) adlı eserinde vardır. Osman Ergin, İsmail Hakkı ile ilgili bilgiyi, *Hadisat-ı Hukukiye* dergisinin yazarı Abdurrahman Adil Eren'den aktarmıştır.¹

¹ Eren, öğretmeni İsmail Hakkı'yı şöyle tanıtır: "*İsmail Hakkı Efendi; Aptal Osman Efendizâde denilmekle maruftur. Bu zat Hayem Şalom adında bir Yahudi hahamının mektebine devam ederek orada okumuş, Fransızca öğrenmiş, elde ettiği bu dil sayesinde sonralar birçok eserler okuyarak Türkçe tedrisatta bir inkılâp yapmağa muvaffak olmuştur.*

İsmail Hakkı Efendi; evvelâ Selânikte Suratlar mahallesinde tek odalı bir vakıf mektepte bu usulü tatbik etmiş sonra yine hemşerilerinden Şemsi Efendi ile birleşerek Aktarönü mevkiinde harap bir mescidi mektep haline koymuşlar ve Halil Vehbi, Derviş Efendiler de bunlarla birlikte çalışmıştır. İsmail Hakkı Elifbası adındaki eseri ve kıraat serisi onun tedris usulü hakkında bir fikir verebilir.

Mithat Paşa Selanik'e geldiği zaman belediye reisi ve sonra Manastır valisi olan Faik Paşa ile birlikte Selanik mekteplerini gezmiş, oralardaki okutma ve öğretme usullerini tetkik etmiş ve hepsinden ziyade bunların usullerini beğenmiştir.

Diğer taraftan Hafız Kerim adında bir yobaz bu Selanikli muallimlerle tatbik ettikleri usuller aleyhinde bulunan mutaassıplar güruhunun başına geçerek onları dinsizlikle itham etmiş ve mekteplerini kapattırmıştır. Nihayet mesele vilâyet meclisi idaresine intikal etmiş, Mithat Paşa hakem olarak dava Şemsi Efendi ile arkadaşları lehinde neticelenip o tarihten itibaren bu usul Selanik'te ve bilhassa o şehrin Terakki mektebinde yerleşip ilerlemeğe başlamış ve oradan da İstanbul'a gelmiştir.

İsmail Hakkı Efendi bihakkın âlim idi. Güzel Fransızca bilirdi. Sonraları Şemsi Efendiden ayrılarak ve Trabzonlu Rıza Beyle birleşerek Halil Rifat Paşanın valiliği zamanında Şemsi Efendinin mektebi karşısında yeni bir mektep açtı. Talebeye Fransızca okutmağa başladı. Talebe Fransızca'yı öğrensin diye mektepte Türkçe konuşmağı yasak etmişti."

Osman Ergin, eserine, *İsmail Hakkı Elifbası*'nın ön sözünü almış ve eserin 15 kez basıldığını ileri sürmüştür. Erzurum Seyfettin Özege Kitaplığında, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesinde ve Milli Kütüphanedeki kaynaklara dayanarak eserin altı kez basıldığını söyleyebiliriz. İlk baskı, 1308/1891 tarihinde, Şirket-i Mürettibiye Matbaasında, altıncı baskı, 1324/1908 tarihinde, Selanik Matbaasında yapılmıştır. Eserin değerlendirilmesinde ilk baskı göz önünde tutulacaktır. Son baskıda, ilk baskıda olmayan iki fark vardır: İlki, eseri yayımlayan Kitapçı Arakel'in, "*İhtar-ı Mühim*" başlığını taşıyan ve noktalama işaretleri hakkında bilgi verdiği iki sayfalık bir bölüm, eserin başına eklenmiştir. İkincisi, eserin sonunda yer alan altı sayfalık rik'a hattıyla alıştırma örnekleri.

Eserin ikinci sayfasında yer alan "*İfade-i Meram*"da yazar, okuma yazma kitaplarında olması gereken hususları anlatmaktadır. Okuma yazma için farklı, *Kuranıkerim*'i öğrenmek için farklı bir yöntemin izlenmesi gerektiği üzerinde duran yazar eserini yazarken nelere dikkat ettiğini açıklar. Okuma yazma öğretiminde bir yeniliğin habercisi olması nedeniyle "*İfade-i Meram*" bölümünde yer alan ifadelerden ilkokuma ve yazmanın tarihsel gelişimi açısından şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1) İlköğretimde öğretim yöntemlerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesi 15 – 20 yıllık bir geçmişe sahiptir. 2) Mevcut okuma yazma kitapları iki işlevi (hem genel olarak okuma-yazma hem de *Kuranıkerim* okumayı öğretmek) yerine getirmek için kaleme alındığından söz konusu işlevleri tam olarak yerine getirememektedir. Bu yüzden Türkçe okuma-yazma öğretmek için ayrı; *Kuranıkerim*'i okutmak için ayrı eser kaleme alınmalı. 3) Okuma-yazmaya hareke-i harfiyeden (elif, vav, güzel he, ye) başlamak, yeni yürümeye başlayan çocukları düşeceği yönden kollayan annenin çocuğuna yardımıyla eşdeğerdir. 4) Elifba kitaplarının gayri Müslim tebaa tarafından da okutulacağı göz önünde tutularak eserler, günlük hayatta kullanılan sözcüklerle yazılmalı. 5) Bütün harfler adlarıyla değil sesleriyle okutulmalı.

2. 1. Harflerin verilışı

Tanzimat'tan sonra yayımlanan elifba kitaplarında, daha çok harflerin verilış tarzı eserlerde izlenen yöntemin ipuçlarını vermektedir. 5. sayfada "Besmele" ile birinci derse başlayan yazar, burada "elif, güzel he, ye, vav (و ی ه)" ı büyük puntolarla vermiştir. Sayfanın altında yer alan ihtarda bu harflerin sesli harfler olarak gösterilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Daha sonraki derste, "be, cim, dal, sin (س د ج ب)" harfleri yine büyük puntolarla verilmiştir. Burada da yine uyarı, derslerde bu harflerin özel sesleriyle öğretilmesi gerektiği üzerinedir. Cim harfini adı ile öğretmeye

öğretilmesi gerektiği üzerinedir. Cim harfini adı ile öğretmeye kalktığımızda çocuk, *ce* harfini mi yoksa *me* harfini mi telaffuz edeceğini karıştırmaktadır. Üçüncü derste “pe, re, tı, sad (ص ط ر پ)” harfleri öğretilir. Burada da yine, ikinci derste uyarılara riayet edilmesi gerektiği üzerinde durulur. Be, pe gibi harflerde ayırımın harfler üzerine konan noktaların sayısından ibaret olduğu anlatılmalıdır. Dördüncü derste harflerin tekrarı görülür (Bakınız: Ek I, II, III).

Yazarın bütün derslerde özellikle üzerinde durduğu husus harflerin sesleriyle öğretilmesi gerektiğidir. Bunun yanı sıra 12. sayfada yer alan 11. derste harflerin gösterilmesi bitmiştir. 12. dersten itibaren harflerin birleşme şekilleri verilir. Burada bir ihtar yer alır: “*Dal, re (ر د)*” gibi bitişmeyen harfler gösterilmedi. Bu derste harflerin yalnız başları alınarak noktalarıyla tefrik edileceği şakirde tefhim edilmelidir. (س س س) harflerinin bu sureti yukarıki derslerde görülmediğinden ayrıca gösterilmeli. Ve (د) harfi soldan bitişeceğinden (ه) den fark için güzelce bellettirmelidir” (İsmail Hakkı 1891: 14).

2. 2. Sözcük öğretimi

İsmail Hakkı Elifbası’nda harflerin verilişindeki orijinallik sözcüklerin öğretiminde de kendini gösterir. Harflerin birleşme şekli öğretilirken anlamlı sözcüklere yer verilir. 17. sayfada yer alan sözcüklerden anlamlı olanları şunlardır: “*Ağa, ana, baba, çapa, dada, hala, gaga, dama.*”

Hareke-i harfiyenin öğretiminden hemen sonra cümlelerle yeni sözcükler öğretilir. Bu cümlelerde, belirtme durum eki almış adlarla sonu “i, ı” sesleriyle biten özel adların kullanılması plânlı bir sözcük öğretiminin hedeflendiğini gösterir:

“*Sami şunu okudu.
Razi iki çakı aradı.
Kani şu iki kaseyi oraya ko.
Razi bu gece ne okudu.
Nami şişeyi bu köşeye koydu.
Paça ne yalı idi.
Sarı boyalı hane.
İki kötü karı....*” gibi.

Kitabın ilerleyen derslerinde bir derste verilen sözcükler bir sonraki derste cümle içinde kullanılır. Sözcüklerin cümle içinde kullanılması, çocuk-

ların zihinlerinde yer etmesini sağlayacak, çocuklar bu sözcükleri günlük hayatlarında kullanabileceklerdir.

28. sayfadaki tek heceli sonu çift sesli sözcükler şunlardır: “Arş, Türk, cild, üst, alt, cezb, çift, bark, celb, çırp, dost, çarp, cenk, şirk”. Bu sözcükler kullanılarak oluşturulan metin ise şöyledir:

“Dün ve bugün Ferit Efendi gayet güzel dersler okudu, herkes memnun oldu. Mart sene başıdır, bu ayda günler döner, havalar iyileşir. Bize iyi yol gösterenler dost, fena yol gösterenler düşmandır.

Kızb yani yalan söylemek gayet fena ve çirkin bir huydur.

Geçen salı günü çıkan rüzgâr kırk saat sürdü de âlemi alt üst etti. Sokakta Kani Efendiye rast gelen herif bir mal çarptı mı? Her derdi gören ölmez” (1891: 28).

2. 3. Metinlerle okuma yazma

Harflerin verilişinde, sözcüklerin öğretiminde orijinal bir eser ortaya koyan İsmail Hakkı, aynı orijinallliği metin öğretiminde de sergiler. Karşılıklı konuşma tekniğiyle (konuşanların çocuk ve büyükannenin olduğu) çocukların dünyasına hitap eden metinlere yer verir. 45. sayfadaki 44. derste, karşılıklı konuşma metni vardır:

“Fuat- Bugün Cuma, mektep yok, ne yapalım.

Ömer- Kıra gidelim gezip dolaşalım. Lakin hava da ne kadar sıcak.

Fuat- Dur, büyük nene bahçede oturuyor. Hadi gidelim bize bir masal söylesin olmaz mı?

Ömer- Niçin olmasın. Hem çınar altında serinleriz.

Fuat- Canım nene bize bir masal söyler misin?

Büyük Valide- Bakayım bu hafta mektepte nasıl gittiniz, her gün güzel güzel okudunuz mu, eğer iyi gittiniz ise size bir masal söylerim.

Fuat- Ben de, Ömer de her gün güzel güzel okuduk. Hiç ceza görmedik.

Büyük Valide- Aferin oğullarım. Bu kulaklarımızı yoran böceğin adı nedir bilirsiniz a! Buna ağustos böceği derler. Size bu ağustos böceği üzerine bir masal söyleyeceğim olur a.

Fuat ve Ömer- Peki dinliyoruz.”

Yazar daha sonra “*Ağustos Böceği ile Karınca*” masalını kaleme alır. Masala başlamadan önce masal içinde ilk kez geçen sözcükler, ayrı bir ders-te verilir. 41. sayfada ağustos böceği ile karınca masalına bir de güvercin katılmıştır. 51. sayfada “*Arı ile Karınca*” adlı masal vardır.

Yazar, öykülerin sonunda validenin ağzından sorular sorar. Bu sorular metinleri anlamaya yöneliktir. Bu yönüyle eser orijinallik gösterir. Metin altı soruları ilk kez bu elifba kitabında görülür. Örneğin ilk öykünün sonunda büyük valide çocuklara, “*Bu masaldan ne anladınız?*” diye bir soru sorar. Bu soruya öğrencilerin verdiği yanıtın sonra kendisi yorum yapar. Bu tür soru ve yorumlar, öykünün daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Ders konuları, kolaydan zora doğru giden bir anlayışla kaleme alınan eserde, sayfa düzeni, mevcut elifba kitaplarına göre çok sadedir. Yayımlandığı döneme göre baskı kalitesi çok yüksek olan eser, bugün yayımlanan cep kitapları serisini andırmaktadır. Aynı dönemde yayımlanan elifbalarda resimlerin bir eğitim aracı olarak kullanılmasına karşın, *İsmail Hakkı Elifba-sı*’nda resmin bulunmaması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Türkçenin eğitimi ve öğretimi disiplini içinde değerlendirdiğimiz ilkökuma ve yazma öğretiminde kullanılan yöntem ve teknikler, *çocuklara daha sağlıklı nasıl okuma ve yazma öğretebilirim* felsefesiyle hareket eden bilim insanlarının çabalarıyla gelişim göstermiştir. Türk eğitim tarihinde eğitimcilerin okumayı kolaylaştıracak bir yöntem geliştirmek için birbirleriyle yarıştıkları görülür. İsmail Hakkı, yaşadığı zaman dilimi içinde, elindeki meşaleyle bu yarışta önemli bir mevki sahibidir. Bu meşalenin ateşi Abdi Kamil’ler, Satı Bey’ler, Nüzhet Sabit’ler, Kazım Nami Duru’lar, Fuat Baymur’lar... tarafından harlanarak günümüze kadar gelmiştir.

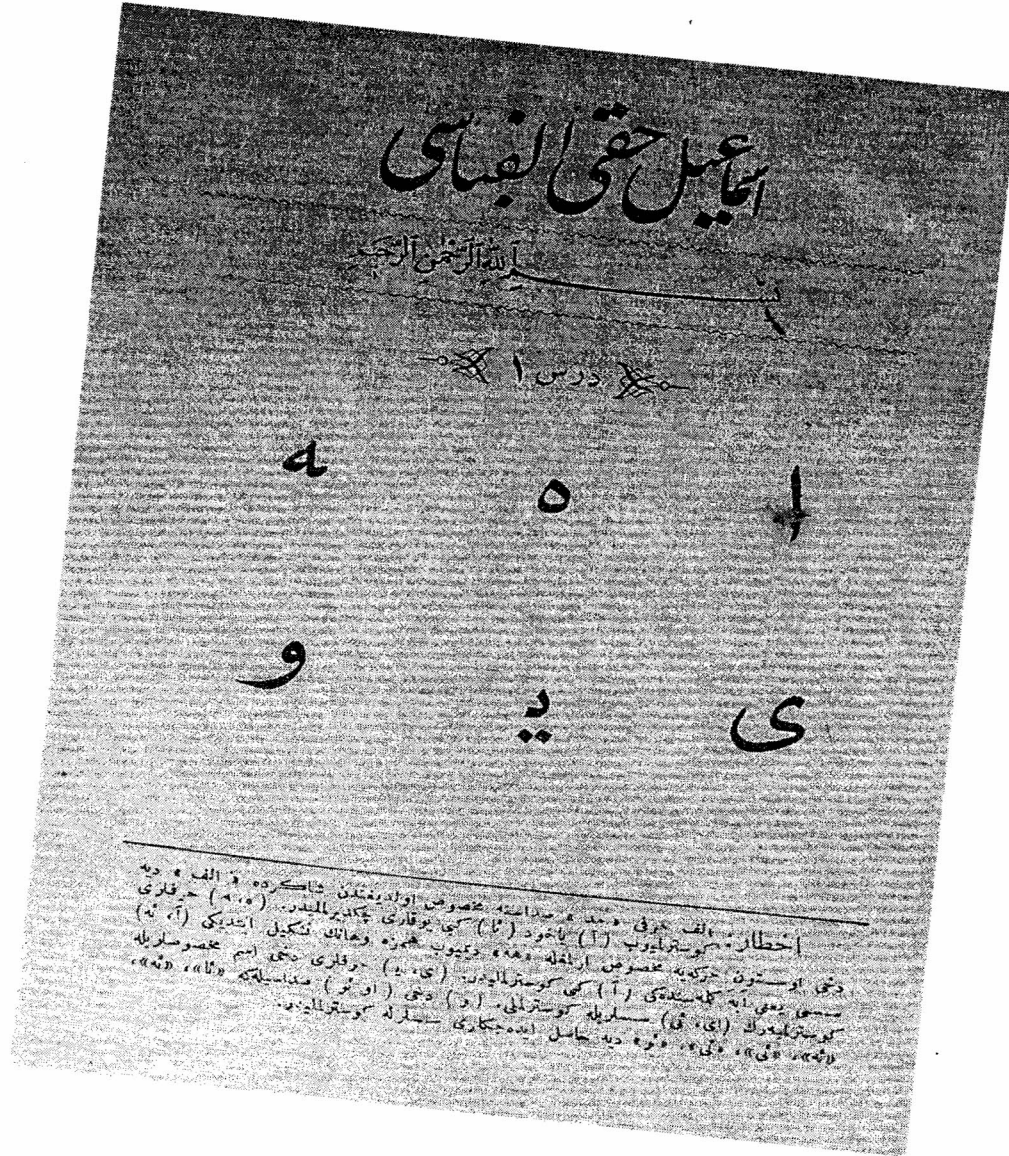
Bugün -bilgi birikimi açısından- bir çığ gibi büyüyerek gelişen ilkökuma ve yazma yöntemleri aracılığıyla çocuklarımız okuma ve yazmayı sağlıklı bir şekilde öğrenmektedir. Çocuklarımızın daha sağlıklı okuma yazma öğrenmesi maziye fütursuzca rücu etmekten geçmez.

Kaynakça

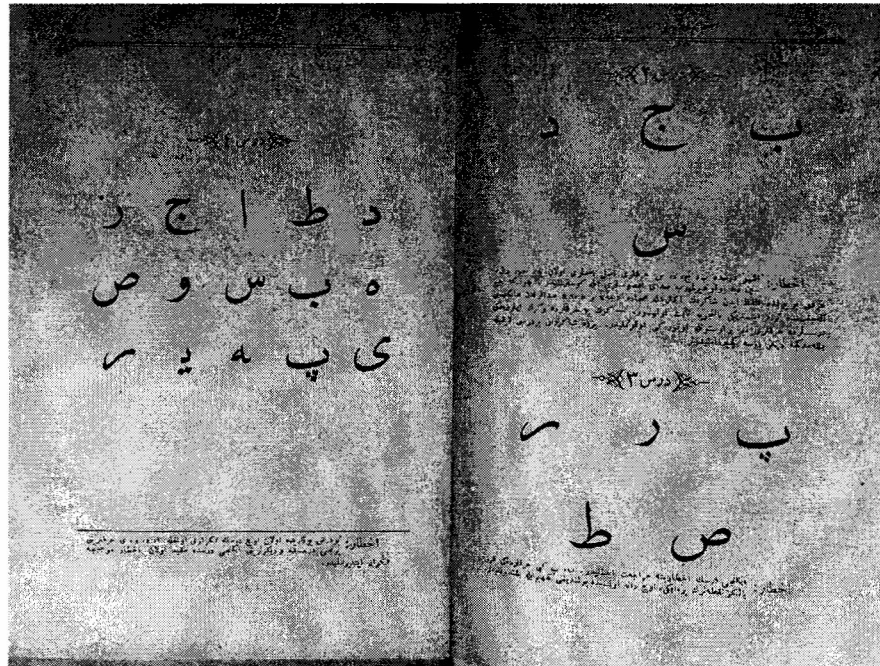
- Ali Haydar, (Kanunusani - Şubat 1924). *Elifba Kitabiyatı*. Muallimler Mecmuası, (17-18), 350-359.
- Elifba Cüzü*. (1315 / 1897). İstanbul: Matbaa-i Amire
- ERGİN, Osman. (1940). *Türkiye Maarif Tarihi C. 2*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.

- GRAY, S. William, (1975). *Okuma ve Yazma Öğretimi*, (Çev. Nejat Yüzbaşıoğlu-ları). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İsmail Hakkı, (1308/1891). *İsmail Hakkı Elifbası*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası. (52 sayfa)
- İsmail Hakkı, (1324/1908). *İsmail Hakkı Elifbası*, İstanbul: Selanik Matbaası. (62 sayfa)
- Selim Sabit, (1290 / 1874). *Elifba-yı Osmanî*, İstanbul.
- Selim Sabit, (1290 / 1874). *Rehnüma-yı Muallimin*, İstanbul: Darü't-tıbatü'l Amire.
- TEMİZYÜREK, Fahri, (2000). *İlkokuma ve Yazma Öğretiminde Selim Sabit'in Yeri ve Önemi*. Bilge, 23: 110 – 112. (Daha fazla bilgi için bakınız: Fahri Temizyürek. (1999). *Selim Sabit Efendi ve Usûl-i Cedit Hareketi İçerisindeki Yeri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Danışman: Sadık Tural) Yayınlanmamış Doktora Tezi.

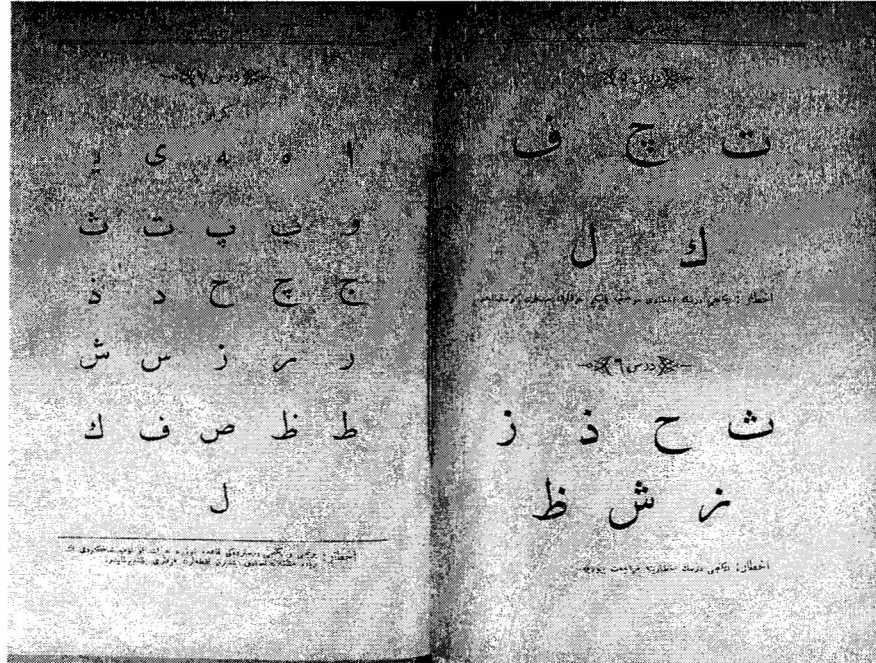
EK. I

EK. II

EK. III

BİLİM VE KÜLTÜR AKTARICISI OLARAK YAZI

Murat ÖZBAY

Özet

Yazma, dört temel dil becerisinden biridir. İnsanoğlu, yazının icadından sonra, binlerce yıldır konuşmanın yanı sıra yazı denilen sistemle de iletişim kurmuştur. Yazının icadı insanlık tarihinin en büyük sıçraması olarak kabul edilir. Çünkü, insanoğlunun birikimleri yazı sayesinde nesilden nesile aktararak günümüze ulaşabilmiştir. Sözle aktarım, yazı kadar kalıcı olmamıştır. Yazı sayesinde tarihten haberdar olunmuş, bilim ve kültürün sonuçları uygulama alanına sokularak hayata geçirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yazı, bilim, kültür, insanlık

Writing as Science and Culture Conveyer

Abstract

Among the four skills one of them is writing. After the invention of writing, human being has communicated by using writing system for thousands of years beside speaking. Invention of writing has been accepted as the biggest jumping of human history. Because human experiences have been transferred and reached through writing from generation to generation. Oral transfer was not permanent as much as writing. Through writing, human being knew history and applied the results of science and culture to daily life.

Key words: writing, science, culture, humanity

Giriş

İnsanı, diğer canlılardan ayıran temel özellikler vardır. İnsanoğlu, çoğu zaman, hayatı boyunca bu temel özellikleri ile tanımlanmış ve tanımlanmaktadır. Her şeyden önce insan, düşünen, konuşan, başkalarıyla anlaşılan, iletişim aracı olarak da dili kullanan bir varlıktır.

Dil, dinleme, konuşma, okuma ve yazma adı verilen dört temel beceri ile insan hayatını önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Dinleme ve konuşma, insanın doğuştan getirdiği dil becerileridir. Bunlar, gerek yaygın eğitim gerekse örgün eğitim vasıtasıyla geliştirilmeye uygundur. Okuma ve yazma becerileri ise genellikle örgün eğitim sürecinde geliştirilebilmektedir. Okuma anlamaya, yazma ise anlatmaya yönelik dil becerileridir.

Dört temel dil becerisinden biri olan yazma, insanın kendisini ve çevresini ifade etmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. İnsan, bu becerisini yazının icadından sonra geliştirmeye başlar. Özellikle Doğu Akdeniz kıyılarında alfabenin, Çin’de kâğıdın icat edilmesi, insanlık tarihinde yazıyla iletişimi daha da kolaylaştırmıştır. İnsanoğlu, binlerce yıldır, doğuştan getirdiği konuşma becerisinin yanı sıra, yazı denen bu sistemle iletişim kurmaya çalışmıştır.

Yazılı anlatım becerisi, günlük hayatımızın hemen hemen her alanında karşımıza çıkmaktadır. Yazı, insanların birbirleriyle iletişim kurmak için kullandıkları dil denilen sistemi, belli işaretler ağıyla gösteren ikinci bir sistemdir. Bir başka ifadeyle yazı, sözün resimleştirilmiş şeklidir. Bu anlatım biçimini günlük hayatımızda o kadar sık kullanıyoruz ki, artık yetişmekte olan yeni nesillere iyi öğretilmesi meselesi, hayli önem kazanmıştır. Özellikle, belirli bir eğitim aşamasına gelmiş öğrencilerin, gerek resmî yazışmalarında, gerekse diğer yazılı iletişim ortamlarında, duygu ve düşüncelerini yeteri kadar ortaya koyamamaları, yazma eğitimini, erken yaşlardan itibaren üzerinde durulması gereken bir konu hâline getirmiştir.

Yazı nedir?

Bugün, yeryüzünde insanoğlunun yaptığı bütün büyük keşifler, bir ihtiyaçtan doğmuştur. Yazı, bu keşiflerin içerisinde en önemlisidir, diyebiliriz.

Dil, yukarıda da belirtildiği üzere dört temel beceriden meydana gelmektedir. Bunlar arasındaki ilişkileri ve etkileşimi şöyle bir gözden geçirdiğimizde, okuma becerisinin, yazı kavramı ile doğrudan bağlantılı olduğunu görüyoruz. Dolaylı olarak bu etkileşime konuşma ve dinleme becerilerini de dahil edebiliriz. “Yazı” ve “yazı yazmak” kavramları diğer dil becerileri ile doğrudan ya da dolaylı olarak etkileşim içerisinde.

Tarihten günümüze, kültür ve medeniyetlerin oluşmasında son derece etkili olan “okuma” kavramı, yazı kullanılmaya başlandıktan sonra insanoğlunun hayatına girmiştir. Bir başka ifadeyle, okuma, yazının bir sonucudur. Tarihin en eski devirlerinden beri, sistemli olarak bir araya gelen anlamlı işaretler, sözlü kültürden aldığı mirası, insanlık için gelecek nesillere aktarmada bir vasıta görevi görmüştür.

İnsan hayatının neredeyse bütün gözeneklerine nüfuz etmiş olan yazı, *düşüncenin belli işaretlerle tespit edilmesi* (TDK, 1998) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımda, yazının birinci işlevi olarak düşünceyi şekillendirmesi üzerinde durulmaktadır. Elbette ki insanla birlikte var olan düşünme yetisi,

önce konuşma ile daha sonra yazı ile dile getirilmeye başlanmıştır. Yazının keşfedilmesine kadar, uzunca bir dönem dünya tarihine sözlü kültür hakim olmuştur. Bu durum, sorunların çözümünde, kültürel değerlerin aktarımında “iletişim” kavramını ön plâna çıkarmaktadır.

Araştırmacı Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür* adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir.

“Kelimelerin sözlü kültürde sesle sınırlanması, anlatım biçiminin yanı sıra düşünme sürecini de etkilemektedir. Sözlü kültür metinden yoksundur. Sözlü kültürde yaşayan biri, diyelim oldukça güç bir sorunu irdelemeye başladıktan sonra, o sorun kadar güç, karmaşık ve birkaç yüz kelimedenden oluşan bir sonuca vardı. Güç bela inceleyip sözleştirdiğini ileride anımsamak için, nasıl aklında tutabilir? Yazıdan tamamen yoksun bu insanın düşünce çizgisini sergileyecek, tekrar bir araya getirecek veya denetleyebilecek kendinden başka bir şey, bir metin yoktur. Çetele tutmak veya nesneleri dikkatle dizmek gibi, belleğe yardımcı olma yolları da karmaşık bir önerme dizisini kaydetmez. Bu durumda çözüm arayan, düşünen insana soru soran, onunla konuşan başka birisi gereklidir. Sözlü kültürde, bir konu üzerinde uzun boylu düşünmek, iletişime bağlıdır.” (W. J. Ong, 1999: 48-49).

Sözlü bilgi aktarımı ile ilgili yöntemlere baktığımızda, bunların kolayca hafızada tutulabilir özellikler taşıdığını görebiliriz. Destanların manzum şekilde kaleme alınması, bunun en somut örneğidir. Yazının olmayışı, bir anlamda edebî türün sergileniş biçimini de etkilemektedir. Bu konuda daha başka örnekler de verilebilir. Yazının kullanılmasıyla birlikte, bu yöntemler de yavaş yavaş değişmeye başlar.

Yazı kavramı ile ilgili açıklamalara baktığımızda, her tanımın, bu kavrama farklı açılardan yaklaştığını görüyoruz. Örneğin, “*dilin sesli göstergelerini karşılamayı amaçlayan, görüntüsel öğelerden ya da yazaçlardan oluşan göstergeler dizgesi*” (Vardar, 1998:229), gibi dilbilimsel bir tanımda, yazı ile ilgili olarak ses, görüntü ve yazı ögesi gibi kavramlar ön plâna çıkmaktadır. Burada yazı, dildeki sesleri karşılayan bir kavram olarak ele alınmıştır. Tanımda yer alan görsel öğeler, yazının, alfabeye ulaşmaya kadarki dönemini kapsamaktadır.

Bilindiği üzere, alfabe, yazının keşfedilmesinden yaklaşık olarak 2000 yıl sonra kullanılmıştır. Bu döneme kadar, yazıda kullanılan işaretler çeşitli

aşamalar geçirmiştir. Vardar'ın tanımında "görüntüsel öğeler"den kasıt, yazının *stilizasyon* dönemidir. "İlk kavimlerin gördükleri eşyayı ayrıntılı olarak resmetmelerini, daha sonra, onun en çok etkilendikleri bölümlerini çizmeye başlamaları takip eder. Meselâ; başlangıçta at resmi yapılırken, daha sonraları onun en dikkat çeken başı, yeleşi ve ayakları çizmekle yetinilmiştir. Bu döneme yazı tarihinde stilizasyon dönemi denmiştir." (Ağca, 1999: 17).

Zaman ilerledikçe, yazı kavramı hakkındaki tanımlarda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Yukarıdaki açıklamalarda, yazı kavramını, hem geleneksel dil bilgisi çerçevesinde, hem de dil bilimin bakış açısıyla ortaya koymaya çalıştık. İki tanım da başlangıçta farklı gibi görünse de, aslında, "Yazı Nedir?" sorusuna aynı cevabı veriyorlar. Her iki tanım da öne çıkarılan ortak öğelerden hareketle, yazı kavramının gelişimini kurduğumuz şu zincirleme ile açıklığa kavuşturabiliriz.

Düşünce – dil – ses:(konuşma) –görüntü (resim) – Kavram (ideogram) - İlkel hece – Ses (Harfin sesi) – alfabe = yazı.

Sesler tek harfe kadar düştükten sonra, heceleri, heceler kelimeleri, kelimeler cümleleri, cümleler ise metinleri oluşturmuştur.

Bütün bunların kökeninde ise görüldüğü gibi düşünce ve Chomsky'nin öne sürdüğü düşünceyi ifade etmeye programlanmış doğuştan getirilen dil yetisi vardır. Dil yetisi, başlangıçta insanoğlu tarafından sözlü olarak kullanılmıştır. Bir başka deyişle, konuşma şeklinde ortaya çıkmıştır.

Vygotsky, düşünceyi *Konuşma + Ses = Düşünce* olarak formülleştirmektedir. (Vygotsky, 1998:19). Buradan hareketle konuşma, *Düşünce + Ses = Konuşma* şeklinde gösterilebilir. yazı ise, *Yazı = Düşünce + Ses(hece) + işaret* şeklinde formülleştirilebilir.

Hasılı yazı, duygu ve düşüncelerin, başlangıçta resimlerle, daha sonra bu resimlerin en karakteristik kısımlarının kavramlaşıp, önce heceleri sonra harfleri ifade edebilecek duruma gelmesiyle oluşan ve dillerin kendi gramer sistemleri içerisinde farklı anlam ve işlevlerde kullanılan işaretlerdir.

Yazının icadı ve önemi

İnsanlık tarihine bakıldığında belli dönüm noktaları görülür ki bu noktalar insanlığın gelişme yolunda büyük sıçramalarına tanıklık etmiştir. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz yazının bulunmasıdır.

Yazının bulunması insanlık tarihinin en büyük sıçraması olarak kabul edilebilir. Yazıdan önceki dönemlerde kuşaklar arası söze dayalı bilgi aktarımı mevcutken; bu, insanlığın en büyük buluşuyla birlikte, mevcut bilgilerin yeni kuşaklara aktarımı çok daha sağlıklı şekilde gerçekleşmiş, böylece insanlık yazıdan sonra her alanda çok büyük gelişmeler göstermiştir. Yazının koruyucu özelliği aynı bilgi, beceri ve tecrübelerin tekrar tekrar üretilmesinin önüne geçerek, eski bilgi, beceri ve tecrübelerin üzerine yenilerinin eklenmesine imkân sağlamıştır.

Tarih boyunca, sürekli yer değiştiren kavimler, kültür ve medeniyetlerin oluşmasında itici bir güç olmuşlardır. Bilindiği üzere, kültürün tanımlarından biri de, insanoğlunun tabiat karşısında aldığı maddî ve manevî tavırlardır. Yer değiştiren kavimler, gittikleri yeni coğrafyalara ve hayat şartlarına uyum sağlamak için, bazı şeylere ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaçlarını giderdikten sonra, insanlık için ne büyük bir miras bıraktıklarını anlayamadan tarih sahnesinden silinip giderler. Tarih, bunun örnekleriyle doludur.

M.Ö. 3500'lerde Güney Mezopotamya'ya gelerek buradaki köy kültürünü, şehir kültürüne dönüştüren Sümerler'in Orta Asya kökenli oldukları artık birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Türkçe ve Sümerce arasında önemli dil benzerliklerinin ortaya çıkarılması ve diğer önemli bulgular, Sümerlerin bir Türk kavmi olduğu tezini önemli ölçüde güçlendirmiştir.

"Sümerlerin Türklüğü, ya da Türklerle ilişkileri kabul edilirse, ki biz bu kanaatteyiz, o zaman, dünya medeniyet tarihinde son derece önemli bir yer işgal eden ve tarihî devirlerin başlamasını sağlayan yazıyı icat etme şerefi Türklere ait olacaktır. İşte bu yüzdendir ki, Avrupalı araştırmacıların bir kısmı, bu şerefi Türklere lâyık görmedikleri için, Sümerleri Hint-Avrupa kökenli kavimlerden biri olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Halbuki mevcut bulgular, gerek filolojik, gerek antropolojik ve gerekse teolojik açıdan Sümerlerin Orta Asyalı Türklerden olduğuna şüphe bırakmamaktadır." Memiş, 2002: 55).

Yukarıdaki açıklamalardan, bazı batılı araştırmacıların Sümerler ve Türkler arasındaki akrabalığı göz ardı ettikleri anlaşılmaktadır. Bu yönde fikir beyan edenlerin ileri sürdükleri düşünce, yazıyı Sümerlerin değil, Mısırlıların bulduğu yönündedir.

Yazı hemen hemen bütün dünyada resimle başlamıştır. Batı kültürü çerçevesinde bildiğimiz en eski yazı, Eski Mısır resim yazısıdır. (M.Ö. IV)

(Akerson, 1991: 18). Biz, bu ve benzeri karşıt açıklamalara rağmen, eldeki kaynaklara dayanarak yazı kavramının başlangıcını Sümerlerle birlikte almayı daha gerçekçi buluyoruz. Kaldı ki, günümüzde bazı araştırmacılar dahi, Mısır yazısının Türkçe ile bağlantısı olduğunu ileri sürmektedirler.

Sümerlerden kalan yazılı tabletler üzerinde yapılan filolojik incelemeler, bu kavmin dilinin, Türkçe gibi Ural-Altay dil grubuna mensup olduğunu ortaya koymaktadır.

Sümerlerin Mezopotamya’da kurdukları küçük şehirlerdeki sistem gereğince her vatandaş, topraktan elde ettiği ürünleri veya yetiştirdiği hayvanları, avladığı avları, mabede teslim etmek zorundaydı. Mabette görevli memurlar, toplanan bu ürünleri, her ailenin ihtiyacı oranında paylaşıyorlardı. Bunlar, *“Her vatandaşın mabede getirdiği malı unutmamak veya teslimatı vesikalandırmak için, kil tabletlerin üzerine ancak kendilerinin anlayabileceği şekilde her şahıs için belli işaret koymaya, onun karşısına da getirdiği malın resmini yapmaya başladılar. Bu sistem bir süre sonra karışıklıklara yol açmaya başladı. Bunu önlemek için çeşitli çareler düşündüler. Nihayet, işaretlerle resimleri belirli sistem halinde, şifre gibi kullanmaya başladılar* (Memiş, 2002: 54). Bütün bunların sonucunda Sümerler M.Ö.3200’lerde yazıyı icat ettiler. Konunun başında da bahsettiğimiz gibi Sümerleri yazıya götüren nedenler, göç ettikleri yeni coğrafyada tarımla uğraşmaları ve buna bağlı olarak, elde edilen ürünlerin hesaplarının tutulması ihtiyacı idi. Bu ihtiyaç, onların insanlık tarihine eşi görülmemiş bir miras bırakmalarına vesile olmuştur.

Yazının keşfedilmesinden sonra M. Ö. 1000 yıllarında alfabe, M.S. 150 yılında ise kâğıt kullanılmaya başlanmıştır. Görüldüğü gibi yazının günümüzdeki şeklini alması, daha doğrusu yazı kültürünün gelişmesi uzun bir zaman dilimini içine almaktadır. Bugün, yeryüzünde yaşayan bütün milletler, yazıyı bir anlatım aracı olarak kullanmaktadırlar.

Yazının icadı insanlık tarihinde yeni bir çağ açmıştır. Tarihi yazı ile başlatılan klâsik sınıflandırma bu bakımdan doğrudur. Ses dilinden çok, bilhassa yazı dili, “mazi” denilen ve insan hayatında derin etkileri olan varlığı meydana getirmiştir. Yazı, insanoğluna ait her şeyin hatırasını, zaman ve mekân içinde taşıma gücü olan bir araçtır. Keşif olarak ne buhar, ne elektrik, hattâ ne de atom enerjisi yazıyla mukayese edilebilir. Valéry, bir Amerikan yazarının şöyle bir hayalini anlatarak yazının önemini belirtir: Farz edelim ki, öldürülmesine, önüne geçilmesine imkân olmayan bir böcek, kâğıda musallat olsun; ve sonsuz bir süratle üreyerek, yer yüzündeki bütün kâğıtları toza çevirsin. O zaman ne olacaktır? Kitaplar, paralar, senetler, evraklar... ortadan

kalkacak ve çok sağlam zannettiğimiz bir medeniyet, kısa zamanda bilgisini unutarak çökecektir. Başka bir tarzda, buna benzer hadiseler tarihte olmamış değildir. İstilâlar, yangınlar, depremler medeniyet eserlerinin pek çoğunu yok etmiştir. Bugünkü medeniyet, insanoğlunun kurduğu medeniyetlerin ne bütünü, ne de kesintisiz bir devamıdır. Arkeoloji ve tarih, kaybolmuş birçok medeniyetleri meydana çıkarmıştır. Rönesans denilen büyük hadise, eski Yunan ve Lâtin eserlerinin uzun yüzyıllar unutulduktan sonra, tekrar bulunmasıyla başlamamış mıdır? Bir geleneği yazı kurar, yazı bozar, yazı yıkar denilebilir.

Yazı düşünceyi tespit etmek suretiyle, sözden daha çok fikrî çalışmaya yardım eder. Düşünme, söz üzerinde durmakla kabildir. Konuşmada fikir her an uçar. Yazı, düşünceyi başka mekân ve zamana taşımak suretiyle, hakikatlerin keşfi için lâzım bir şart olan, ayrı kafaların aynı mevzu üzerinde karşılaşmasını sağlar. Yazı, zaman ve mekân içinde, çok geniş bir diyalog kurar (Kaplan, 1982: 127).

Yazı, insanoğlunun en önemli buluşlarından birisidir. Biz, tarihin bilinmeyen zaman ve olaylarını, insanlığın geçmişteki kültür ve medeniyetlerini, bilgi birikimlerini yazı sayesinde öğreniyoruz. Bu bilgi ve kültürlerden faydalanarak yarınlarımıza yön veriyoruz.

Bir milleti millet yapan maddî ve manevî değerlerin bütününe kültür adı verilmektedir. Kültür, milletlerin dünya görüşü ve hayat felsefelerini aksettirir. Bunların büyük bir kısmı yazılı eserler yoluyla genç kuşaklara ulaştırılır. Orhun Kitabeleri olmasaydı, biz bugün Türklerin VIII. yüzyıldaki yaşayış şekli, savaşları, dünya görüşü hakkında hiçbir bilgiye sahip olamazdık. Nesiller arasındaki kültür aktarımını daima canlı tutan ve kuvvetlendiren bağ, yazılı eserlerdir.

Bilim adamları araştırma ve incelemelerinin sonuçlarını yazılı olarak tespit etmek zorundadırlar. Aksi takdirde çalışmalarını başkalarına aktarmaları mümkün olamaz. İnsanlığın buluş ve düşünceleri yazıyla ortaya konulur. Biz tarihte yapılmış araştırma ve incelemelerden faydalanarak yeni yeni buluşlar yapıyoruz. Bu buluşlar insanlığın refah ve mutluluğu için devamlı bir basamak oluşturuyor. Basamakların birbirine eklenmesi de yazı ile gerçekleşebiliyor.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki yazı, milletlerin sahip olduğu maddî ve manevî değerleri belgeleyen vazgeçilmez bir buluştur. Yazı sayesinde tarihten

haberdar oluyor, bilimin sonuçlarını ve birikimlerini öğreniyor, hayatımızı devam ettirebiliyoruz. Gerçekten de bir an için yazının icat edilmemiş olduğunu veya yazılı kaynakların tamamen tahrip edildiğini düşünelim. O zaman milletlerin kültürleri, geçmişleri, buluşları nasıl belgelenecektir? Yazı olmasa insanlar arası ilişkiler, yazışmalar nasıl gerçekleştirilecektir? İşte yazmanın önemi burada ortaya çıkıyor. Biz de yazılarımız vasıtasıyla bilgi birikimlerimizi gelecek nesillere aktarmış olacağız.

Kaynakça

- AĞCA, Hüseyin, (1999), *Yazılı Anlatım*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- AKERSON, Fatma Erkman, (2000). *Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- ERGİN, Muharrem, (1990). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet, (1982). *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep, (1995). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları.
- MEMİŞ, Ekrem, (2002). *Eski Çağda Türkler*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- ONG, J. Walter, (1999). *Sözlü ve Yazılı Kültür*, İstanbul: Metis Yayınları.
- TEKİN, Şinasi, (1993). *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık.
- TDK., (1988). *Türkçe Sözlük*.
- VARDAR, Berke, (1998). *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: ABC Yayınları.
- VYGOTSKY, L.S., (1998). *Düşünce ve Dil*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

TÜRK DÜNYASI VE MÂNÂ ETRAFINDA BÜTÜNLEŞME

Mimar TÜRKKAHARAMAN

Serdal FİDAN

Özet

Türk Dünyası çok geniş bir fiziki ve kültürel dünyayı içermektedir. Bu dünyanın büyük bir parçası uzun bir süre Sovyet Sosyalist sisteminin etki ve çekim alanı içerisinde kalmıştır. Bu sistemin çöküşüyle birlikte Türk dünyası da kendine yeni bir yol aralama imkanını yakalamıştır. Ama temel sorun bu geniş dünyanın birbirine yaklaşması ve bütünleşmesinde ortaya çıkmıştır. İşte bu makalede “mana etrafında bütünleşme” modeli çerçevesinde bütünleşme ve yaklaşmanın nasıl olabileceği ve bunu etkileyecek unsurlar ve faktörler üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türk dünyası, Sovyetler Birliği, mânâ etrafında bütünleşme, Türk tarihi, Türk dili, Türk kültürü

The Unifying Factors of Turkish Culture

Absract

The Turkic world includes a large geographical and cultural area. For a long time, the large part of this world has been under the domination of Soviet Socialist system. With the decline of the system the possibility of a new dimentions has become possible. But today the main problem of this world is its integration and affiliation within itself. In this article the ways of integration and affiliation of this world has been analyzed within the framework of “Integration around Meaning”

Key words: Turkic world, Soviet Union, integration within meaning, Turkish history, Turkish language, Turkish culture

Tarihsel Giriş

Cumhuriyetimizin mimarı; Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetin 10. Yılı (29 Ekim 1933), konuşmasında; “Dostumuz Sovyetler Birliğinin idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşimiz var. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür...” Dış Türklerin bize yaklaşmasını beklemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli...”

gerekli...” sözleriyle Türk Dünyası ile neden ve nasıl bir ilişki kurulmasını özlü bir biçimde ifade eder. O, bu söylemiyle Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarıyla ilgili ilişkiler konusunda yıllar öncesinden adeta bir yol haritası çizmiştir. Bilindiği üzere devletler, aynı kültürden olan insanların ortak değeridir. Devletler arasında ortak ve benzer kültür değerlerinin olması ise, ortak ticarî, siyasi ve kültürel iş birliği yapılmasını kolaylaştırır.

1 Ocak 1992’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği resmen ortadan kalktı. Sosyalist sistemin bu çöküşü Türk dünyasının kapılarının aralanmasına ve yeni siyasi ünitelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak, Türk Dünyası sanılanın aksine çok geniş bir coğrafyadır. Bu coğrafya ya da dünya genellikle üçlü bir tasnif ya da kategoride ele alınabilir. Bunlar;

I-Bağımsız Türk Cumhuriyetleri

- a- Azerbeycan
- b- Kazakistan
- c- Kırgızistan
- d- Özbekistan
- e- Türkmenistan
- f- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

II-Muhtar ya da Özerk Türk Cumhuriyetleri

- a- Doğu Türkistan
- b- Tataristan – Başkurdistan
- c- Kırım
- d- Çuvaşistan
- e- Saka, Altay, Tuva, Hakas
- f- Gagavuz (Gökoğuz)

III-Türk Toplulukları

- a- Ahıska Türkleri
- b- İran Türkleri
- c- Irak Türkleri
- d- Suriye Türkleri
- e- Afganistan ve Tacikistan Türkleri
- f- Balkan Türk Toplulukları
- g- Batı Avrupa Türkleri (Avrupa, Amerika ve Avustralya)

Görüldüğü üzere Türk dünyası geniş bir siyasal, kültürel ve demografik coğrafyayı içermektedir. Eğer bugünkü Türk kültürü, Bozkır-İslâm-Batı formülüyle özetlenebilecek üç ana medeniyetin bir harmanı ise, Türkistan coğrafyası bu kültürün saç ayaklarının ikisinin bulunduğu bir bölgedir. An-

cak, uzun bir süreden beri Türk kültürünün bu üç sacayağından kudemce sonuncusu olan Batı medeniyeti ile ilişkiler millî siyaset ve kültürümüzün birincil katmanı olarak kabul görürken Bozkır ve İslâmiyet unsurlarına yönelik boyutlar arka plana atılmış ya da ihmal edilmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" adlı eserinin başlığı sanki Türkiye'de saatlerin uzun süre Batı'ya göre ayarlandığını hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de bu güne kadar Türk Dünyasına yönelik edilgen ve pasif bir dış politika sergilemiş ve çeşitli gerekçelerle Türk Dünyası ile bütünleşmek ve dertleşmek bir yana, o dünyaya yaklaşımdan bile çekinilen bir politika izlenilmiştir.

Bugün gelinen noktada ise, Türkiye'nin önünde yalnız Avrupa değil, en az onun kadar önemli olan ve dikkate alınması gereken bir Türk Dünyası ve toplulukları bulunmaktadır. Geleceğin Türkiye'sinin hedefinde kendi geçmişiyle benzerlik ve uyum gösteren bu Avrasya ufku ve ülküsü önemlidir. Çünkü bu coğrafya Türkiye ile hem tarihi, hem ekonomik, hem de sosyolojik bakımdan uyum gösterebilecek bir coğrafya olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca, son dönemlerde dünyada tekrar çeşitli gruplaşmaların ve yapılanmaların yeniden cereyan ettiğine tanık olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de bu gruplaşmalar içinde kendine uygun gruplara girmek ve onlarla ilişkilerini geliştirmek zorundadır. Bize kültür ve inanç bakımından uygun olan ülkeler var. Bunlara İslam ülkeleri diyoruz. Dil ve soy bakımından müşterek olduğumuz milletler var. Bunlara da Türk dünyası diyoruz. Türkiye Türk ve İslam dünyasıyla iyi ilişkiler kurmalıdır (Zaim 2000: 83). Çünkü bugün, Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle Anadolu Türk kültürü, sanatı ve dili arasında sadece derin bağlar, köprüler ve benzerlikler değil; aynı zamanda birlikler bulunmaktadır (Kırzioğlu 1995).

Türk Dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesinin önünde şüphesiz hala bir takım zorluklar da mevcuttur. Bu mevcut zorluklar iç ve dış faktörler olarak ele alınabilir.

Dış faktörler bağlamında:

- a- Rusya Faktörü: Her ne kadar bu ülkeler, Rusya'dan bağımsızlık ve otonomilerini kazanmışsalar da, Rusya hala siyasi ve ekonomik bağlamda bu bölgeleri etkileyecek bir güçtedir. Bu ülkelerin ekonomik, kültürel ve siyasal değerleri üzerinde hala Rus yada Sovyet rejim ve kültürünün etkisi söz konusudur. Sovyetler Birliği zamanında bu ülkelerde oluşturulan siyasal, kültürel ve ekonomik alt yapı hala bu ülkelerin Rusya Federasyonu ile sıkı ilişkiler sürdürmeğe mecbur etmektedir (Devlet 2002:181).

- b- Amerika ve Batı Faktörü: Orta Asya'nın zengin enerji kaynaklarına sahip olması nedeniyle Batı ve Amerika'da bu bölgede etkili olmaya çalışmaktadır. ABD'li strateji uzmanları ve teorisyenlere göre Avrasya bölgesi dünya kontrolü için hayati öneme sahip bir yerdir. Orta Asya'yı kontrol eden dünyayı kontrol edecektir (Erdoğan 1999: 230). ABD, bir taraftan Çin ve Rusya'yı kışkırtmadan politika üretmeye ve global dengeleri korumaya çalışırken, diğer taraftan İran'a karşı yalnızlığa itme politikası gütmektedir (Bal 2001: 12). Başta ABD olmak üzere, Almanya, Fransa ve İngiltere, bu bölgede faaliyetlerini "devlet-vakıf-kilise" iş birliği içerisinde yürütmekte ve özellikle de 1992'nin başından bugüne kadar yürütülen faaliyetler 1995 yılı ile birlikte hız kazanmış bulunmaktadır (Bal 2002: 231).
- c- İran Faktörü: İran'ın bu ülke ve topluluklarla coğrafi bakımdan komşu olması İran'a stratejik bakımdan belli bir takım avantajlar sağlamaktadır. Ancak siyasal rejimi ve dünya konjoktürü itibarıyla İran'ın siyasal açıdan çok avantajlı olduğu söylenemez.

İç faktörler bağlamında:

- a- Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarının kendi iç yapılarından kaynaklanan bir takım sorunlar söz konusudur. Bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarının henüz kendi içlerinde bir dengeye oturduğu söylenemez. Bu ülkeler hala bir takım etnik ve dini çatışmalara sahne olmaktadır. Bu ülkeler demokratik toplumlarda mevcut olan sosyal ve kültürel yapılardan çok uzak bir yerdedirler (İbrahimov ve Özözen 2002: 48). Yeni bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin bir çoğunda halkın büyük bir kesimi mevcut siyasi rejimlerden ve uygulamalardan memnun gözükmemektedir. Örneğin, yapılan bir araştırmada var olan siyasi rejimlerden memnun olmayanların oranı, Azerbaycan'da %39.8, Kazakistan'da %40, Özbekistan'da %31.5, Kırgızistan'da %46.6 olarak tespit edilmiştir (Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması 1995: 52). Yetmiş yıllık bir totaliter rejim geleneğinden gelen bu ülkelerde, vatandaşlar için, dünyada başka alternatifler olduğu gerçeği henüz pek aktüel ve cazip gelmemektedir. Bu cumhuriyetlerin bir çoğunda demokrasi henüz çocukluk çağında bile değildir. Örneğin, "Özbekistan'da parlamento seçimleri var, ama milletvekilleri seçmenler sandığa girmeden 3 ay önce seçilirler (Tütüncü 2002: 393). SSCB bütün sorunlarını daha önce kendisini oluşturan bu ülkelere de aktarmış; enflasyon, mafya, fuhuş, kumar, yatırımların durması, hayat pa-

halılığı, tembellik, yüz ve mesaj eskimesi (Çiftçiğüzeli 1997:2196) gibi sorunlar devam etmektedir.

- b- Türkiye'nin kendi içerisinde yaşamış olduğu ekonomik ve bir takım siyasi ve kültürel problemler de bu coğrafyayla olan ilişkilerin geliştirilmesinde bir takım zorluklar yaratmaktadır. Türkiye'nin kendi içerisinde yaşadığı bir takım siyasi, iktisadi ve kültürel gelişmeler ve problemler de Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarıyla ilişkilerin geliştirilmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin en basitinden Türkiye'de Türkçe dil kullanımı ve gelişimi gibi konularda bir karmaşa yaşanmaktadır. Dünya Türkleri ile ilişkilerde Türkçe bir iletişim dili olarak kullanılacaksa Türkiye her şeyden önce kendi içerisinde yaşanan dil kaosu bir çözüm bulmak zorundadır. Türkiye'deki öztürkçecilik hareketinin dilimizden attığı her kelime Türk-lüğünü birleştiren bir bağı koparmaktadır. (Ercilasun 1993:123). Dil probleminin bir kısmı buradan kaynaklanmaktadır. Dilde sadeleştirme adına yaşayan, halkın anladığı ve kullandığı kelimelerin dilden atılması dış Türkler kadar kendi içimizde de birbirimiz arasındaki iletişim bağlarının kopmasına yol açmaktadır. Dil konusunda yaşanan ikinci bir problem ise, okumuşlar sınıfının yabancı hayranlığı ve yabancı kavram kullanma alışkanlığının bir sonucu Türkçe'ye yamayan bir yığın yabancı kelimeler ve isimler. Bunlar Türkçe'de kirlenmeye yol açmaktadır. Küresel mücadelenin önemli istila araçları arasında dillerin ve kültürlerin yok edilmesi planı söz konusudur. Dillerini ve kültürlerini kaybeden toplumların orijinal milli kimliği ile yaşamaları mümkün değildir. Türkiye nasıl ekmek fukarası haline getirildiyse, şimdi de bir dil fukarası haline getirilmek üzere. Okumuş ve zengin tabakanın kendi çocuklarına Jasmin, Janset, Lara, Alara ve Helin (Radikal 23. 7. 2002) gibi isimler koyması da bu işin nasıl bir özleme ve hayranlığa dönüştüğünü açıkça göstermektedir.

Türkiye bir çok konuda olduğu gibi Din-Devlet ve Dini konularda da yerli yersiz büyük tartışmalara sahne olmaktadır. Bu tür yersiz konular ve tartışmalar insanların endişe ve vehimlerinin artmasına yol açmakta ve bu da toplum kesimlerinin daha da gerilmesine yol açmaktadır. Bütün bunlar ise, Türkiye'ye güç kaybettirmekte ve toplumun enerjisinin boş yere harcanmasına yol açmaktadır. Halbuki Türk dünyasıyla ilişkileri artırabilmenin ön koşullarından birisi hiç şüphesiz kendi içimizde bir istikrar ortamı oluşturmak ve bunu sürekli kılmaktır (Gül 1997: 36).

Türk Dünyası ve mânâ etrafında bütünleşme

Türk dünyası ile kurulan ve kurulacak ilişkilerin sağlam ve kalıcı olması için bu ilişkilerin belli bir alt yapı üzerine oturması gerekir. Bu bağlamda kültür önemli bir unsurdur. Bilindiği üzere kültürün; kişiliğin kazanılmasında, halkın milli şahsiyetini kazanarak millet haline gelmesinde kültürün rolü büyüktür. Diliyle, diniyle, sanatıyla, yazılı ve sözlü edebiyatıyla, gelenek ve görenekleriyle, inanç ve itikatları ve bütün değerleriyle kültür, binlerce yılın oluşturduğu tarihi ve içtimai bir bütündür (Eröz 1997: 46).

Bugün kan birliği ölçüsünün kültür birliği ölçüsü haline gelmesi, sosyal ilişkiler ağını zenginleştirmiş ve bunun sonucu mahalli kimliklerin önemi gittikçe azalmıştır. Eğer kültür aynı geçmişi ve şimdiki zamanı paylaşan, dil, din gelenek ve görenek bakımından benzeşen insanların meydana getirdiği bir hayat tarzı ise, Türk dünyası bu bağlamda Türkiye'ye en yakın kültür havzasıdır. Bu ilişkilerimizin geliştirilmesi için bir artı bir puan olsa gerek. Çünkü kültür, insanları, toplumu ve hatta toplumları, ortak duygular, düşünceler, idealler ve davranışlar bakımından şekillendiren ve bütünleştiren bir çimentodur.

Amaç ve hedefleri yüksek böyle bir anlayışın bütün Türk dünyasında kök salması, aynı zamanda, tarihin kendi doğal mecrasına girmesi anlamına gelir. 21. Yüzyılı Türk çağı olarak görmek isteyenler bu hedefe, manevi dünyamızı kuran temel değerlere şuurlu bir şekilde sahip çıkmakla ulaşılabilirliğini unutmamalıdır. Cengiz Aytmatov'un ifadesiyle; "Türk Rönesans'ının tomurcuk açmaya başladığı bu çağda" Türk dünyasına ait ebedi eserlerin, edebi şahsiyetlerin ve diğer sanat eserlerinin bütün Türk dünyasında işlenmesi, tanınması ve bunlara haz duyulması çalışmalarına suretle devam edilmelidir (Güzel 1997: 983).

Bugün dünya bir taraftan küreselleşirken diğer taraftan yeniden kutuplara ayrılmaktadır. Bu bağlamda Türk dünyasının 21. yüzyılda bu küreselleşme ve kutuplaşmalar karşısında bir bütünlük oluşturması gereklidir. Bu bütünlüğün temeli ise, binlerce yıldır aynı kültürel değerlere sahip olmakta aranmalıdır. Çünkü kültür kısa süreli değil uzun süreli bir bütünleşmenin çimentosudur.

Çok çeşitli milletler ve topluluklarla karışık halde yaşayan bir dünya olan Türk Dünyasında bütünleşme manevi kültür veya manevi değerler müşterekliği olan "mana" bütünleşmesinde aranmalıdır. Mana etrafında bütünleşme; toplumun sahip olduğu manevi kültür unsurlarının bir anlam ifade edecek şekilde gerçekleşen birlikteliğidir. Sorokin'e göre tarihte büyük me-

deniyetler kurmuş toplumlar anlam bütünleşmesini sağlamış toplumlardır (Özkul 1995: 296).

Mana etrafında bütünleşmiş cemiyetlerde unsurlar sadece fonksiyon i-cabı değil, daha ziyade ihtiva ettikleri öz karakterleri itibariyle birbirini tamamlamaktadırlar (Bilgiseven 1995: 297). Büyük bir coğrafyaya sahip olan Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde var olan bölgesel adetler, danslar, tür-küler, motifler ve hatta lehçeler farklı olabilir. Fakat bu geniş coğrafyada yaşayan Türkler bir araya geldikleri zaman, tarihi, kültürel ve bütün manevi değerleri müşterek olan bir millet teşkil ettiklerinin şuuruna sahip bulunuyor-larsa bölgesel ve ülkesel farklara rağmen mana etrafına bütünleşmiş bir ya-pının teşkil edeceği düşünülebilir.

Bu türlü bütünleşmede manevi kültürün değer hükümleri birleştirici ve pekiştirici prensipler olarak rol oynar. Bundan ötürü milleti millet yapan unsurlar, manevi kültürün değer hükümleridir. Eğer bir kültürün pekiştirici özü, ölümsüz felsefeyi dile getiren kıymet hükümlerine malikse o kültürün sahibi olan millet, bütünleşmiş bir kitle teşkil eder (Kurtkan 1976: 94).

Türk Dünyası ile *mânâ* etrafında bütünleşmeyi sağlayacak kültürel unsurlar

Bu unsurların başında öncelikle dil gelir. Dil bir milletin duygu ve dü-şünce tarzı, tarihi ve toplum hayatı ile birlikte yürüdüğünden, millet varlığı-nın bir damgası ve o milletin ayrılmaz bir parçasıdır. Dilin en önemli sosyo-lojik fonksiyonlarından birisi toplumun kültürünü gelecek nesillere aktar-maktır. Milleti canlı kılan unsur dildir. Milletleri bölmek, parçalamak ve yok etmek isteyenler ile birleştirmek isteyenler her zaman bir araç olarak dile başvurmuşlardır.

Dil ile millet ve millî kimlik arasındaki ilişki dolayısıyla, Bolşevik dev-rimi sonrası Rus siyasetçiler farklı millet yaratmak için önce farklı diller yaratmanın gerekliliğini düşünmüşlerdir. Bu konuda ise belirli sonuçlara ulaşmışlardır. Bu politikaların bir sonucu olarak tarih, dil ve kültür farklılığı körüklenmiş ve bugün dildeki parçalanma; Türk dünyasının önüne önemli bir sorun olarak çıkmıştır. Eski Sovyetler Birliğinde Türkler arasında iletişi-mi koparmayı Sovyet ideolojisi dil üzerinde gerçekleştirmiştir. Standart ve kalıcı bir Türk dili sosyolojik açıdan; bir toplumu meydana getiren fertler arasında haberleşme ve dolayısıyla etkileşme ve bütünleşmenin ilk aracı olarak ve nesiller arası kültürün aktarılmasında köprü olarak önemlidir (Özönder 1984:140). Dil birliğinin sağlanması konusunda ise, iletişim araç-larının rolü büyüktür. Dolayısıyla yoğun bir kültür transferi için telekomüni-

kasyon ve basına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda ise, Türk coğrafyasına yönelik kaliteli ve doyurucu yayınlar ve programlar önem arz etmektedir.

Kültürel bütünleşmenin temel unsurlarından ikincisi ise, dindir. Tarihin en eski çağlarında bugüne gelinceye kadar, her toplumun dine veya inanca sahip olduğu görülmüştür. Din yalnız inançların toplamı değil, aynı zamanda cemiyeti ayakta tutan en önemli sosyal kurumlardan biridir. İnsanları idare eden yalnız maddi hisler ve arzular değildir. İnsanları tam manasıyla birbirine bağlayabilmek için manevi ve kutsi bir bağa ihtiyaç vardır. İşte bu da ezelden beri mevcut olan dindir (Boyunağa 1979: 59). Sovyet tarihi boyunca yetkililer inançlara yönelik bir eylem taktiği kullanmışlardı. İslam, inançlar eskimiş ve güncelliğini tümüyle yitirmiş bir geleneğin kalıntıları olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Türk kökenli topluluklarda din de yaklaşımcı bir öğe, eşi bulunmaz bir çimento rolü oynayacak bir yapı malzemesidir. Her ne kadar komünist rejim altında onlarca yıl süren baskı uygulamaları sonucunda bu coğrafyada ibadetler azalmış dini inançlar gerilemiş olsa da din bağımsızlıklarını kazanan bu coğrafyada yeniden canlanmaktadır.

Ortak tarih ve tarih şuuru da kültürel bütünleşme de önemlidir. Tarih şuuru tarihin akışı içinde belli görüşe sahip olmaktır. Tarih şuuru, bir milletin bireylerine yön vereceği gibi bu şuurdan yoksun olan toplumlarda birlik ve beraberliğin olmayacağı söylenebilir. Tarih şuuru, "tarih sahnesindeki oynadığımız rolü bilmenin, hissetmenin adıdır. Soy ve oymaktan millet haline gelinceye kadar yaşadığımız serüvenin coşkusunu yaşamaktır. Buna milli hafıza adını verebiliriz (Eröz 1989: 49). Sahte ve uydurma tarih tezleri, tarih şuurunu öldürür. Sovyetlerde, Türk topluluklarına yönelik uydurma tarih tezleri ortaya konmuş ve böylece Türklerin milli tarih şuuru ve Türklük bilinci etrafında bütünleşmeleri önlenmek istenmiştir. Türk topluluklarının her birini ayrı tarihi ve etnik kökene bağlayarak, millet seviyesinden uzaklaştırıp, birer boy veya ulus seviyesine indirme amacına yönelmişlerdir. Ortak tarih şuuru, bir kökten çıkmış Türk topluluk ve devletlerini birbirine yaklaştıracak ve aynı ideal etrafında bütünleştirici bir rol oynayabilir. Ortak tarih, ortak ruh, ortak karakter, dil, örf ve adet, milletlerin bir araya gelmesi ve sağlam ilişkiler kurmasında önemlidir.

Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklarıyla yapılan siyasal ve kültürel antlaşmalar

Bugün dünya kamuoyu organları ve iletişim araçlarının büyük bir çoğunluğunun Batı'nın elinde olduğu ve bu yönüyle Batı'lılar kamuoyu oluşturmada önemli bir avantaja sahip olduğu bir gerçektir. Şu anda Batı ile Türkiye'nin dış Türkler konusundaki çıkarlarının aynı yönde olmadığı açık-

ça görülmeye başlanmıştır. Ayrıca dün olduğu gibi bugünde Türkiye'nin bölgesinde potansiyel bir güç olma ihtimali de sürekli olarak Batı'da bir endişe kaynağı olmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin Türk dünyasıyla ilişkilerinden endişelenen Batı, soğuk savaş döneminden beri Türklerle ilgili araştırma merkezleri kurmuş ve Türklerin konuştukları dil ve lehçeleri kendi üniversite programlarına almıştır. Bugün Amerika'nın 16 üniversitesinde, Sovyet ve diğer Türk dilleri, kültürleri ve sosyolojik meseleleri araştırılmakta, uzmanlar yetiştirilmektedir (Tütüncü 1992: 124). Aynı şekilde İngiltere'nin Londra Üniversitesi'ne bağlı SOAS merkezi Orta Asya ile ilgili araştırmalarıyla ve çıkardığı dergileriyle (örneğin; Central Asian Survey) yoğun bir faaliyet içerisinde.

Türkiye dış Türklerle ilgili politikalar oluşturma ve belirlemede çok geç kalmış bir ülke konumunda kalmış ve uzun bir süre dış Türklerin kültür, tarih ve dilleri ile ilgili veriler daha çok Avrupa ve Amerikan merkezli kaynaklardan elde edilmiştir. Bugün geline nokta şüphesiz Türkiye'nin yeni verilere ihtiyacı bulunmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerin ve toplulukların bir çoğu eski ülke ve topluluk olmaktan çoktan çıkmışlar ve yetmiş yıllık sosyalist sistem bu ülkelerin insan ve tabiat yapısını derinden etkilemiştir.

Bahsedilen bütün bu zorluklara rağmen Türkiye ile Türk dünyası arasında ortak din, dil ve kültürel zemin dolayısıyla sıcak ve geniş bir ilişkiler ağı siyasal, iktisadi ve kültürel alanda ilişkiler gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de çeşitli kurum ve kuruluşlar ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları arasında çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Bunlar arasında kamu kuruluşları kadar özel vakıf ve kuruluşlar da mevcuttur. Türkiye Cumhuriyeti ile Yeni Türk Cumhuriyetleri arasında 1986-1996 yılları arasında 472 adet ikili ve 43 adet çok taraflı olmak üzere toplam 515 anlaşma imzalanmıştır. Konularına göre bu anlaşmalar;

1. Sosyal, Kültür, Eğitim ve Bilim
2. Spor
3. Siyasi
4. Ekonomik ve Ticari
5. Bankacılık
6. Doğal Kaynak ve Enerji
7. Tarım ve Hayvancılık
8. Sağlık
9. Ulaştırma
10. İletişim
11. Turizm
12. Çevre

13. Sendikacılık

14. Din

15. Güvenlik ve Savunma alanlarını içermektedir. (Kanbolat 1997:1105)

Zaman içerisinde bu alanlarda işbirliğinin daha da geliştirilmesine yönelik olarak ta çeşitli konferans, panel ve sempozyumlar düzenlenmiştir. Ancak bu anlaşmaların işleyişi ve beklentileri karşılayıp karşılamadığı ve sonuçları gibi konularda sağlıklı bir değerlendirme yapıp yapılmadığı konusunda pek az bilgi sahibiyiz. Örneğin, 27/11 1992'de Unesco Türkiye Milli Komisyonu, ve Dışişleri Bakanlığı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA)'nın öncülüğünde, Kültür Bakanlığı, Anadolu Ajansı, Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, TRT, PTT ve Telsiz Genel Müdürlüğü'nün katkılarıyla Ankara'da Türkçe konuşan Kafkasya, İç Asya Ülkeleri ve Türkiye arasında İletişimde İşbirliği Konferansı yapılmıştır. Bu konferansta "Türkçe Konuşan Ülkeler Haber Ajansları Birliği (TKA) adı verilen bir birliğin oluşturulması ve tüzüğü kabul edilmiştir. Böyle bir haberleşme ağının üye ülkelerin birbirlerini daha iyi tanımalarına yardım edeceği, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda da dayanışmanın gelişmesine yardım edeceği kabul edilmiştir.

Burada sorulması gereken soru şudur; Bugüne kadar TKA'ya üye haber ajansları arasında ne kadar ortak haber ve program ve benzeri etkinlikler yapılmıştır? Eğer yapıldıysa etkileri ve sonuçları neler olmuştur? Bazı gözlemciler göre, Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsızlığına kavuşan cumhuriyetlere yönelik en ciddi ve kapsamlı yayın internet üzerinden Hollanda merkezli bir Türk araştırma merkezi olan SOTA tarafından yapılmaktadır. SOTA, hiçbir parti veya kuruma bağlı olmayan, maddi kaynaklarını da okuyucularının yaptığı cüz'i yardımlarla karşılayan bir yayın organıdır (Binay 2002: 294). Kısacası bir kurumu kurmak veya bir anlaşmayı yapmak kadar, o kurumun ya da anlaşmanın fonksiyonları ve sonuçları da bir o kadar önemlidir. Dolayısıyla burada yapılan anlaşmaların fonksiyonları ve sonuçlarının da bir analize tabi tutulması ve buna bağlı olarak yeni önlem ve tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Din alanında TC. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı da Türk Dünyası ülkeler ve topluluklarla çeşitli anlaşmalar yapmış ve bu doğrultuda bu ülke ve toplulukları din alanında aydınlatıcı bir takım faaliyet ve girişimlerde bulunmuştur. Dini alanda Türk Cumhuriyetleri, Balkan-Kafkas Ülkeleri, Türk ve Müslüman Toplulukları arasında dini alanda ilişki ve işbirliğinin kurumlaşmasına yönelik olarak 1995 Avrasya İslam Şurası oluşturulmuştur. II. Şura toplantısı 21-24 Ekim tarihleri arasında yine Türkiye'de gerçek-

leştirilmiştir. Ancak dini alanda ihtiyaç ve sıkıntılar; teşkilatlanma, din görevlisi, dini okul, dini yayın, ibadet yerleri ve misyonerlik faaliyetleri bağlamında hala devam etmektedir. Bu ülke ve topluluklar kendi dini teşkilatlarını oluşturmuş olsalar da mali güçlükler nedeniyle çağdaş manada merkez ve taşra teşkilatlarını henüz oluşturamamışlardır. Bu idarelerin pek çoğu idari binalardan mahrum bulunmakta ve mevzuat eksikliklerini de giderebilmiş değillerdir. Din, dağınıklığa, düzensizliğe ve ümitsizliğe karşıdır. İnsana geçmişi değerlendirip geleceğe ümitle bakmayı sağlayarak, cemiyette birlik şuurunun doğmasını sağlar. (Yılmaz 1997: 157). Ancak Türk dünyası dini açıdan çeşitli mezhep akımlarının etkisindedir Bu tür akımlar dini açıdan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Dolayısıyla bu tür akımların etkinlik alanlarını daraltacak ve önleyecek önlemlere de acil ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde bu bölgede din bütünleştirici fonksiyonunu yerine getiremez. Tabi ki din, tek başına kültürel bütünleşmenin sağlanmasında yeterli değildir. Örneğin; dindaşlık ögesi tek başına Türkiye'nin İslam dünyasıyla bütünleşmesini sağlayamamıştır. Dolayısıyla Türk dünyasına model olmaya çalışan Türkiye bu gerçeğin farkında olarak Arap dünyasındaki dağınıklığın bir benzerinin Türk dünyasında ortaya çıkmasını önleyecek tedbirler almalıdır.

Bazı anlaşmaların bugünkü durumu üzerine bir değerlendirme

Bu bağlamda konuya baktığımızda, örneğin; eğitim antlaşmaları çerçevesinde Türk Cumhuriyetleri ve Türk topluluklarından Türkiye'ye getirilen öğrencilerin durumu pek de iç açıcı gözükmemektedir. Bu kardeş ülke ve topluluklarla girilen çok kapsamlı projelerden en önemlisi şüphesiz eğitim projesidir. Bu ülke ve topluluklar Türkiye Cumhuriyeti'nin birikiminden istifade etmek amacıyla, 1992 yılından itibaren "eğitim anlaşmaları" çerçevesinde kendilerine ayrılan kontenjanlar doğrultusunda öğrenci göndermişler ve göndermeye de devam etmektedirler. Türkiye, Türk Dünyası ile kalıcı bir kardeşlik ve dostluk köprüsü kurmak için içinde bulunduğu güç ekonomik şartlara rağmen böyle bir projeye olan desteğini sürdürmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti, "1992-2001 yılları arasında toplam 20666 öğrenciye burs tahsis etmiştir. 2001 yılı verilerine göre de halen 18 öğrenci Orta Öğretimde, 6249 öğrenci Yüksek Öğrenimde okumaya devam etmektedir. Şimdiye dek, 4480 öğrenci mezun olmuş (989'ı orta öğrenimden, 3491'i yüksek öğrenimden) ve 7992 kişi başarısızlık, disiplinsizlik ve uyumsuzluk gibi nedenlerle öğrenimlerini yarıda bırakarak ülkelerine geri dönmüştür" (Tutar 2002: 32). Bu araştırmada, 20666 öğrencinin büyük bir kısmının eğitimlerini tamamlayamadan ülkelerine geri dönmesinin, hem kaynak israfına ve hem de zaman kaybına yol açtığı açıkça ortaya konulmuştur. Bunun gibi

diğer alanlarda yapılan antlaşmaların da sosyal, siyasal, kültürel ve iktisadi sonuçları üzerine değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir.

Bu ülkeler ve topluluklar bir post-komünist geçiş sürecini yaşamaktadırlar. Bu bağlamda bu ülkelerin kimlik problemleri, sembolleri, sloganları, yönetim anlayışları, demokratikleşme süreçleri ve meşruiyet kriterleri açısından dikkatlice araştırılması ve izlenmesi gerekmektedir. Bu ülkelerin ve toplulukların temel sorunlarını ve geçmişten gelen geleneksel etkenlerin bilinmesi ve araştırılması Türk Dünyasıyla sağlıklı ve uzun ömürlü işbirliğini tesis etmek için de bir gerekliliktir.

Türk Devletinin, T.İ.K.A. ve TÜRKSÖY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi) gibi kuruluşları Türk Dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik iki önemli organizasyondur. Ama bu organizasyonların yeterince fonksiyonel olmadığına yönelik eleştiriler de söz konusudur. “İyi niyetlerle kurulduğuna şüphe olmayan TÜRKSÖY ve TİKA gibi kuruluşlarda şimdiye kadar başarılı bir çalışma gösteremediler. TİKA bir çok yararlı faaliyeti yanında, harcadığı para ölçüsünde başarı göstermeyen bir kuruluş olarak tanındı (Akpınar 1997:963).

Yine Türkiye’nin uygulamakta olduğu Türk Cumhuriyetlerine yönelik dış politika ve uygulamalarında ortaya çıkan kararsızlık ve belirsizliklerin zaman içinde Türkiye’ye karşı bir güven kaybına yol açtığı iddia edilmektedir. Bu ülkelere yönelik yerine getirilemeyen vaatlerin bu coğrafya da Türkiye’ye yönelik bir güven bunalımı yarattığı yönünde görüşler söz konusudur (Erdem 1997: 969).

Türkiye’de dış Türklerle ilgilenen kuruluşlar arasında bir takım özel vakıf ve göçmen kuruluşlarının da bulunduklarını görmekteyiz. Ancak bunların, küçük bütçeleriyle büyük bir coğrafyada, büyük işler başarmaları biraz zor gözükmektedir.

Sonuç

Türk coğrafyasında yaşayanlar her ne kadar geçmişte bir takım düş kırıklıklarına uğramış olsalar da, Türkiye Türk Dünyasına bir umut ışığı ve bir sabah yıldızı olmaya devam etmek zorundadır. Türkiye, Türk dünyasında kalıcı işbirliğinin sağlanmasında gönül işbirliğinin önemini farkında olmalıdır. Diğer yandan, insan ve toplum ilişkilerini belirlemede karşılıklılık ilkesini de göz önünde bulundurmak gerekir. Yani yalnız almak veya vermek yerine, karşılıklı ortak projeler üretilerek yardım alanların da katılımını sağlamak gerekir. Bu devletler ve toplumlar arası iletişimin etkinlik düzeyinin

de yükselmesine imkan verecek bir yol olsa gerek. Türk Dünyasının temel meseleleri, her yıl toplanan ama sonuç alınamayan kurultaylarda değil; Avrasya'ya güvenlik, ekonomik veya politik düşünceleri ahenkli bir şekilde dengeleyecek yaklaşımlar da aranmalıdır (Çaşın 2002: 431).

Türkiye, siyasi ve kültürel politikalarını kendine güvenen, milli kültürünü özümsemiş, ve diğer medeniyetleri de anlayabilmiş kadrolar ile Türk dünyası ile ekonomik, siyasi ve kültürel bağlamda yeni ufuklar açabilecek politikalar üretmelidir. Ayrıca, uluslar arası ilişkiler gündelik politikaların aracı olarak görülmemelidir. Görüldüğü durumlarda ise, siyasi ve kültürel ilişkilerin önemli darbeler alması muhtemeldir. Bu nedenle Türkiye'nin millî hedefleriyle uyumlu, uygulama şansına sahip siyasi ve kültürel politikaların oluşturulması ve bunun ise, iç siyaset ve politikacılar üstü bir istikamette yönlendirilmesi şarttır. Bu bağlamda;

1- Yeni oluşan Türk coğrafyasını dününü, bugününü, potansiyellerini ve sorunlarını iyi anlayabilmek için ciddi çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda kurulan ve kurulacak araştırma merkezleri bilgiyi batı kaynaklarından değil kendi ekipleriyle gerçekleştirmelidir. Çünkü bilginin batı kaynaklarından alınması Batı taşeronculuğundan başka bir mana taşımaz. Batının araştırma merkezlerini yaptıkları yayınlar ve gelecek için hazırladıkları senaryolara karşı Türkiye'nin de kendi çıkarlarını gözetken politikaları üretmesi gerekmektedir.

Türkiye'deki bazı köklü üniversitelerde, Hititoloji, Sümeroloji gibi eski ölmüş kültürlerle ilgili bölümler açılmış ama bu üniversitelerde, dış Türklerle ilgili siyaset, kültür ve sanatlarla ilgili bölümler ve akademik alanlarda hala ciddi bir boşluk söz konusudur. Bu boşluğu doldurucu adımlar atılmak ve bunlar desteklenmek zorundadır. İlber Ortaylı'nın ifade ettiği üzere, "Orta Asya'ya adım atan Türk dilini bilmelidir. Türkiye'de 50 yıl önceki gazeteleri okuyamayan birinin Orta Asya'da kullanılan lügatçaya intibak etmesi mümkün değildir (Ortaylı 1977: 47). Türk Kültür bakanlığı Türk Dünyasının fikir hayatına yönelik sanat, spor ve müzik alanında yakınlaşmayı sağlayacak eserleri yayınlamaya özen ve hız vermelidir. Türkiye'de yayınlanan bu tür eserler sadece Türkçe ile sınırlı kalmamalı ve diğer Türk lehçeleriyle de yayınlanmalıdır.

Türkiye kendi içerisinde bir Türkçe sorunuyla karşı karşıya kalmış bulunmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Ana Okullarında bile yabancı dil eğitimi başlamış durumda. Aydınlar kitlelerle adeta yabancı dil ile iletişim kurmaya çalışmakta ve bu yüzden Türkçe'ye her gün yeni batı kökenli kelimeler sokulmaktadır. Büyük şehirlerin caddelerinde neredeyse Türkçe

isimli dükkân bulmak zorlaşmıştır. Kimi aydınlar hala, “eski at, yeniye tut” sloganından hareketle yaşayan Türkçe’yi tıraş etmekle meşgul olmaktadır. Şimdi buradaki sorun şu; kendi içinde yaşayan dilini ve Türkçe’sini muhafaza edemeyen ve onu geliştiremeyen bir ülke ya da toplum, Türk Dünyasıyla hangi dil ile iletişim kuracaktır? Manevî köprülerimizi birer birer sanki kendimiz yıkar gibiyiz. Türkiye kendi içinde de bu sorunu acilen çözmek zorundadır.

2- Türk Kültür Bakanlığı, dış Türklerin kültür ve sanat hayatıyla ilgili yayınlara ağırlık vermelidir. Bakanlık, Türkiye’de yapılmış köy monografilerini yayınladığı kadar, Türk dünyası ile ilgili çalışmalara ve eserlere de yayınlama imkanı tanımalıdır. Türk Dünyası ülke ve topluluklarla her türlü bilimsel ve kültürel yayın mübadelesine yönelik olarak yapılan anlaşmalar ciddi olarak hayata geçirilmelidir. Bu Türk dünyasında milli şuurun, tarih ve kültürün canlı tutulması ve geliştirilmesi açısından önemli olsa gerek. Ancak bu tür yollarla dağınıklıktan ve sömürü tuzağından uzaklaşmak mümkün olabilir.

Türk Devleti bir yandan, Türk kültür sahasında Türk millî karakterinin oluşmasında başlıca rolü oynayan eserler ile diğer yandan Türk dünyasının yarattığı fikir, sanat ve edebiyat eserlerin karşılıklı olarak milletlerin hizmetine sunacak yönde kültür politikalarını şekillendirmelidir.

3- Dini alanda bu ülkelerin ve toplulukların manevi ihtiyaçlarını karşılamak üzere dini eğitim ve hizmetlere yönelik bir takım atılımlar yapılmıştır. Ancak bunların sürekli ve kalıcı bir biçimde yürütülmesine olan ihtiyaç devam etmektedir. Çünkü, bu ülke ve topluluklar şu anda Hristiyan misyonerlerin istilasına uğramış bulunmaktadır. Ayrıca yine yapılan araştırmalarda bu ülkelerde dini konularda hala büyük bir cehaletin varlığı ve Müslümanlık ile özdeşleşmenin düşük olduğu görülmektedir. Örneğin; bu coğrafyada yapılan araştırmada kendini Müslüman olarak tanımlayanların oranı Azerbaycan’da %11.7, Türkmenistan’da %13.3, Kazakistan’da %15.8, Özbekistan’da %16.2, Kırgızistan’da %11.3, olarak tespit edilmiştir (Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması 1995: 29). Bu oranın bu kadar düşük çıkmasında şüphesiz Sovyet Rusya’sının geçmişte İslam’ın Türk nüfusu birleştirici rolüne karşın yürüttüğü sistematik propaganda ve sansür uygulamalarının rolü büyük olmuştur. Yine Panislamizm ve Pantürkizm suçlamaları altında bu ülkelerde, milli benliğin gelişimi gerici ve yasa dışı unsurlar olarak ilan edilmelerinin de bu sonuçlar üzerinde etkisi olsa gerek. Hala bu coğrafyada sosyolojik ve kültürel gelişimin “Sovyet Yoldaşı” olarak planlanmasının etkilerinin belli bir süre daha etkisini sürdürmesi sosyolojik bir gerçek

olsa gerek. Bu gerçek göz önünde tutularak Türkiye uzun soluklu Avrasya maratonuna hazırlıklı olmalıdır.

Kaynakça

- AKPINAR, Yavuz, (1997). “Türk Dünyası –Türkiye İlişkileri Üzerine Düşünceler”, *Yeni Türkiye*, Sayı 15, Ankara.
- BAL, İdris, (2001). “ABD’nin Orta Asya Politikasına Yön veren İç ve Dış Dinamikler”, *Stratejik Analiz*.
- BAL, İdris, (2002). “ABD’nin Orta Asya Politikası”, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, (Editörler; Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin), Haarlem: Sota Yayınları.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, (1995). *Genel Sosyoloji*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- BİNAY, Mehmet (2002). “Türk Cumhuriyetlerinde Medya”, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, (Editörler; Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin), Haarlem: Sota Yayınları. .
- BOYUNAGA, Yılmaz, (1979). *Türk-İslam Sentezi*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- ÇAŞIN, Mesut H., (2002). “Türk Devletlerinin Avrasya Jeopolitiğinde Yeni Stratejik Vizyonu ve İşbirliği Boyutları”, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, (Editörler; Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin), Haarlem: Sota Yayınları.
- ÇİFTÇİGÜZELİ, Mehmet, C (1997). “Türk Dünyası’nın Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı SOS Veriyor”, *Yeni Türkiye*, Sayı 16, Cilt 2. Ankara.
- DEVLET, Nadir, (2002). “Bağımsızlığın 10. Yılında Türk Dünyasında Rusya Faktörü”, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, (Editörler; Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin), Haarlem: Sota Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet, B., (1993). *Dilde Birlik*, Ankara: Ecdad Yayınları.
- ERDEM, Hüseyin, (1997). “Orta Asya’daki Türkiye”, *Yeni Türkiye*, Sayı 15, Ankara.
- ERDOĞAN, Bilgin, (1999). “ABD’nin Orta Asya Siyaseti”, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, (Editör: Mim Kemal Öke), İstanbul: Alfa Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet, (1997). *Türk Kültürü Araştırmaları*, İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet, (1987): *Atatürk – Milliyetçilik – Doğu Anadolu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı.
- GÖRGÜNAY Kızıoğlu, Neriman, (1995). *Altaylar’dan Tunaboyu’na Türk Dünyası’nda Ortak Motifler*, Ankara: Türksoy Yayınları,
- GÜL, Abdullah, (1997). “Türkiye’nin Türk Dünyasıyla İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *Yeni Türkiye*, Sayı 15 Ankara.
- GÜZEL, Abdurrahman, (1997). “Türk Dünyası Üzerine Düşünceler” *Yeni Türkiye*, Sayı 15, Ankara.
- İBRAHİMOV, Aydın ve ÖZÖZEN, Selver, (2002). “Sovyet Sonrasında Yeni Bağımsız Türk Cumhuriyetleri: Sorunlar ve Gerçekler, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, (Editörler; Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin), Haarlem Sota Yayınları.

- KANBOLAT, Hasan, (1997). “Bağımsızlıklarının Beşinci Yılında Türkiye ile Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasında İmzalanan Anlaşmalar (1986-1996)”, *Yeni Türkiye*, Sayı 15, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, (1997). “Orta Asya’ya Açılmak”, *Yeni Türkiye*, Sayı 15, Ankara.
- ÖZKUL, Metin, (1995). “Sosyal Gelişme Açısından Sanayileşme – Kültür ve İktisadi Zihniyet, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1. Isparta.
- ÖZÖNDER, M.Cihat, (1984). Kültür Bütünleşmesi Ve Alt – Kültür Grupları Hakkında Düşünceler, *Türk Kültürü Araştırmaları Yayını*, Ankara.
- RADİKAL Gazetesi, 23 Temmuz 2002.
- SEZEN, Yünni, (1988) *Sosyolojik Açıdan Din*, İstanbul:
- TUTAR, Hüseyin, (2002). *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları’ndan Gelen Öğrencilerin Başarısızlık Nedenleri*, Yayınlanmamış Master Tezi, Kırıkkale Üniversitesi.
- Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması*, (1995). Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı.
- Türkçe Konuşan Kafkasya ve İç Asya Ülkeleriyle Türkiye Arasında İletişimde İşbirliği Konferansı*, (1993). Ankara: TİKA Yayınları.
- TÜTÜNCÜ, Mehmet, (1992). “Türkiye, Dış Türkler ve Batı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 21, Ankara.
- TÜTÜNCÜ, Mehmet, (2002). “Özbekistan’da Demokratikleşme”, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, (Editörler; Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin), Haarlem: Sota Yayınları.
- YILMAZ Mehmet N., (1997). “Türk Dünyasında Dini Durum”, *Yeni Türkiye*, Sayı 15, Ankara.
- ZAİM, Sebahattin, (2000). “Siyasi İstikrar Yokken Ekonomik İstikrar Olmaz”, *Eğitim ve Bilim*, İstanbul.

TÜRK AYDINININ KÜRESELLEŞME SÜRECİNE BAKIŞI

Cahit GELEKÇİ

Özet

Tartışmaların özellikle ekonomik boyutu üzerinde yoğunlaştığı “küreselleşme”, siyasal, kültürel, teknolojik ve ekolojik yönü olan çok boyutlu bir süreçtir. 1960’lı yıllarda Fransa ve Amerika’daki yazılarda geçmeye başlayan son zamanlarda ise dünyadaki bütün önemli dillerde yerini alan “küreselleşme” kavramı; gelişen teknoloji ve ulaşım alanında yaşanan hızlı gelişmeler çerçevesinde insanların, sermayenin, malların, bilginin küresel düzeyde akışlarının artmasına bağlı olarak toplumlar arasındaki ilişkilerin ve etkileşimin yoğunlaşmasına gönderme yapar. Bu çerçevede, başlangıçta daha çok ekonomik ve teknolojik gelişmeler bağlamında kullanılan küreselleşme 1980’li yıllarda akademik düzeyde 2000’li yıllarda ise hemen her alanda tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmanın uygulamalı bölümünde ikinci dünya savaşından sonra uluslar arası düzeyde siyasi, ekonomik, teknolojik ve kültürel alanlarda kendisini yoğun bir şekilde hissettirmiş olan küreselleşme sürecinin ulus-devlete ve milli kültüre etkileri, araştırmanın evreni ve örnekleme çerçevesinde belirlenen, Türk aydınının görüşlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, küreselleşme süreci, bölgeselleşme, yerelleşme, kültür, milli kültür, sosyo-kültürel değişim.

The Approach of the Turkish Intellectuals to Globalization Process

Abstract

The discussions concerning “globalization” previously focused merely on economical dimension; however it is a multi-dimensional process with political, cultural, technological and ecological facets. The term “globalization” was first mentioned in papers around 1960’s in France and America; and now it exists in any prominent world language, referring to the increasing societal interactions and relations that stem from global transfer of people, capital, goods and information due to the rapid development of technology and transportation. Within this framework, the concept of globalization, which is previously used in the sense of economical and technological developments, became an academic subject in 1980’s and finally in

2000's it turned to a widespread subject commonly discussed in various areas. In the application section of this study, globalization, which became very prominent after the Second World War in political, economical, technological and cultural arenas, has been evaluated on the basis of the arguments of the Turkish intellectuals that had been identified within the universe and sampling of the research.

Key words: Globalization, globalization process, regionalization, localization, culture, national culture, socio-cultural change.

Giriş

Kavram olarak 1960'lı yıllardan sonra yazılı literatüre girmeye başlayan küreselleşme, 1980'li yıllarda daha çok akademik çevrelerce tartışılmış, son yıllarda ise hemen her yerde ve her alanda konuşulur duruma gelmiştir. Küreselleşme süreci ile ilgili tartışmalar ise özellikle 19. yüzyıldan sonraki dönem üzerine yoğunlaşmıştır. Dünyadaki ekonomik, siyasal, kültürel, teknolojik v.b alanlardaki gelişmelerin ve değişimlerin çok hızlı yaşanmaya başladığı bu zaman dilimi, küreselleşme ile ilgili tartışmalarında bu dönem üzerine yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Günümüzde çok boyutlu yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılan küreselleşme 1990'lı yıllara kadar genellikle tek boyuta indirgenerek ele alınıyordu. II. Dünya savaşından sonraki dönemde başlangıçta ekonomik, daha sonra siyasal, son olarak ta kültürel boyuta indirgenerek açıklanmaya çalışılan "küreselleşme" gerçekte çok boyutlu ve karmaşık bir süreçtir. Bu sürecin ekonomik boyuta veya başka bir boyuta indirgenerek açıklanmaya çalışılması dünyanın içinde bulunduğu gelişmeleri değerlendirmede ve anlamda yetersiz kalmaktadır. Son dönemlerde yoğun tartışmalara konu olan küreselleşme sürecinin ekonomik boyutunun yanında, kültürel, siyasal, teknolojik ve ekolojik boyutları da söz konusudur. Dolayısıyla küreselleşme, sadece bu boyutlardan birisine indirgenerek açıklanamaz. Son derece tartışmalı bir konu olan küreselleşme ile ilgili bu çalışmada ise kısaca küreselleşme kavramı ve küreselleşme süreci hakkında bilgi verildikten sonra bu sürecin ulus-devlete ve millî kültüre etkileri, araştırmanın evreni ve örnekleme çerçevesinde belirlenen, Türk aydınının görüşlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda değerlendirilmiştir.

1.1. Küreselleşme kavramı

Günümüzde günlük konuşmalarda bile sıkça kullanılan kavramlardan biri haline gelen küreselleşme kavramı üzerinde de, sosyal bilimler alanındaki bir çok kavram gibi taşıdığı anlam konusunda fikir birliğine varılmış değildir. Küreselleşme kavramını tanımlarken bazı düşünürler küreselleşmenin ekonomik boyutunu öne çıkarırken bazıları da siyasal ya da sosyo-kültürel boyutunu vurgulamaktadırlar. Bazı düşünürler küreselleşme kavramıyla kendiliğinden gelişen yeni bir sürece işaret ederken, bazıları ise kökleri çok eskilere dayanan bir süreçten bahsetmektedirler. Küreselleşmeyle ilgili tanımlar ve küreselleşme ile ilgili yaklaşımlardaki farklı bakışlar, hatta bir-birinin tam zıttı olan yaklaşımlar küreselleşme kavramını ve küreselleşme sürecini açıklamadaki temel problemlerinden birini oluşturmaktadır.

Kültürel anlamda; “bazen dünya toplumlarının birbirine benzeme süreçlerini; buna bağlı olarak tek bir küresel kültürün ortaya çıkmasını; bazen de toplumların, toplulukların ve kimliklerin kendi farklılıklarını ifade etme ve tanımlama sürecinde kullanılan” (Keyman ve Sarıbay 1998:9) “küreselleşme” kavramı hakkında çok sayıda tanım yapılmıştır. Örneğin Giddens (1998:66) küreselleşme kavramını “uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği yada bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması”, Waters (1995:3) ise “sosyal ve kültürel düzenlemeler üzerinde coğrafyanın etkisinin giderek azaldığı ve bireylerin bunun farkına varma düzeylerinin arttığı süreç” olarak tanımlamaktadır. Son zamanların moda kavramı olarak adlandırdığı küreselleşmede anlamını bulan şeyin “şeylerin elimizden” kaçtığı hissi olduğunu belirten Bauman’a göre ise, (1999:69) küreselleşme fikrinden çıkan en derin anlam; “Dünya meselelerinin belirsiz, kuralsız ve kendi başına buyruk doğasıdır; bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari büronun yokluğudur”. Robertson’a göre ise küreselleşme “hem dünyanın küçülmesine hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesine gönderme yapmaktadır” (Robertson 1999:21). Yukarıdaki tanımların yanısıra küreselleşme ile ilgili olarak yazılan hemen her yazıda küreselleşme kavramını tanımlamaya yönelik bir çabaya rastlamak mümkündür. Bu tanımlardan bazıları küreselleşme kavramına olumlu anlam atfederken bazıları ise olumsuz anlam yüklemektedir. Küreselleşme ile ilgili çok sayıda tanımdan hareketle Cochrane ve Pain (2000:15) küreselleşme ile ifade edilmek istenen anlamları kısaca şöyle sıralamaktadırlar:

- Küreselleşme küresel karşılıklı bağlantıları tanımlamakta, sosyal ilişki biçimlerindeki değişiklikleri temsil etmektedir. Yerel ve küresel süreçler arasındaki etkileşim gittikçe artmakta ve önemli hale gelmektedir.

- Küreselleşme küresel düzeyde gücün kullanımını ve organizasyonunu içermektedir.

- Küreselleşme çok boyutlu bir süreçtir. Sosyal ilişkilerin bütün yönlerini, kültürel, ekonomik ve siyasi, temsil eder. Küreselleşmenin etkisi sosyal yaşamın bütün görünüşlerinde, yediğimiz yiyecekten izlediğimiz televizyona kadar çevremizde görülebilir.

- Küreselleşme kötümser olarak görüldüğü kadar iyimser olarak ta görülebilir. Küreselleşme toplum için faydalı olduğu kadar risk te taşır. Yerel mekânlar ve kültürler küresel akışlar tarafından artan oranda tehdit ediliyor şeklinde görülebileceği gibi, buna alternatif bir şekilde, yeni ve çeşitli yollarla yeniden icat edilebilir şekilde de görülebilmektedirler.

Küreselleşme kavramına ve küreselleşme sürecine yüklenen anlamların kişiden kişiye veya toplumdaki topluma çok büyük farklılıklar göstermesi bu sürecin toplumlar tarafından farklı boyutlarda yaşanmasından kaynaklanmaktadır. Bu duruma bağlı olarak ta küreselleşme herkesin baktığı noktaya ve bu süreçten etkilenme durumuna göre anlamını bulmaktadır.

1.2.Küreselleşme süreci

Küreselleşme kimi düşünürlerce modernleşmenin devamı, kimi düşünürlere göre ise ayrı bir süreci ifade etmektedir. Çok yönlü yaklaşımlarda “küreselleşme” küresel anlamda bütünleştirici ve birleştirici olarak görüldüğü kadar ayrıştırıcı ve parçalayıcı bir süreç olarak ta görülmektedir. Küreselleşmenin bu yönü, onun çatışmasız ve uyumlu bir süreç olmadığına işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme bölgesel bütünleşme ve yerelleşme süreçleri ile birlikte işleyen, çelişkileri ve çatışmaları bünyesinde barındıran bir görünüm sunmaktadır.

Küreselleşme kavramında olduğu gibi küreselleşme süreci ile ilgili olarak yoğun tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalara bağlı olarak küreselleşme ile ilgili çalışmalarda küreselleşme sürecinin ne zaman başladığı ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Küreselleşme sürecinin başlangıcı ile ilgili bu yaklaşımları Waters (1995:4) üç guruba ayırmaktadır: Bunlardan ilki; küreselleşmenin tarihin başlangıcından beri var olduğu, o zamandan itibaren etkisini hep artırdığı, son dönemlerde ise hızını daha da artırdığı yönündeki bakış açısıdır. İkincisi; modernleşmenin ve kapitalizmin gelişmesine paralel olarak ortaya çıktığı ve son zamanlarda daha da hız kazandığı, üçüncüsü ise, sanayi ötesi toplum, modern ötesi toplum ve kapitalist düzenin çözülmesi olarak adlandırılan sosyal süreçlerle ilgili olarak son yıllarda orta-

ya çıkan yeni bir olgu olduğu yönündeki bakış açısıdır. Robertson'a göre ise, (1999:21) küreselleşme kavramının günümüzde gönderme yaptığı süreçler ile eylemler bazı kesintilerle birlikte birkaç yüz yıldır gelişim halindedir. Ancak toplumlararası ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda Robertson, genel küreselleşme süreçlerinin iki bin yıl veya daha fazla bin yıl önce doğmuş dinler kadar eski olduğunu, küreselleşme tartışmasının ana odak noktasının ise yakın dönemler üzerine yoğunlaştığını belirtir. Robertson'un da ifade ettiği gibi küreselleşme süreci ile ilgili tartışmalar özellikle 19. yüzyıldan sonraki dönem üzerine odaklanmaktadır. Bu nedenden dolayı da dikkatler daha çok bu dönemden sonraki gelişmelere yönelmektedir.

Küreselleşme sürecine paralel olarak eşitsizlik, risk ve güvensizlik gibi unsurların sıkça gündeme gelmesi, gerek ülkeler içerisinde gerekse ülkeler arasında gelir adaletsizliğinin gittikçe yükselmesi, kültürel akışların daha çok tek yönlü olması bir çok ülkede toplumsal bütünleşme açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Buna bağlı olarak ta küreselleşme süreci ile ilgili tartışmalar çok boyutlu, yaklaşımlar ise farklı açılardan yapılmaktadır. Tartışmaların geniş bir alanda ve çok boyutlu olması ise küreselleşme ile ilgili yaklaşımların bir kategoriye tabi tutulmasını zorlaştırmaktadır. Bu anlamda yaşanan zorluğa karşılık Anthony Giddens (2000) ikili bir ayrım yaparken (Radikaller ve Şüpheciler), David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt ve Jonathan Perraton (1999), Hugh Mackay (2000), Grahame Thompson (2000), Allan Cochrane ve Kathy Pain (2000) gibi düşünürler genel hatlarıyla bu yaklaşımları üç grupta ele alıp değerlendirmişlerdir. Küreselleşmenin kavramsallaştırılmasındaki bu üç farklı bakış açısı sırasıyla: "Küreselciler" (Aşırı Küreselciler), "Gelenekselciler" (Şüpheciler) ve "Dönüşümcüler" dir. Küreselleşmeye çeşitli açılardan yaklaşan bu üç eğilimin küreselleşme ile ilgili bakış açıları bir çok noktada farklılaşmaktadır. Bu bakış açıları içerisinde en çok tepkileri toplayan ise "Aşırı Küreselciler"in ileriye sürdükleri görüşlerdir.

Küreselleşme sürecinin mevcut işleyişine olumlu yaklaşan Aşırı Küreselci yaklaşıma göre bu süreç; ekonomik anlamda sınırların olmadığı küresel bütünleşmeye, siyasi anlamda ulusüstü örgütlerin, çokuluslu/ulusötesi şirketlerin egemen olduğu ve ulus-devletlerin sona erdiği bir yapıya, kültürel anlamda küresel bir kültüre, teknolojik anlamda ise iletişimin ve ulaşımın kolaylaştığı, arttığı bir sürece işaret etmektedir. Aşırı Küreselci yaklaşımı benimseyenler bu gelişmelerin hepsine olumlu yaklaşmaktadırlar. Ancak küreselleşme sürecinin hem olumlu hem de olumsuz yönlerinin varlığı söz konusudur. Küreselleşme ile ilgili yaklaşımlarda, sosyal bilimler açısından, tamamen olumlu yada tamamen olumsuz değerlendirmesi konuyu anlamada ve açıklamada yeterli olmamaktadır. Küreselleşme sürecinin ne kadar olum-

lu sonuçlar doğurduğu yada ne kadar olumsuz sonuçlara yol açtığı toplumdan topluma değişmektedir. Örneğin Aşırı küreselcilerin aksine küreselleşme sürecinin mevcut işleyişinin daha çok olumsuz yönlerine dikkat çeken Koçdemir'e göre; (1999: 6-7)Sosyolojik anlamda küreselleşme; Mahalli kültürlerin ve geleneksel sosyal bağların çözüldüğü, millî devletlerin belirlenimliliğinin azaldığı, guruplar ve kişiler arasındaki her türlü ilişkinin kolaylaşıp yaygınlaştığı, üretimin ve işbölümünün yeni bir dönüşüm içine girdiği, gerek toplumlar arasında gerekse aynı toplum içerisinde sürtüşmelerin yayılma tehlikesinin her zamankinden daha çok olduğu, sınırların ve geleneksel aktörlerin öneminin azaldığı, farklı bir bireyselleşimin geçerli olduğu, geleneksel sosyal kurumların fonksiyonlarını yitirdiği, dayanışmanın azaldığı, değerler sistemi henüz ortaya konulmamış bir süreçtir.

Yukarıda verilen kısa bilgilerden de anlaşılacağı üzere küreselleşme ile ilgili yaklaşımlarda en çok üzerinde durulan konulardan birisini ulus-devlet ve millî kültür konusu oluşturmaktadır. Küreselleşme sürecinde ulus-devletler uluslararası örgütler ve çokuluslu/ulusötesi şirketlerce yukarıdan devamlı olarak bir baskıya aşağıdan ise etnik milliyetçilikler bağlamında etnik guruplar tarafından bir sıkıştırılmaya maruz tutulmaktadırlar. Bu süreçte ulus-devletler aşınmaya başlamakla birlikte özellikle yukarıdan yapılan baskılar karşısında egemenlik anlayışı da değişime ve dönüşüme uğratılmaktadır. Bu nokta özellikle gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler açısından daha fazla önem taşımaktadır. Kültürel açıdan küreselleşme sürecine bakıldığında ise millî kültürlerin karşılıklı kültürel akışlardan öte tek yönlü kültürel akışlara-Batı kültürünün etkisine- maruz kaldığı görülmektedir.

Türk aydınının küreselleşme kavramı ve küreselleşme süreci ile ilgili görüşleri

Küreselleşme konusunda yaşanan tartışmalardan hareketle bu araştırma özellikle ikinci dünya savaşıdan sonra uluslar arası düzeyde siyasi, ekonomik, teknolojik ve kültürel alanlarda kendisini yoğun bir şekilde hissettirmiş olan küreselleşme sürecinin ulus-devlete ve millî kültüre etkileri konusunda, araştırmanın evreni ve örneklemini çerçevesinde belirlenen, Türk aydınının bakışını ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın uygulamaya dayalı bilgileri 2003 yılı Haziran ayında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda kabul edilen "Küreselleşme ve Millî Kültür" (Gelecekçi 2003: 230-282) konulu doktora tezine dayanmaktadır.

1.3.1. Araştırmanın evreni ve örnekleme

Araştırmanın evreni, Ankara ilinde bulunan üniversitelerden Hacettepe Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerine bağlı İktisat, İşletme, Uluslar arası İlişkiler ve Kamu Yönetimi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümleri ile Edebiyat/Fen Edebiyat Fakültelerine bağlı Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyoloji ve Tarih bölümleri ile Bilkent Üniversitesi İşletme Fakültesine bağlı İşletme bölümü, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesine bağlı İktisat, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Uluslar arası İlişkiler ve Tarih bölümlerinde görev yapan akademik personel olarak belirlenmiştir. Araştırmanın evrenini oluşturan üniversitelerin ilgili fakülte ve bölümlerinden elde edilen bilgilere göre araştırmanın evreni 719 akademik personel olarak tespit edilmiştir. Bu sayıya diğer üniversitelerden Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından master veya doktora yapmak üzere gönderilen Araştırma Görevlileri de dahildir. Araştırmanın saha çalışması bölümünde anket ve mülakat teknikleri kullanılmıştır. Çalışmada örneklem seçiminde ise Tabakalı Rastgele Örneklem tekniği kullanılmıştır.

Araştırmada 0,95 güven düzeyi, $\alpha=0,05$, $P=0,5$ için 719 kitle genişliği ve 0,04 hoşgörü miktarına göre örneklem 328 olarak tespit edilmiştir. Araştırmanın örnekleme her bir tabakaya örneklem genişliği oranında dağıtılmıştır. Örneklemin üniversitelere ve onların her bir bölümüne, her bir tabakaya temsilleri oranında dağıtımı aşağıdaki gibidir (Tablo 1, tablo 2, tablo3).

Tablo 1: Üniversitelerin Evren ve Örneklem içerisindeki Temsilleri (Akademik Personelin Görev Yaptıkları Üniversitelere Göre Dağılımı)

Üniversite	Evren içerisindeki toplam sayısı	Örneklem içerisindeki toplam sayısı	Yüzde
Hacettepe Üniversitesi	221	101	30,8
Orta Doğu Teknik Ün.	207	94	28,7
Bilkent Üniversitesi	80	37	11,3
Gazi Üniversitesi	211	96	29,3
Toplam	719	328	100,0

Akademik personelin görev yaptığı üniversitelerin dağılımını gösteren tablo 1'e bakıldığında % 30,8 ile ilk sırada Hacettepe üniversitesi, ikinci sırada % 29,3 ile Gazi üniversitesi, üçüncü sırada % 28,7 ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi, dördüncü sırada ise % 11,3 ile Bilkent Üniversitesinin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 2: Akademik Personelin Görev Yaptıkları Fakültelere Göre Dağılımı

Görev Yapılan Fakülte	Frekans	Yüzde
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	199	60,7
Edebiyat Fakültesi	44	13,4
Fen-Edebiyat Fakültesi	48	14,6
İşletme Fakültesi	11	3,4
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi	26	7,9
Toplam	328	100,0

Çalışmanın evrenini oluşturan üniversitelerde, araştırmanın kapsamı içerisinde yer alan bölümlerin bağlı oldukları fakültelerin isimleri üniversitelere göre farklılıklar gösterebilmektedir. Buna göre akademik personelin görev yaptıkları fakültelere bakıldığında ilk sırada % 60.7 ile İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin, ikinci sırada % 14.6 ile Fen-Edebiyat Fakültesinin, üçüncü sırada % 13.4 ile Edebiyat Fakültesinin, dördüncü sırada % 7.9 ile İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesinin, beşinci sırada ise % 3.4 ile İşletme Fakültesinin yer aldığı görülmektedir (tablo 2).

Tablo 3: Akademik Personelin Görev Yaptığı Bölümlere Göre Dağılımı

Görev Yapılan Bölüm	Frekans	Yüzde
Kamu Yönetimi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	47	14,3
Uluslararası İlişkiler	35	10,7
İktisat	79	24,1
İşletme	73	22,3
Sosyoloji	29	8,8
Tarih	40	12,2
Türk Dili ve Edebiyatı	25	7,6
Toplam	328	100,0

Araştırma konusuyla yakından ilgili olarak belirlenen bölümler tablo 3'deki gibi bir dağılım göstermişlerdir. Bu dağılımda % 24.1 ile ilk sırada yer alan İktisat bölümünü, % 22.3 ile işletme bölümü, % 14.3 ile Kamu Yönetimi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü, %12.2 ile Tarih bölümü, %10.7 ile Uluslararası İlişkiler bölümü, % 8.8 ile Sosyoloji bölümü ve % 7.6 ile Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri izlemiştir. Bu bölümlerden; Kamu Yönetimi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İktisat, İşletme ve Tarih bölümleri araştırmanın gerçekleştirildiği dört üniversitenin hepsinde varken, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Hacettepe Üniversitesi ve Gazi Üniversitesinde, Sosyoloji bölümü ise Hacettepe Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde yer almaktadır.

Tablo 4: Akademik Personelin Akademik Ünvanlarına Göre Dağılımı

Akademik Ünvan	Frekans	Yüzde
Prof.Dr.	25	7,6
Doç.Dr.	43	13,1
Yrd.Doç.Dr.	85	25,9
Dr.	42	12,8
Arş.Gör.	133	40,5
Toplam	328	100,0

Çalışmanın örneklemini oluşturan akademik personelin akademik ünvanlarına göre dağılımında ilk sırayı % 40.5 ile Yüksek Lisans veya Doktora yapmakta olan Araştırma Görevlileri alırken, onları % 25.9 ile Yrd. Doç. Dr.'lar, % 13.1 ile Doç. Dr.'lar, % 12,8 ile Dr.'lar, % 7.6 ile de Prof. Dr.'lar takip etmektedirler(Tablo 4).

Tablo 5: Akademik Personelin Cinsiyet Durumuna Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	117	35,7
Erkek	211	64,3
Toplam	328	100,0

Akademik personelin cinsiyet durumlarına göre dağılımlarının yer aldığı tablo 5'de örneklemin % 64.3'ünü erkekler oluştururken, % 35.7'side kadınlardan oluşmaktadır.

Tablo 6.1: Akademik Personelin Küreselleşme (Globalleşme) Sözcüğünden İlk Olarak Ne Anladıkları İle İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Küreselleşme Kavramı	Frekans	Yüzde
Ulus-devletlerin aşınması yada yok oluşu	61	18,6
Ekonomik anlamda rahatlık	8	2,4
Çağımızda emperyalizmin yeni adı	76	23,2
Sınırların kalkması ile küresel kültürün ortaya çıkması	74	22,6
Sınırların kaldırılarak kültürlerin sömürülmesi	10	3,0
İletişim teknolojisindeki gelişmeler	58	17,7
Gelişmiş ülkelerin yeni bir tuzağı	13	4,0
Zaman ve mekan kavramının ortadan kalkması	27	8,2
Cevapsız	.1	,3
Toplam	328	100,0

Tablo 6.1 ve 6.2 de Akademik personelin 1980'li yıllardan sonra özellikle akademik tartışmalarda çok önemli bir yere sahip olan küreselleşme kavramının hangi boyutunun veya hangi anlamlarının Akademik personel tarafından ilk sırada önemli olduğuna yönelik görüşlerinin elde edilmesi

amaçlanmıştır. Hemen herkes tarafından ifade edildiği üzere küreselleşme henüz üzerinde herkesçe kabul gören bir tanıma kavuşmuş değildir. Yaşamın her alanında kendisinden söz ettiren küreselleşme süreci akademik çevrelerde farklı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu anlamda bu tablodan çıkacak sonuçlar küreselleşme kavramının ve küreselleşme sürecinin araştırmanın kapsamı içerisinde bulunan akademisyenlerce nasıl anlaşıldığı noktasında bir fikir sunacaktır. Tablo 6.1’de akademik personelin küreselleşme kavramından ilk olarak ne anladıklarına yönelik fikirleri alınmıştır. Buna göre akademik personelin % 23,2’si küreselleşmeden çağımızda emperyalizmin yeni adı olduğunu, % 22,6’sı sınırların kalkması ile küresel kültürün ortaya çıkmasını, % 18,6’sı ulus-devletlerin aşınmasını ya da yok oluşunu, % 17,7’si iletişim teknolojisindeki gelişmeleri, % 8,2’si zaman ve mekân kavramının ortadan kalkmasını, % 4’ü gelişmiş ülkelerin yeni bir tuzağını, % 3’ü sınırların kaldırılarak kültürlerin sömürülmesini, % 2,4’ü ise ekonomik anlamda rahatlığı anladıklarını ifade etmişlerdir. Bu tablodaki sonuçlara bakıldığında akademik personelin küreselleşme kavramından ilk olarak anladıkları yada algıladıkları şeyin emperyalizm yönünde olduğu görülüyor. Yukarıdaki sonuçlar araştırma kapsamındaki akademisyenlerin küreselleşme süreci ile emperyalizm arasında güçlü bir ilişkinin var olduğu fikrinde olduklarını göstermektedir. Gerek dünyada gerekse Türkiye’de küreselleşme süreci ile emperyalizm arasındaki ilişki bir çok kişi tarafından dile getirilmektedir. Örneğin Boratav (1997:23), küreselleşme süreci ile emperyalizm arasındaki ilişkiyi aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

Küreselleşme, bazılarının ileri sürdüğü gibi, yeni bir olgu değildir. Sadece yeni bir terimdir. Bu yüzyılın başında bilimsel terminolojiye girmiş olan emperyalizmin kendisidir. Ancak, terimin değişmesi, bir ideolojik amaç içeriyor. Emperyalizm denen olguya saygınlık kazandırma, emperyalizm karşısında çaresizlik yaratma çabasıdır. Emperyalizmin temel bakış açısı, kutuplu ve çıkar çatışmasına dayalı bir dünya tablosudur. Bu dünya, güçlü, egemen ve çevresine hakim olan bir merkez ile bağımlı çevre öğelerinden oluşur. Çevre, merkeze kaynak aktarır, yani sömürülür. Bu bağımlılık, ekonomik olmanın ötesinde de siyasi, ideolojik, kültürel öğeleri içerir. Örneğin, kültür emperyalizmi kavramı, bu açıdan geçerli bir kavramdır. Buna karşın, günümüzde moda olan küreselleşme terimi; aynı olguya bakıyor, ama kutuplaşmayı görmüyor, inkâr ediyor. Bizim, tek bir gezegende kaderi müşterek insanlardan oluşan bir topluluk olduğumuzu vurguluyor.

Küreselleşme süreci ile ilgili olarak bazı çevrelerce; dünyada teknolojik alanda yaşanan ilerlemelere, iletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak karşılıklı kültürel akışların arttığı ve bunun sonucunda da küresel bir kültürün ortaya çıkmakta olduğu ileri sürülmektedir. Ancak dünyada kültürel alanlardaki gelişmelere bakıldığında karşılıklı kültürel akışlardan çok tek yönlü kültür akışlarının fazlalığı dikkatleri çekmektedir. Bu bağlamda karşılıklı kültürel akışlar sonucunda, daha çok homojen yada heterojen, belirli bir küresel kültürün ortaya çıkması olasılığından çok belirli kültürlerin tek yönlü akışları sonucu küresel kültür konumuna yükselme ihtimallerinin daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 6.2: Akademik Personelin Küreselleşme (Globalleşme) Sözcüğünden İkinci Olarak Ne Anladıkları İle İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Küreselleşme Kavramı	Frekans	Yüzde
Ulus devletlerin aşınması ya da yok oluşu	36	11,0
Ekonomik anlamda rahatlık	16	4,9
Çağımızda emperyalizmin yeni adı	27	8,2
Sınırların kalkması ile küresel kültürün ortaya çıkması	59	18,0
Sınırların kaldırılarak kültürlerin sömürülmesi	43	13,1
İletişim teknolojisindeki gelişmeler	67	20,4
Gelişmiş ülkelerin yeni bir tuzağı	22	6,7
Zaman ve mekan kavramının ortadan kalkması	30	9,1
Cevapsız	28	8,5
Toplam	328	100,0

Akademik personelin küreselleşme kavramından ikinci olarak ne anladıklarına yönelik düşüncelerinin yer aldığı tablo 6.2’de % 20,4’ü İletişim teknolojisindeki gelişmeleri, % 18’i sınırların kalkması ile küresel kültürün ortaya çıkmasını, % 13,1’i sınırların kaldırılarak kültürlerin sömürülmesini, % 11’i ulus-devletlerin aşınmasını ya da yok oluşunu, % 9,1’i zaman ve mekan kavramının ortadan kalkmasını, % 8,2’si çağımızda emperyalizmin yeni adı olduğunu, % 6,7’si gelişmiş ülkelerin yeni bir tuzağını, %4,9’u ise ekonomik anlamda rahatlığı anladıklarını ifade etmişlerdir. Küreselleşme sürecinin en önemli itici güçlerinden birini teknolojik alandaki gelişmeler oluşturmaktadır. Dünya gittikçe teknolojik anlamda birbirine bağımlı sistemlerin yer aldığı bir yapıya, küresel ağa dönüşüyor. “Bu küresel ağın lifleri bilgisayarlar, faks makineleri, uydular, yüksek-çözünümlü monitörler ve modemlerdir; bunların hepsi de dünyanın her bir yanındaki tasarımcı, mühendis, müteahhit, lisansör ve satıcıları birbirine bağlamaktadır” (Reich 1994:52). Dolayısıyla küreselleşme sürecinin esas itici güçlerinden birisi olan, her alandaki teknolojik gelişmeler onun tanımlanmasında da önem arz etmektedir.

Tablo 6.1 ve 6.2'deki dağılımlara bakıldığında araştırma kapsamındaki Türk aydınının küreselleşme kavramından genellikle çağımızda emperyalizmin yeni adı olduğunu, iletişim teknolojisindeki, dolayısıyla teknolojik alandaki gelişmeleri ve bu süreçte daha çok tek yönlü kültürel akışlara dayalı olarak Batı kültürünün küresel bir kültür olma yolunda ilerlediği yönündeki gelişmeler ile ulus-devletlerin aşınmasına yönelik gelişmeleri anladıkları görülmektedir.

Tablo 7: Akademik Personelin Küreselleşme Sürecinin Kendiliğinden mi? Yoksa Kontrollü mü? Olarak Geliştiği İle İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Küreselleşme Süreci	Frekans	Yüzde
Kendiliğinden gelişen bir süreç	124	37.8
Kontrollü olarak gelişen bir süreç	204	62.2
Toplam	328	100,0

Günümüzde küreselleşme süreci ile ilgili olarak tartışılan konulardan birisi ise bu sürecin kendiliğinden mi? yoksa kontrollü mü? olarak geliştiği noktasında yaşanmaktadır.

Kimi yaklaşımclar bu sürecin kendiliğinden, tarihsel sürecin akışı çerçevesinde şekillendiğini ve geliştiğini ileri sürerken; kimi yaklaşımclar da bu sürecin daha çok kontrollü olarak ilerlediğini, bunu da gelişmiş Batı ülkelerinin kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdiğini ileri sürmektedirler. Bu çerçevede örneğin Thomas Friedman, küreselleşmenin kaçınılmaz olduğunu ileri sürerken aynı zamanda bunun kontrol edilerek yönetilmediğine de inanmak gerektiğini savunur. Friedman bu görüşünü şu şekilde dile getirir:

Küreselleşme bir seçenek değildir. Bir gerçekliktir... ve hiç kimse bundan mesul değil -- ne George Soros, ne de 'büyük güçler'... onlar başlatmadılar ki onu durdurabilsinler.. (Pronk 2000: 46).

Friedman'ın ileri sürdüğü bu görüşlerin aksine Koçdemir, küreselleşmenin bir kader değil de bilinçli bir proje olduğunu ifade etmektedir. Koçdemir'e göre, (2002:51-52) bu süreçte ise görünürde birbiriyle mücadele eden iki önemli aktör var:

Kırkayaklar ve Kırkağızlar... Kırkayaklar kâr azamileştirmeye uğruna dünyanın en ücra köşelerine kadar hortumlarını uzatan 'Ulus-ötesi şirketler', Kırkağızlar ise hem modernleşmenin âmentüsüne iman edip hem de küreselleşme projesinin en

önemli hedefi olan millî devlet ve mekânla ilgili sürdürülebilir bağları tahrip etmeye hizmet eden, ne dediği belli olmayan, bin türlü ses çıkaran 'yerel ve bölgeselci gruplar.

Akademik personelin küreselleşme süreci ile ilgili görüşlerinin yer aldığı tablo 7'de ki sonuçlarında Friedman'ın görüşlerini desteklemediği görülmektedir. Tabloda da görüleceği üzere akademik personelin %62,2 si küreselleşme sürecinin daha çok kontrollü olarak gelişen bir süreç olduğunu ifade etmişlerdir.

Küreselleşme süreci bu sürecinin en önemli aktörü konumunda bulunan ulus-devletlerin hepsine bu sürece müdahale şansını yada bu süreçte etkili olma şansını vermemektedir. Bu şans ülkelerin siyasi, ekonomik, teknolojik ve askeri açıdan sahip oldukları güç ile doğrudan orantılıdır. Bu çerçevede küreselleşme sürecini daha çok kontrollü ve planlı olarak gelişen bir süreç olarak gören akademik personelin bu süreçte kimlerin daha çok etkili olduğu ile ilgili görüşlerinin yer aldığı tablo 8'e bakıldığında akademik personelin % 33'ü bu süreci daha çok kontrol edenin ABD, % 27,7'si Çokuluslu/ulusötesi şirketlerin, % 1,5'i Avrupa Birliği'nin % 0,3 gibi çok düşük bir kısımda Japonya'nın olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Günümüzde ABD'leri teknolojik, iktisadi ve askeri açıdan dünyadaki en önemli gelişmiş güç konumunda bulunmaktadır. Küreselleşme ile ilgili tartışmalarda da küreselleşmenin kendiliğinden gelişen bir süreç olmaktan çok özellikle ABD'nin kontrolünde gelişen bir süreç olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin Kazgan'a göre (1997:17:19), II.Dünya Savaşı'ndan en fazla fayda sağlayan ve güçlenerek çıkan ABD savaş sonrası dünyanın düzenini yeniden şekillendirecek Birleşmiş Milletler, IMF, DB, GATT gibi yeni kurumların oluşmasına öncülük etmiş ve bu yönde çaba sarf etmiştir.

ABD küreselleşmeyi pürüzsüz yönetmek istiyor. Şirketlerin, sermayelerin önündeki engeller kalkmalı, rekabet koşulları eşitlenmeli, devlet tekelleri özelleştirilmeli, devlet destekleri yok edilmeli ve devlet küçülmeli; öyle ki; sermaye kâr planlarını küresel düzeyde yaparken devletlerin müdahaleleriyle karşılaşmamalı ve tabii, kendisinin rekabet üstünlüğü olan alanlarda bütün kapılar öncelikle açılmalı. ABD'nin bu amaçla GATT çerçevesinde başlattığı Uruguay Round görüşmeleri (1986) çok fırtınalı, çekişmeli oturumlarla yedi yıl sürdükten sonra yine ABD'nin "15 Aralık 1993 son tarihtir" tehdidi üzerine 1993 sonunda tamamlandı (Kazgan 1997:108).

Tablo 7 ve 8’deki dağılımlardan da anlaşılacağı üzere günümüzde küreselleşmeyi kendiliğinden gelişen bir süreç olarak görenlerin yanında kontrollü olarak geliştiğini ileri süren görüşlerde yer almaktadır. Ancak küreselleşme sürecinin seyrine baktığımızda bu sürecin daha çok kontrollü olarak gelişen bir süreç olduğu sonucuna varmak kaçınılmaz görülmektedir. Bunu tablo 7’deki sonuçlarda desteklemektedir. Tablo 7’deki dağılıma bakarak Türk aydınının küreselleşme sürecinin daha çok kontrollü olarak geliştiği görüşünde olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 8: Akademik Personelin Küreselleşme Sürecinde Kimin Daha Çok Etkili Olduğu İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılım

Küreselleşme Sürecini Kontrol Edenler	Frekans	Yüzde
ABD	109	33,2
Avrupa Birliği	5	1,5
Çokuluslu/Ulus ötesi şirketler	89	27,1
Japonya	1	,3
Uygulanamaz	124	37,8
Toplam	328	100,0

Tablo 9: Akademik Personelin Küreselleşme Sürecinin Kültürel Açından Bütün Kültürlere Bu Sürece Eşit Derecede Katılma Hakkı Verip-Vermediği İle İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Küreselleşme Sürecine Kültürel Açından Eşit Derecede Katılma	Frekans	Yüzde
Evet	29	8,8
Hayır	298	90,9
Cevapsız	1	,3
Toplam	328	100,0

Günümüzde en çok üzerinde tartışılan konulardan bir diğeri ise, küreselleşme sürecinde bazı düşünürlerce ileri sürülen küresel düzeyde karşılıklı kültürel akışların varlığına dayalı küresel bir kültürün ortaya çıkmakta olduğu yönündeki iddialar oluşturmaktadır. Örneğin Japon asıllı Kenich Ohmae, özellikle son zamanlarda giyim alanındaki tüketici ürünleri piyasalarının ilerleyen küreselleşmesini; coğrafi bakımdan ne kadar uzak, kültürel bakımdan ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, insanların küresel planda aynı bilgi akışına, aynı kültürel ikonlara, aynı reklamlara hedef olmasının getirdiği bir süreç olarak değerlendirir. Ohmae, bu durumu “Zevkin Kaliforniyalılaşması” olarak adlandırır. Ohmae, bu durumun zevkinde ötesinde, dünya görüşü, kafa yapısı ve düşünce süreci gibi çok daha temel boyutlara ulaştığını iddia etmektedir. Bu bakış açısından ekonomik anlamda bölge-devletleri savunan Ohmae, sosyo-kültürel anlamda gittikçe homojenleşen bir görünümün olaca-

ğını ileri sürmektedir. Ona göre günümüzde küresel tüketicilerin bir çok açıdan birbirlerine, küresel yönelimi olmayan komşularına veya babalarına ya da dedelerine oranla çok daha benzer hale gelmektedirler (Ohmae 1996:31-44). Yalnız Ohmae'nin burada ileri sürdüğü benzerlikler karşılıklı kültürel akışlar sonucunda meydana gelen benzerlikler değil, daha çok Batı değerlerinin, Batı'nın kültürel sembollerinin yayılması sonucu oluşan benzerliklerdir. Bu çerçevede bütün kültürlerin bu sürece eşit bir şekilde katılmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Bu durum tablo 9'da akademik personelin küreselleşme sürecinin kültürel açıdan bütün kültürlere bu sürece eşit derecede katılma hakkı verip-vermediği ile ilgili görüşlerinin dağılımında da açıkça ortaya konulmaktadır. Buna göre akademik personelin % 90.9 gibi büyük bir oranı küreselleşme sürecinin kültürel açıdan bütün kültürlere bu sürece eşit derecede katılma hakkı vermediğini belirttikleri görülmektedir (tablo 9).

Tablo 10: Akademik Personelin Günümüzde Kültürler Arası Etkileşimde En Önemli Gördükleri Kitle İletişim Aracıyla İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Küreselleşmenin Araçları	Frekans	Yüzde
Televizyon	225	68,6
İnternet	101	30,8
Kitap,dergi	1	,3
Cevapsız	1	,3
Toplam	328	100,0

20. yüzyılın başından itibaren toplumlar arasındaki etkileşimin ve iletişimin yoğunlaşmasında teknolojik gelişmeler büyük rol oynamıştır. Özellikle kitle iletişim araçları alanında yaşanan hızlı gelişmeler, teknolojik gelişmelere paralel bir şekilde günümüzde gerek ulus-devletler içerisinde gerekse küresel alanda toplumların gündemini belirlemekte ve yönlendirmekte çok önemli bir konuma gelmiştir. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarındaki büyük gelişme bütün toplumları derinden etkilemektedir. Toplumlardaki kültürel, ekonomik, toplumsal vb. yenilikler, değişiklikler ve olaylar kitle iletişim araçları aracılığıyla kamuoyu gündemine getirilmekte ve yine kitle iletişim araçları ile gündemden düşürülmektedir. Günümüzde dünyanın her hangi bir noktasında meydana gelen olaylar dünyanın diğer yerlerine uydu teknolojisi sayesinde anında iletilmektedir. Bu çerçevede kitle iletişim araçlarının günümüzde taşıdığı en önemli anlamlarından biri, bazılarının öne sürdüğü gibi, küresel bir kültürün oluşması (yada bir çok kişinin ileri sürdüğü gibi Batı kültürünün yayılması) noktasındaki etkisidir. Bu bağlamda tablo 10'da akademik personelin günümüzde kültürler arası etkileşimde birinci derecede önemli gördükleri kitle iletişim aracı ile ilgili görüşlerinin dağılımına bakıldığında ilk sırada % 68.6 ile televizyon, ikinci sırada 30.8 ile internet, üçün-

cü sırada % 03 ile kitap-derginin geldiğini ifade ettikleri görülmektedir. Bu cevaplar doğrultusunda küreselleşme sürecinde en önemli kitle iletişim aracının televizyon olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 11: Akademik Personelin Küreselleşme Sürecinin Dünyada Bir Güvenlik Sorunu Yaratıp-Yaratmayacağı Konusundaki Görüşlerinin Dağılımı

Küreselleşme Süreci Dünyada Güvenlik Sorunu Yaratır mı?	Frekans	Yüzde
Evet	208	63,4
Hayır	112	34,1
Cevapsız	8	2,4
Toplam	328	100,0

Küreselleşme sürecinde toplumlar arası ilişkilerin boyutuna yönelik farklı bakış açıları gündeme gelmektedir. Bazı iddialara göre küreselleşme süreci ile birlikte işleyen yerelleşme sürecinde ulus-devletler ile etnik milliyetçiliklere dayalı etnik gruplar arasında çatışmalar söz konusu, bazı iddialara göre ise küreselleşme medeniyet şuurunu güçlendirecek bundan dolayı da çatışmalar daha çok medeniyetler düzeyinde meydana gelecektir (Huntington'un ileri sürdüğü gibi). Bu çerçevede Tablo 11'de akademik personelin küreselleşme sürecinin dünyada bir güvenlik sorunu yaratır diyenlerin oranı % 63.4 iken yaratmaz diyenlerin oranı % 34.4'tür.

Tablo 12: Akademik Personelin Küreselleşme Süreci İle Birlikte İşleyen Yerelleşme Süreci Hakkındaki Görüşlerinin Dağılımı

Yerelleşme Süreci	Frekans	Yüzde
Ulus-devletleri parçalamak için uygun ortamı oluşturacak bir süreç	88	26,8
Ulus-devlet içerisindeki etnik gruplara kendi kültürlerini yaşamaları için daha uygun bir ortam sağlayacak bir süreç	110	33,5
Ulus-devletler içerisindeki etnik grupların kendi bağımsızlıklarını ilan edecekleri bir süreç	37	11,3
Yerel yönetimlerin güçleneceği bir süreç	79	24,1
Cevapsız	14	4,3
Toplam	328	100,0

Küreselleşme sürecinde yerelleşme iki anlam taşımaktadır. Bunlardan ilki küresel düzeye göre ulus-devletler bağlamında yerel olma halidir. Burada küresel olana göre ulus-devletler düzeyi yerel anlam taşımaktadır. İkincisi ise, ulus-devlet düzeyine göre etnik gruplar ve mikro milliyetçilikler düzeyinde yerel olma halidir. Küreselleşme süreci küreselleşme yanında bölge-

sellesme ve yerellesme süreçleri ile birlikte ilerleyen bir süreç olduğundan dolayı küresellesmenin bu yönü onun çelişkili ve ya çatışmalı bir süreç olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu bağlamda Tablo 12’de akademik personelin küresellesme ile birlikte ilerleyen yerellesme süreci hakkındaki görüşlerinin dağılımına bakıldığında % 33.5’i ulus-devlet içerisindeki etnik gruplara kendi kültürlerini yaşamaları için daha uygun bir ortam sağlayacak bir süreç, % 26.8’i ise ulus-devletleri parçalamak için uygun ortamı oluşturacak bir süreç, % 24.1’i yerel yönetimlerin güçleneceği bir süreç, % 11.3’ü ise ulus-devletler içerisindeki etnik grupların kendi bağımsızlıklarını ilan edecekleri bir süreç olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

Tablo 13: Akademik Personelin Küreselleşme Süreci İle Gündeme Gelen Yerellesme Sürecinin Küreselleşme Süreci İle Çelişkili Olup-Olmadığı İle İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Küreselleşme Süreci İle Yerellesme Süreci Arasında Bir Çelişki Var mı?	Frekans	Yüzde
Evet	122	37,2
Hayır	200	61,0
Cevapsız	6	1,8
Toplam	328	100,0

Yukarıda da ifade edildiği üzere küreselleşme sürecinde yerellesme iki anlam taşımaktadır. Bunlardan ilki küresel alanda ulus-devletler ve buna bağlı olarak millî kültürler yerel anlam taşımaktadır. Diğer ise ulus-devlet çerçevesinde etnik grupların ve mikro milliyetçilik hareketlerinin taşıdığı yerellesme anlamı. Bu bağlamda kültürel alanda küreselleşmeye doğru gidişte ileri sürülen görüşler iki noktada toplanmaktadır. Bunlardan ilki toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimin artmasına bağlı olarak karşılıklı kültürel akışların artması sonucunda küresel düzeyde benzer bir kültürel durum “küresel bir kültür”ün meydana geleceği yada küreselleşme sürecine bağlı olarak yaşanan yerellesme süreci ile birlikte alt kültürlere, etnik kültürlere ve mahalli kültürlere dayalı çeşitlilik içerisinde birlikteliğin sunulduğu bir kültürel yapı yönündeki görüştür. Bu bakış açısına göre bu süreçte artık millî kültür diye bir şey olmayacaktır. Diğer bir nokta ise küreselleşme sürecinde millî kültürler daha çok tek yönlü kültürel akışlara, yerellesme süreci ile de parçalanmaya maruz kalmaktadır. Bu çerçevede küreselleşme süreci ile gündeme gelen yerellesme hareketlerinin küreselleşme süreci ile çelişkili olup-olmadığı ile ilgili olarak akademik personelin görüşlerinin dağılımının yer aldığı tablo 13’e bakıldığında % 61’i herhangi bir çelişkinin olmadığını, % 37.2’si ise bir çelişkinin varlığını belirtmektedirler. Burada dikkat çekici nokta ilk bakışta küresel ve yerel ilişkin olanın birbirinin tersi bir durum olarak görülmesidir. Bazı iddialara göre bu durum bir çelişkinin varlığını

göstermektedir. Bazı iddialara göre ise bu durum bir çelişkinin göstergesi değildir. Çünkü küresel olanın gerçekleştirilmesi için önce buna engel teşkil eden “millî kültürler”in zayıflaması için karşısına etnik milliyetçiliklere dayalı yerel olanın ön plana çıkarılması gerekmektedir. Böylece millî kültürler zayıflayacak, dolayısıyla küresel kültür noktasında en büyük engel ortadan kaldırılmış olacaktır. Bu bağlamda yerelleşme küresel olana ilişkin süreçte sadece bir aşamayı teşkil etmektedir.

Küreselleşme sürecinde gerek siyasi gerekse kültürel alanda ki gelişmeler arasında ulus-devletler içerisinde etnik milliyetçiliklere dayalı hareketlerin büyük bir hız kazanması önemli bir yer teşkil etmektedir. Küreselleşme sürecinde ulus-devletler yukarıdan uluslar arası örgütler ve çok uluslu/ulusötesi şirketlerin baskısı ile karşı karşıyayken aşağıdan da yerelleşme süreci çerçevesinde kendi içerisinde bulunan etnik milliyetçiliklere bağlı hareketlerle sıkıştırılmaktadır. Bu süreçte, çeşitli açılardan kendisini etnik grup olarak tanımlayan toplulukların bir kısmı dünyanın bir çok yerinde daha çok özerklik yada tam bağımsızlık hareketleri içerisine girmişlerdir. Bu durum ise ulus-devletlerin siyasi ve sosyo-kültürel açıdan bir çok problemle karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır. Kimilerine göre bu durum küresel bir kültürün oluşmasına doğru kendiliğinden gelişen bir süreçtir; kimilerine göre ise küreselleşme sürecinde planlı olarak gerçekleştirilen bir projedir. Örneğin küreselleşme sürecine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan Tuna, küreselleşme ile yapılmak istenenleri şu ifadelerle dile getirmektedir:

Artık globalleşmeyi engelleyen/engelleyecek millî çerçevelerin kırılması zamanı gelmiştir. Bu açıdan toplum içi farklılıklara, mahalli özelliklere önem verilmektedir. Bu amaçla farklar ve çatışmalar yerine göre kullanılmalı varsa ayrılıklar, karşı koymalar sivil toplum ve örgütleri adına kaçınılmalıdır. Millî devletler ve globalleşme/küreselleşme olarak anlatılan sürecin gerektirdiği ilişkilerce yutulamayacak ne kadar bütünlük varsa bölünmelidir. Doğranan parçalar bütüne karşı çıkmadaki tezahürleriyle, globalleşme kazanı içinde bunları istedikleri kadar sergileyebilme imkânlarına rağmen, kendi hallerine ve bir başarılarına bırakılmalıdırlar. Yerellikler ve farklılıklar her şeyin yerine geçmelidir (Tuna 1998:140).

Tablo 14: Akademik Personelin küreselleşme Süreci İle Gündeme Gelen Yerelleşme Hareketlerin Ulus-Devletler İçin Bir Tehdit Oluşturup Oluşturmayacağı İle İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Yerelleşme hareketleri Ulus-Devlet İçin Bir Tehdit Oluşturur mu?	Frekans	Yüzde
Evet	152	46,3
Hayır	143	43,6
Fikrim yok	30	9,1
Cevapsız	3	,9
Toplam	328	100,0

Tablo 14'den de anlaşılacağı üzere küreselleşme ile birlikte işleyen yerelleşme süreci hakkında ki tartışmalar birbirinden farklı boyutlarda seyretilmektedir. Küreselleşme süreci ile birlikte ilerleyen yerelleşme süreci özellikle çok etnikli bir yapıya sahip olan devletlerin bütünlüğü açısından tehlikeli bir sürecin başlangıcına işaret etmektedir. Bu çerçevede tablo 14'de akademik personelin % 46.3'ü küreselleşme süreci ile gündeme gelen yerelleşme hareketlerinin ulus-devletler için bir tehdit oluşturduğunu ifade ederken, % 43.9' u oluşturmadığını, % 9.1 gibi önemli bir kısmı da bu konuda her hangi bir fikrinin olmadığını belirttikleri görülmektedir.

Tablo 15: Akademik Personelin Günlük Yaşamda Sıkça Karşılaşılan Hamburger Tarzı Yemek Yeme Alışkanlıkları, Cola Kültürü, Giyim ve Eğlence Alanındaki Benzerliklerin vb. Şeylerin Yeme, İçme, Giyim ve Eğlence Alanında Küreselleşme Sürecindeki Kültürel Akışların (Daha Çok Tek Yönlü) Göstergeleri Olup-Olmadığı İle İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Küreselleşme Sürecindeki Kültürel Akışların Göstergeleri mi?	Frekans	Yüzde
Evet	247	75,3
Hayır	81	24,7
Toplam	328	100,0

Çalışmanın bir çok yerinde ifade edildiği üzere küreselleşme sürecinde millî kültürler arasındaki kültürel temasların, kültürel akışların seyri ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bazı düşünürlere göre küreselleşme sürecinde kültürel temaslarda kültürel akışlar kendiliğinden gelişmekte ve karşılıklı olmakta (Kenichi OHMAE'nin ileri sürdüğü gibi), bazı düşünürlere göre ise bu durumun tersi söz konusudur. Yani, küreselleşme her açıdan kontrollü bir süreç ve bu süreçteki kültürel akışlar daha çok tek yönlüdür.

Küreselleşme sürecinde küreselleşmenin boyutları birbirinden bağımsız değildir. Ekonomik, teknolojik, siyasal, kültürel boyutların hepsi birbiriyle ilişkilidir. Örneğin kültürün küreselleşmesinin ivmesinin teknolojik geliş-

meler ve ekonomik kaynaklı olduğunu belirten Aslanoğlu (1998:259-261) ekonomik küreselleşmeye örnek olarak hazır yiyecek alanında ön plana çıkan hamburger tarzı işletmeleri vermektedir. Aslanoğlu, hamburgerin sadece fiziksel bir nesne olarak tüketilmediğini, eş anlamlı olarak kültürel bir görüntü ve günlük hayatın belli bir biçiminin sembolü olduğunu da belirtir. Dolayısıyla Aslanoğlu'na göre, hamburger tamamen Amerikan'dır ve Amerikan türü yaşantının etkilerini duyurmakta ve taşımaktadır. Aslanoğlu, uzun süre tek merkez olarak kalan bir yerin, Amerika'nın, ürünü olan hamburgerin çevrede yaşayanlar için merkezde güçlü olan ile özdeşim kurmanın psikolojisini de kültürel mesajın içerisinde taşıdığını belirtir. Aslanoğlu, içecek alanında cola tarzı içeceklerin, filimlerin ve müziklerin Amerikan türü yaşamın diğer sembolleri olduğunu ve bunlarla birlikte gençlik-dirilik-refah-romantizm-özgürlük iddiasıyla dolu kavramlarında taşındığını ifade etmektedir. Aslanoğlu'nunda belirttiği üzere kültürel küreselleşme görüntüler-semboller aracılığı ile yaşanmaktadır. Bu çerçevede akademik personelin günümüzde Türkiye'nin her yerinde günlük yaşamda sıkça karşılaşılan hamburger tarzı yemek yeme alışkanlıkları, cola kültürü, giyim, eğlence alanındaki benzerliklerin vb. şeylerin yeme, içme ve giyim alanında küreselleşme sürecindeki kültürel akışların (daha çok tek yönlü) göstergeleri olup-olmadığı ile ilgili görüşlerinin dağılımına bakıldığında % 75,3'ü evet cevabını verirken % 24,7'si hayır demiştir (tablo 15). Burada dikkat çekici olan ise karşılıklı kültürel akışlar sonucunda mı? Söz konusu durumun küresel bir konuma geldiği yoksa tek yönlü kültürel akışlar sonucunda mı? küresel düzeyde hakim duruma geçtikleri ile ilgili tartışmaların varlığıdır. Araştırma kapsamındaki akademik personelin bu konuda belirttikleri görüş ise tablo 9'da görüldüğü üzere küreselleşme sürecinin kültürel açıdan bütün kültürlerle bu sürece eşit derecede katılma hakkı vermediği yani kültürel akışların daha çok tek yönlü olduğu yönündedir.

Sonuç

Dünyada modernleşme süreci ile başlayan hızlı değişim ve dönüşüm süreci günümüzde "küreselleşme" olarak adlandırılan süreç ile devam etmektedir. Günümüzde ekonomik, siyasal, kültürel, teknolojik, ekolojik v.b. açılardan yaşanan son aşamayı kavramsallaştırmak için kullanılan "küreselleşme" üzerine bir çok anlamın yüklendiği karmaşık bir kavram ve çok tartışmalı bir süreçtir. Bundan dolayı da hakkında yoğun tartışmaların devam ettiği ve henüz üzerinde fikir birliğine varılmamış olan "küreselleşme" kavramı tartışıldığı zemine ve bakış açısına göre farklı anlamlar içermektedir.

Küreselleşme sürecinde, toplumlar ekonomik ve siyasi yaşamlarında olduğu kadar, sosyo-kültürel hayatlarında da köklü değişimlere uğramaktadır.

lar. Gerek ulaşım gerekse iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler toplumlar arasındaki etkileşimin ve ilişkilerin düzeyini artırmıştır. Küreselleşme süreci ile birlikte meydana gelen hemen her alandaki ilişkilerin yoğunluğundaki artışa paralel olarak kültür konusunda zaten var olan bir takım tartışmalar daha da artarak gündeme gelmeye başlamıştır. Bu tartışmalarda ulus-devletler ve millî kültürler önemli bir yer tutmaktadır. Küreselleşme sürecinde millî kültürlerin durumu, kültürel arası etkileşimlerin ve alış-verişlerin boyutu küreselleşme ile ilgili tartışmalarda derin görüş farklılıklarına yol açmaktadır.

Kaynakça

- ASLANOĞLU, Rana A, (1998). "Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme", Fuat Keyman ve A. Yaşar Sarıbay (Der.), *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Ankara: Vadi Yayınları, Sayfa No : 254-274.
- BAUMAN, Zygmunt,(1999). *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*,(1997), (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- BORATAV, Korkut, (1997). "Ekonomi ve Küreselleşme" İ.KANSU (Y. Hazırlayan). *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, Ankara:İmge Kitabevi, Sayfa No:22-33.
- COCHRANE, A.: K.PAİN, (2000). "A Globalizing Society?", D. HELD (Ed.). *An Introduction to the Social Sciences: Understanding Social Change, a Globalizing World? Culture, Economics, Politics*, London and New York: The Open University, Sayfa No:5-45.
- COCKERHAM, William C, (1995). *The Global Society*, New York, R.R. Donnelley and Sons Company.
- GELEKÇİ, Cahit, (2003). *Küreselleşme ve Millî Kültür*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- GIDDENS, Anthony,(1998). *Modernliğin Sonuçları* (1992)(Çev. Ersin Kuşdil), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS, Anthony, (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*(Çev. Osman Akinhay), İstanbul, Alfa yayınları.
- GOLDBLATT, D.; D. HELD; A. MCGREW ; J. PERRATON, (1999). *The Global Transformations, Politics, Economics, and Culture*, Cambridge, Polity Press.
- KAZGAN, Gülten, (1997). *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul, Altın Kitaplar.
- KEYMAN, E.Fuat; A. Y. SARIBAY, (1998). "Giriş: Küreselleşme, Siyaset ve Toplumsal Yaşam", F. KEYMAN ve A. Y. SARIBAY (Der.). *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Ankara: Vadi Yayınları, Sayfa No:9-13.
- KOÇDEMİR, Kadir(1999), "Küreselleşme ve Türk Kültürü", *Kök Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar, Sayfa No:5-20.
- KOÇDEMİR, Kadir, (2002), *Küreselleşme, Koordinatları Okumak*, Ankara, Ötüken Yayınları.
- MACKAY, Hugh,(2000). "The Globalization of Culture", D. HELD (Ed.). *An Introduction to the Social Sciences: Understanding Social Change, a*

- Globalizing World? Culture Economics, Politics*, London and New York: The Open University, Sayfa No:47-84.
- OHMAE, Kenichi,(1996). *Ulus-Devletin Sonu, Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi*, (Çev.Zülfü Dicleli), İstanbul, Türk Henkel Dergisi Yayınlar.
- PRONK, Jan, (2000). "Globalization: A Developmental Approach", J.N. PIETERSE (Ed.), *Global Futures: Shaping Globalization*, London-New York: Zed Books, Sayfa No: 40-52.
- REICH, Robert, (1994). "Küresel Ağlar", (Çev. Mustafa Özel), M.ÖZEL (Der.), *Küresel Rekabet*, İstanbul: İz Yayıncılık, Sayfa No:51-58.
- ROBERTSON, Roland, (1999). *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Ankara, Bilim ve Sanat.
- THOMPSON, Grahame (2000). "Economic Globalization", D. HELD (Ed.), *An Introduction to the Social Sciences: Understanding Social Change, a Globalizing World? Culture, Economics, Politics*, London and New York: The Open University, Sayfa No:85-126.
- WATERS, Malcom, (1995). *Globalization*, Routledge.

**TÜRKİYE'DE 1980-2003 YILLARI ARASINDA SOSYAL BİLİMLER
ALANINDA YAYIMLANMIŞ YÖNTEM VE ARAŞTIRMA
TEKNİKLERİ KİTAPLARININ HEDEF KİTLELERİ VE YAZILMA
AMAÇLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ**

Gökhan V. KÖKTÜRK

Özet

Sosyal bilimlerde ve sosyolojide değişme ve gelişme sürecini etkin bir biçimde belirleyebilmek; bilimsel gelişmeler, sosyal ve siyasi yapılanmalar, bilim adamlarının içinde bulundukları sosyo-kültürel çevre, teoriler tarihi ve metodoloji anlayışları gibi oldukça geniş ve tarihi bir perspektifin birbiriyle bağlantılı bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda özellikle 1980-2003 yılları arasındaki değişimleri belirleyebilmek amacıyla önemli bir gösterge olan metodolojiye yönelik kitapların değerlendirilmesi bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bu genel çerçeve içinde kitapların hedef kitle ve yazılma amaçları açısından ele alınması aynı zamanda bilimsel gelişme, paradigma değişimi ve buna bağlı olarak metodolojik anlayışların değişiminin belirlenebilmesinde önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sosyal bilimler, Türk sosyolojisi, yöntem, araştırma teknikleri.

An Evaluation of the Research Techniques and Methods Books in Social Science Published in Turkey Between 1980-2003 in Respect to Target Audiences and Aim

Abstract

In order to be able to successfully analyse the process of change and development in social sciences and sociology, it is necessary to deal with the topic within a wide perspective covering scientific development, social and political organizations, the socio-cultural environment of scientists, the history of theories and methodological approaches. The aim of this study is to examine the developments between 1980-2003 in the field and evaluate through the close analysis of books on methodology. Within this context the examination of these texts according to their target audiences and methodologies will shed light on scientific developments, the changes in the paradigm and the changes in the understanding of methodology.

Key words: Social sciences, Turkish sociology, methodology, research techniques.

Giriş

1980 sonrası Türkiye’de yayımlanan yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarının incelenmesi konusu, Türk sosyoloji tarihine farklı bir açıdan yaklaşılabilmenin yani teorik düşüncelere ilave olarak metodolojik düşünceleri de ele alma çabasının bir parçasıdır.

1980 sonrasında yayımlanan araştırma yöntem ve teknikleri kitaplarının yazılma amacı ve hedef kitleleri doğrultusunda değerlendirilmesinde, 1980 sonrasında Türkiye’de yöntem ve araştırma teknikleri üzerine yayınların sayıca artmış olması belirleyici faktör olmuştur. Doğal olarak bu yayınlar yalnızca kitaplarla sınırlı değildir, ancak bu çalışmada değerlendirme için sadece kitaplar analiz birimleri olarak seçilmiştir. Bunun yanında, değerlendirmeye alınan kitapların belirlenmesinde önemli bir etken olarak kitaplara ulaşılabilme olanağı etkili bir faktör olmuştur. Özellikle 1980-1985 yılları arasında yayımlanmış bazı kitaplara ulaşmak mümkün olmamıştır.

Bu değerlendirmelerde esas olarak 1980 sonrası basılmış yöntem ve araştırma teknikleri kitapları ele alınmıştır. Ancak 1980’den önce basılmış ve 1980 sonrasında yeni baskıları mevcut olan bazı kitaplar da değerlendirilmeye alınmıştır. Bunun yanında 1980 sonrasında yayımlanan ve basımı birden fazla yapılmış olan ve özellikle de sosyoloji disiplini içinde olan kitapların hem ilk hem de sonraki baskıları, değişmelerin ve farklılıkların gözlenebilmesi amacıyla ele alınmıştır: Tütengil (1981) 5.baskı, Türkdogan (1989) 1.baskı ve (2000) 3.baskı, Gökçe (1988) 1.baskı ve (1999) 3.baskı, Sencer (1989) 3.baskı, Bilgiseven (1989) 3.baskı kitaplarında olduğu gibi.

Bunun yanında Dinler (2000) 2.baskı, Seyidoğlu (1983) 2.baskı ve (2000) 8. baskı, Balcı (2001) 3.baskı, Yıldırım ve Şimşek (2000) 2.baskı, Güven (2001) 2.baskı, Karasar (2002) 11.baskı, Baş (2003) 2.baskı, Arslantürk (2001) 5.baskı, Arseven (2001) 4.baskı, Kaptan (1998) 11.baskı, Arıkan (2000) 3.baskı kitaplarında olduğu gibi değerlendirmeye alınan kitaplar içinde sosyoloji disiplini dışında olan kitaplar, 1980 sonrasında yayımlanmış olması ve en son baskıları dikkate alınarak ele alınmıştır.

Belirtilen bu kitapların dışındakilerin ise; Armağan (1983a ve 1983b), Azız (1990), Sezer (1993), Gökçe (1994), Cebeci (1997), Erdoğan (1998), Hovardaoğlu (2000), Altunışık ve diğerleri (2001), Gürsakal (20001), Tav-

Tavşancıl ve Aslan (2001), Arlı ve Nazik (2001), Yozgat (2001), Çömlekçi (2001), İslamoğlu (2002), Saray (2003), Özdamar (2003), Kuş (2003), Bulduk (2003), Ekiz (2003) ilk baskıları değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Diğer yandan da kitapların değerlendirmeye alınmasında isimleri itibariyle yöntem ve araştırma teknikleri ile ilgili olmasına ve sosyal bilimler alanı dahiline olmasına dikkat edilmiştir. Yani hem konuyla ilgili makaleler hem de sosyal bilimler alanı içinde yayımlanan ve içeriğinde yöntem ve araştırma teknikleriyle ilgili bölümleri olan kitaplar dahil edilmemiştir.

Değerlendirilen kitaplar aşağıdaki tabloda ; basım yılı, yazar, kitabın adı, yayıncı ve basıldığı yer belirtilerek verilmiştir.

BASIM YILI	YAZAR	KİTAPIN ADI	YAYINCI	ŞEHİR
1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod	Ayko Yayınları	Ankara
1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1	Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları	İzmir
1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2	Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları	İzmir
1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı	Güzem Yayınları	Ankara
1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma	Savaş Yayınları	Ankara
1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi	Filiz Kitabevi	İstanbul
1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem	Beta Yayınları	İstanbul
1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi	MEB Yayınları	İstanbul
1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim	A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi ve BasınYayın Yüksekokulu Basımevi	Ankara
1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları	Sümer Kitabevi	İstanbul

1994	Orhan GÖKÇE	İçerik Çözümlemesi	Turkuaz Yay- ınları	Eskişehir
1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri	Alfa Yayınları	İstanbul
1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri	Tekışık Yay- ıncılık	Ankara
1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri	Emel Mat- baası	Ankara
2000	Zeynel DINLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri	Ekin Kitabevi	Bursa
2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri	Seçkin Yay- ınları	Ankara
2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri	VE-GA Yay- ınları	Ankara
2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma	Gazi Kitabevi	Ankara
2001	Ezel TAVŞANCIL A.Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygula- ma Örnekleri	Epsilon Yay- ınları	İstanbul
2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde A- raştırma Yöntem Teknik ve İlkeler	Pagem Yay- ınları	Ankara
2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı	Sakarya Kita- bevi	Adapazarı
2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri	Çamlıca Yay- ınları	İstanbul
2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri	Ezgi Kitabevi	Bursa
2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri	Vipaş Yay- ınları	Bursa
2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi	Gündüz Yay- ıncılık	Ankara
2001	Mine ARLI M.Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş	Gazi Kitabevi	Ankara
2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları	Yargı Yay- ınevi	Ankara
2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları	Bilim Teknik Yayınevi	Eskişehir
2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi	Nobel Yay- ınları	Ankara
2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri	Beta Yayınları	İstanbul
2003	Türker BAŞ	Anket	Seçkin Yay- ınları	Ankara
2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı	Çantay Kita- bevi	İstanbul

2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri	Kaan Kitabevi	Eskişehir
2003	Elif KUŞ	Nitel – Nicel Araştırma Teknikleri	Anı Yayıncılık	Ankara
2003	Sevda BULDUK	Psikolojide DeneySEL Araştırma Yöntemleri	Çantay Kita- bevi	İstanbul
2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş	Anı Yayıncılık	Ankara

Ele alınan kitapları genel anlamda bir puzzle’a benzetmek mümkündür. Yani her ne kadar bir çok kitapta sunulan bilgiler tüm bilimlere ya da tüm sosyal bilimler alanını kapsadığı iddiasını taşısa da, ele alınan konuların ağırlığı itibariyle tüm irili ufaklı parçalar bu bütünü tamamlamaktadır. Aynı şekilde bu bütüne yönelik olarak genel anlamda hakim paradigma pozitivist paradigma olsa bile, bunun içinde bazı farklılıkların ve farklı anlayışların olduğu da gözlenmektedir. Bu bağlamda; bilim anlayışının hareket noktasını ve metodoloji anlayışını tayin ettiği görüşünden hareketle, kitaplardaki metodoloji anlayışlarının ve araştırma tekniklerinin yazılma amacı ve hedef kitle anlamında değişimleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Değerlendirilen kitapların yazılma amaçları

Değerlendirmeye alınan 36 kitabın yazılma amaçlarına baktığımızda; kitabı yazarların ana amaçları ile bilim anlayışları arasında paralellik olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda kitapların yazılış amaçları, yazarların teorisyen ve/veya metodologlar ile araştırmacılar arasındaki ayrım ya da işbölümüne yönelik görüşlerini de ortaya koymaktadır. Değerlendirmeye alınan kitapların yazılma amaçları, yazarların önsöz veya giriş bölümlerinde belirttikleri amaçları doğrultusunda ele alınmıştır.

Bu doğrultuda ele alınan kitapları yazılma amacına göre birkaç grupta sınıflandırmak mümkündür;

- Genç araştırmacılara, akademisyenlere, öğrencilere ve aydınlara yardımcı olmak
- Ders kitabı veya bir giriş kitabı yazmak
- Türkiye’deki yöntem ve metodoloji konusundaki yetersizlikleri gidermek

- Özellikle bir tekniğe ya da bir alana yönelik bilgiler vermek
- Yöntem konusunda bir kaynak kitap olmak
- Bilimsel bir araştırmanın nasıl yapılacağını vurgulamak
- Araştırmanın kuramsal ve/veya pratik yönünü vermek

Aşağıdaki tabloda değerlendirilen kitaplar yazılma amacına göre sınıflandırılarak gösterilmiştir:

TEMEL YAZILMA AMACI	Basım Yılı	Yazar	Kitabın Adı
Genç araştırmacılara, akademisyenlere, öğrencilere ve aydınlarla yardımcı olmak	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod
	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
Ders kitabı veya bir giriş kitabı yazmak	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş
	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
	2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
Türkiye'deki yöntem ve metodoloji konusundaki yeterlilikleri gidermek	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi
	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi
	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
	2001	Mine ARLI M.Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri

Özellikle bir tekniğe ya da bir alana yönelik bilgiler vermek	1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim
	1994	Orhan GÖKÇE	İçerik Çözümlemesi
	1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri
	2001	Ezel TAVŞANCIL A. Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi
	2003	Türker BAŞ	Anket
Yöntem konusunda bir kaynak kitap olmak	2003	Elif KUŞ	Nitel – Nicel Araştırma Teknikleri
	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri
	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2001	Remzi ALTUNİŞİK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri
	2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi
Bilimsel bir araştırmanın nasıl yapılacağını vurgulamak	2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri
	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri
Araştırmanın kuramsal ve/veya pratik yönünü vermek	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler

Genç araştırmacılara, akademisyenlere, öğrencilere ve aydınlara yardımcı olmak amacı; Tütengil (1981), Seyidoğlu (1983), Çömlekçi (2001) ve İslamoğlu (2002)'nda vurgulanmaktadır.

Ders kitabı veya bir giriş kitabı yazmak amacıyla olanlar; Armağan (1983b), Gökçe (1988), Ekiz (2003), Yıldırım ve Şimşek (2000) ile Gürsakal (2001)'dir.

Türkiye'deki yöntem ve araştırma konusundaki yetersizlikleri gidermek; Armağan (1983a), Sencer (1989), Türkdoğan (1989), Sezer (1993), Saray (2003), Özdamar (2003), Bilgiseven (1989) ve Arlı ile Nazik (2001)'in kitaplarında amaç olarak belirtilmiştir.

Gökçe (1994), Erdoğan (1998), Tavşancıl ve Aslan (2001), Güven (2001), Arseven (2001), Baş (2003), Kuş (2003) ve Aziz (1990)'in kitaplarının temel amacı ise; özellikle bir tekniğe veya alana yönelik bilgiler ortaya koymaktır.

Yöntem konusunda bir kaynak kitap olma amacına yönelik yazılmış kitaplar ise; Cebeci (1997), Kaptan (1998), Altunışık ve diğerleri (2001), Arslantürk (2001), Karasar (2002) Arıkan (2003) ve Bulduk (2003)'un eserleridir.

Bilimsel bir araştırmanın nasıl yapılacağını vermek; Dinler (2000) Horvadoğlu (2000) ve Yozgat (2001)'in kitaplarında belirtilmektedir.

Balcı (2001)'nin kitabı ise, araştırmanın kuramsal yönünü vermek amacını taşımaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi değerlendirmeye alınan kitapların yazılış amaçları aynı zamanda yazarlarının teorisyenler, metodologlar ve araştırmacılar arasında bir ayrım ya da işbölümü üzerine görüşlerini de yansıtmaktadır. Bu noktada bilim anlayışlarının etkisiyle bilimin özel bilgiler alanı olarak tanımlanması ve bilim adamlarının da bu doğrultuda farklı bir gruba oluşturan insanlar olarak ele alınması söz konusudur. Aslında bu yönde görüş bildirenler araştırmayı temel ve uygulamalı araştırmalar olarak iki gruba ayıran ve temel araştırmaların "bilim, bilim içindir" anlayışıyla yapıldığını, uygulamalı araştırmaların ise bir sorunun çözümüne yönelik olduğunu savunan yazarlardır. Bu anlamda bilim adamları, teorisyenler, metodologlar ve araştırmacılar arasında bir ayrım olduğu söylenebilir. Bu grup bilimsel araştırmaların yani temel araştırmaların bilim adamlarınca yapıldığını, diğer uygulamalı araştırmaların bilimsel amaç taşımadığını belirtmektedir. Gürsakal (2001), Seyidoğlu (1983), Baş (2003), Kaptan (1998), Güven (2001), Karasar (2002), Arseven (2001), Arlı ve Nazik (2001), Yozgat (2001), Çömlekçi (2001), Dinler (2000), Saray (2003), İslamoğlu (2002), Gökçe (1988),

Tütengil (1981), Armağan (1983a ve 1983b), Cebeci (1997) ve Yıldırım ve Şimşek (2000)’in kitapları bu yönde görüş bildirilen kitaplardır.

Bu yazarlara göre bilim adamı; araştırmacılara temel ilke ve prensipleri, bir araştırmanın nasıl yapılacağı ile ilgili süreçleri öğretir. Bunun yanında; Balcı (2001), Aziz (1990), Arslantürk (2001), Erdoğan (1998), Altunışık ve diğerleri (2001), Sencer (1989) gibi yazarlar bilimsel araştırmanın hem kuramsal hem uygulamalı kısmına vurguda bulunarak bilim adamı için her iki bilginin de gerekli olduğunu ileri sürmektedirler.

Aynı şekilde Türkdoğan (1989), sosyal bilimlerde sadece modeller geliştirmenin yetmeyeceğini, geliştirilen bu modellerin eleştirisini ve karşılaşılan problemlere çözüm bulunması gerektiği vurgusunu yapmaktadır. Bilgiseven (1989) de; akılcı metod ile uygulamayı birleştirmek gereği ve ihtiyacının varlığından söz etmektedir.

Buradan yola çıkarak Sezer (1993) sosyolojide yöntem konusunda eski ve yeni bilim anlayışlarından kaynaklanan bir kısır döngünün varlığından söz etmektedir. Eski ve yeni bilim anlayışlarına yönelik; eski bilimin bilim, bilim adamı ve bilim dili konusundaki görüşlerinin yeni bilim anlayışıyla değiştiğini vurgulamaktadır.

Bu doğrultuda önemli olan nokta; yapılan bu sınıflandırmada yazılış amaçlarına göre yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarının kesin ve net çizgilerle birbirinden ayıramayacağını belirtmektir. Ancak bu sınıflandırma yazarların en çok öne çıkardıkları amaçları doğrultusunda bir anlam kazanmaktadır.

Bu bağlamda dikkati çeken husus; genç araştırmacılara, akademisyenlere, öğrencilere ve aydınlara yardımcı olma amacını güden kitaplarda daha çok uygulama ve pratik amaçlara yönelik açıklamaların ve bilgilerin ağırlık kazanmasıdır.

Ders kitabı veya bir giriş kitabı amacıyla yazılmış kitaplarda da uygulamalı yaklaşım ağırlıkta, daha çok bir araştırmanın nasıl yapılacağı ve bunun nasıl sunulacağı ve/veya raporlaştırılacağı konularının altı önemle çizilmektedir.

Türkiye’deki yöntem ve araştırma konusundaki yetersizlikleri gidermek amacını ön plana çıkaran kitaplarda ise iki farklı anlayış gözlenmektedir. Bunlardan ilkinde; Armağan (1983a) ve (1983b), Sencer (1989), Arlı ve Nazik (2001)’in kitaplarında olduğu gibi, Türkiye’de araştırmaların kuram-

sal boyutuna fazla ağırlık verildiği ve uygulama yönünün eksik kaldığı görüşünden hareketle, toplumsal yapıdaki sorunlara çözüm önerileri getirebilmek amacıyla uygulamalı araştırmalar konusundaki eksikliğin giderilmesi gereği belirtilmiştir. İkincisi; Türkdoğan (1989), Bilgeseven (1989 ve Sezer (1993)'in kitaplarında olduğu gibi, hem kuramsal hem de uygulamalı araştırmaların birlikteliği yönündeki ihtiyaç ve eksiklikten söz edilmektedir.

Özellikle bir tekniğe ya da alana yönelik bilgiler verme amacıyla olan kitaplarda, anlatılan tekniğin özellikleri, uygulama alanları ve raporlaştırılması gibi konulara ağırlık verilmektedir.

Yöntem konusunda bir kaynak kitap olma amacı taşıyan kitaplarda da nicel yaklaşım ön planda tutularak “bilimsel araştırma”nın nasıl yapılacağı ve safhalarının neler olduğunun önemi vurgulanmaktadır.

Uygulama ve örneklerle ağırlık veren kitaplarda artarak detaylı bir şekilde pratiğe yönelik görüşler büyük oranda yer tutmaktadır. Kuramsal anlamda konuların üstünde ya çok az durulmakta ya da araştırmanın mutlaka kuramsal bir temele dayanması gerektiği görüşü önemle belirtilmesine rağmen araştırmanın kuramsal yönü ihmal edilmektedir. Aynı zamanda kuramsal bilgilere daha az ağırlık veren kitaplardaki bir başka göze çarpan özellik de, kurama dayanmayan araştırmaların bilimsel olarak nitelendirilemeyeceği görüşüdür.

Genel olarak epistemolojik anlamda kitaplar bilginin mahiyeti ve ne olduğuna yönelik değil de, bilgiye nasıl ulaşılacağını ve bilgiye ulaşmanın yollarının neler olduğuna yönelik yol gösterme amacı taşımaktadırlar.

Değerlendirilen kitapların hedef kitleleri

Değerlendirmeye alınan kitapları hedef kitleleri veya hitap ettikleri kesim açısından ele aldığımızda;

- Öğrenciler ve/veya Araştırmacılar
- Akademisyenler, Aydınlar, Öğrenci ve/veya Araştırmacılar
- Sosyologlar, Sosyal Bilimciler, Akademisyenler

şeklinde bir sınıflandırma yapmak mümkündür.

Aşağıdaki tabloda ele alınan kitapların hedef kitlelerine göre sınıflandırılmış şekli verilmiştir:

HEDEF KİTLE	Basım Yılı	Yazar	Kitabın Adı
Öğrenciler ve/veya Araştırmacılar	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma
	1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim
	1994	Orhan GÖKÇE	İçerik Çözümlemesi
	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri
	1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri
	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
	2001	Remzi ALTUNİŞİK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
	2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
	2001	Ali D.ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi
	2001	Mine ARLI M.Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş
	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sinamaları
	2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi
	2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2003	Türker BAŞ	Anket
	2003	Elif KUŞ	Nitel – Nicel Araştırma Teknikleri

	2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri
Akademisyenler, Aydınlar, Öğrenci ve/veya Araştırmacılar	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod
	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi
	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri
	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2001	Ezel TAVŞANCIL A.Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş
Sosyologlar, Sosyal Bilimciler, Akademisyenler	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi
	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
	2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri

Değerlendirilen 36 kitabın hedef kitleleri ya da hitap ettikleri kesimlere baktığımızda; büyük bir kısmının Armağan (1983a ve 1983b), Cebeci (1997), Dinler (2000), Yıldırım ve Şimşek (2000), Dinler (2000), Altunışık ve diğerleri (2001), Güven (2001), Gürsakar (2001), Çömlekçi (2001), Karasar (2002), İslamoğlu (2002) ve Baş (2003)'da olduğu gibi öğrenciler ve araştırmacıları hedef kitle olarak belirledikleri görülmektedir.

Bunun yanında Arseven (2001), Arlı ve Nazik (2001) ile Gökçe (1988) sadece öğrencileri hedef kitle olarak belirlerken, Tütengil (1981), Aziz (1990), Erdoğan (1998), Yozgat (2001), Bulduk (2003) ise sadece araştırmacıları hedef kitle olarak seçmişlerdir. Gökçe (1994) ve Kuş (2003) ise daha

belirgin bir sınırlama yaparak sosyal bilim araştırmacılarını hedef kitle olarak belirlemiştir.

Seyidoğlu (1983) araştırmacıları, öğrencileri, aydınları ve genç akademisyenleri hedef kitle olarak belirlerken; yer aldıkları disiplin doğrultusunda Balcı (2001) eğitimcileri ve öğrencileri, Ekiz (2003) öğrencileri, öğretmenleri, akademisyenleri ve araştırmacıları, Saray (2003) da genç akademisyenleri ve öğrencileri hedef kitle olarak belirlemişlerdir.

Farklı olarak Bilgiseven (1989) sosyal bilimcileri, sosyologları, araştırmacıları ve öğrencileri, Sencer (1989) sosyologlar ve akademisyenleri, Türkoğlu (1989) sosyal bilimcileri, Kaptan (1998) öğrenciler, öğretim elemanları, araştırmacılar ve aydınları, Arslantürk (2001) sosyal bilimcileri, Özdamar (2003) öğrenciler, öğretim elemanları ve araştırmacıları, Arıkan (2003) araştırmacı ve bilim adamlarını, Hovardaoğlu (2000), Tavşancıl ve Aslan (2001) ise akademisyen, araştırmacı ve öğrencileri hedef kitle olarak belirlemişlerdir.

Değerlendirmeye alınan kitapların hedef kitle seçimi; genel anlamda sosyal bilimlerde ve özellikle sosyolojide bilginin ne olduğu, kaynağının neler olduğu yönündeki bilginin sadece bilim adamlarının algı alanları içinde olduğu ve bu bilgiye nasıl ulaşılabileceğinin de öğretilmesi isteğinden hareketle şekillendiği gözlenmektedir. Bu durum özellikle sosyoloji disiplini açısından değerlendirildiğinde; sosyolojinin üniversite derslerine sıkışıp kalmasının ana etkenlerinden biri olarak gösterilebilir. Bunun yanında özellikle bilim tarihi ve bilim sosyolojisi alanlarında bir eksiklik olması, bu konudaki bilgilerin verili setler olarak kabul edilmesinde etkili bir unsurdur.

Bunun yanında yazılan kitaplarda özellikle öğrencilerin hedef kitle olarak seçilmesinin; bilimsel araştırmanın nasıl yapılacağı, sonuçların nasıl yorumlanacağı ve ulaşılan sonuçların nasıl raporlaştıracağı, referans kaynaklara nasıl ulaşılacağı, bu referanslara nasıl gönderme yapılacağı gibi önemli bir eksiklik teşkil eden konulardaki faydaları da asla göz ardı edilmemelidir.

Görüldüğü üzere kitapların yazılış amaçlarına bağlı olarak hedef kitlelerin seçimi de belirlenmiştir. Bilginin kaynağının, mahiyetinin ne olduğuna yönelik değil de, bilgiye nasıl ulaşılacağını göstermek amaç olunca, buna bağlı olarak hedef kitleler de öğrenciler ve genç araştırmacılar şeklinde belirlenmiştir.

Türkiye’deki sosyal bilimlerin gelişimi ve Türk sosyoloji tarihi açısından, özellikle metodolojik değişimler söz konusu olduğunda 1980 öncesi

dönem ve 1980 sonrası dönemde baskın bilim anlayışının pozitivist paradigma olduğu saptaması, 1980 sonrasında yayımlanan yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarından yola çıkarak net bir şekilde ifade edilebilir.

Genel olarak değerlendirilen kitapları nicelik ve nitelik yönünden ele alabiliriz. Özellikle 1980 sonrasında yayımlanan Türkçe yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarının sayıca artmış olduğu söylenebilir. Ancak bu kitaplara nitelik ölçütünü göz önüne alarak baktığımızda, tek düzelik ya da aynılık olduğu gözlenmektedir. Özellikle kitapların kaynakça kısımlarına bakıldığında, ana noktalarda yani bilimsel yöntem, bilimsel yöntemin aşamaları, araştırma teknikleri konularında yabancı kaynakların referans gösterilmesi, konuyla ilgili bir özgünlük probleminin olduğunu, ya da genelde sosyal bilimlerde de Türk sosyolojisi açısından bu yönde bir bilgi ortaya koymanın söz konusu olmamasını akla getirmektedir.

1980 sonrası yayımlanan kitapların uygulamaya yönelik olması yani pratik amaç kaygısı taşımaları elbetteki kitapların yazılış amaçları, hedef kitleleri ile doğrudan ilgilidir. Ancak bunlara ek olarak yayıncıları ve yazarlarını ilgilendiren diğer önemli bir etken de satılabilirliktir. Bütün bu etkenler bir araya gelince, özellikle kitapların öğretme isteği ile ders kitabı niteliği taşıması, bu anlamda da sosyal bilimlerin alanının tümüne yönelik olduğu iddiası taşıması genel bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle metodolojik anlamda “öğrenmeyi öğretmek” yerine “öğrenilmiş öğretmek” genel olarak gözlenen durumdur. Değerlendirilen kitapların hemen hemen tümünde hedef kitlelerin öğrenciler olması bunun en iyi göstergelerinden biridir.

Araştırma metodlarının ya da tekniklerinin daha kompleks hale gelmesi, araştırmacılara, genç akademisyenlere ve öğrencilere araştırma metodlarını aktarmayı daha zor ya da kompleks hale getirmiştir. Artık genç araştırmacılara, akademisyenlere ve öğrencilere bilimsel metodu ya da bilimsel bilgiyi öğretme işi daha karmaşık bir süreci gerektirmektedir. Aynı zamanda farklılaşan araştırma metod ve tekniklerinin mantığını verebilmek için yalnızca metodoloji ve hatta uygulama kısmına ağırlık vermek değil, epistemoloji de işin içine dahil etmek gerekmektedir.

Dolayısıyla Türk sosyolojisine epistemoloji bağlamında bakıldığında; epistemolojinin temel konusunun bilginin kaynağı, yapısı, metodları, imkanları ve sınırları gibi başlıklardan oluşmasından hareketle, özellikle ele alınan kitaplarda bilginin kaynağı, bilgi elde etmenin yolları vs. gibi konular bilimsel olarak nitelendirilen modern bilimin sunduklarıyla aynı tutulmaktadır. Dolayısıyla iki ana maddede bilgi kuramının konusunu toparlamak

mümkündür; bilginin mahiyeti, bilginin ne olduğu ve bilgiye nasıl ulaşıla-
cağı konuları. Konu ikinci maddede metodolojik bir tartışma alanı yaratmak-
tadır. Türk sosyolojisinde bilginin ne olduğu ya da mahiyetinin ne olduğuna
yönelik bilgi, özellikle modern anlamdaki bilimin sunduklarını verili bir set
olarak kabul etme ve Batı sosyolojisinin belirleyiciliği yönündedir. Bilgiye
nasıl ulaşılabileceğini yani metodoloji bilgisini de yine pozitivist ya da modern
anlamdaki bilimden hareket ederek, özellikle metodolojik açıdan ampirizmi
savunanlara göre fizik bilimlerindeki gibi temel bilgi kaynağı deney ve göz-
lemdir yaklaşımı ağırlıktadır.

Bu anlamda öğretme isteği epistemolojik bağlamda, 1980 sonrası Türk-
çe metod kitaplarında baskın niteliktedir. Bilginin mahiyeti, ne olduğu konu-
larından çok, ona nasıl ulaşılabileceği öğretilmeye çalışılmaktadır. Aslında bilim
ve bilimsel araştırmayla ilgilenen herkes metodoloji ile de ilgilenmek
zorundadır. Ancak bu noktada bilimin, bilginin ne olduğu gibi temel be-
lirleyicileri verili bir set olarak kabul edip sadece ona nasıl ulaşılabileceğinin
bilgisini vermek ya da bu temel belirleyicileri sorgulayarak bilgiye ulaşmak
için çaba göstermek şeklinde iki ayrı temel anlayışın varlığını gözlemlemek
mümkün.

Kitapların hedef kitle seçimlerinde, hedef kitlelere akademisyen ve so-
syal bilimcilerin dahil edilmesinde bütüncü yaklaşım içinde yer alanların
ağırlığı söz konusudur. Çünkü; metodolojiye yönelik değerlendirmelerde
hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik bütünlük sağlanmaya çalış-
ılmıştır. Daha sonraki dönemde kitaplarda yalnızca öğrenciler ve genç
araştırmacılar hedef kitle olarak seçilmiştir. Çünkü; kuramsal bilgi bilim
adamlarınca bilinen ve uygulamanın nasıl yapılacağı öğretme görevinin
bilim adamlarında olduğu görüşü şekillenmiştir.

Araştırma bulgularının ya da sonuçlarının yazımı aslında bunları kimin
okuyacağına bağlıdır. Sosyal bilimler ve Türk sosyolojisi açısından bilimsel
yayınlarla sıkışıp kalan araştırma sonuçları aynı zamanda sosyolojinin de
üniversite bölümlerine sıkışıp kalmasına yol açmıştır.

Nitekim ele alınan kitapların neredeyse tamamının hedef kitle olarak öğ-
rencileri ve araştırmacıları seçmiş olması birbirine bağlı iki durumu ortaya
koyuyor gözükmektedir: Bunlardan ilki, bilimin özel bilgiler alanı olduğu
kabulüne dayalı bilimsel bilginin bilim adamları tarafından daha çok uygu-
lama yönüyle aktarılması, diğeri bu amaçla ders kitabı niteliğinde eserlerin
ortaya konulmasıdır.

Sonuç

Genel anlamda sosyal bilimlerin ve sosyolojinin gelişim süreçleri göz önüne alındığında; oldukça geniş bir tarihsel süreç, sosyal ve siyasal anlamdaki değişimler ve bilim adamlarının içinde bulundukları kültürel alanın birbirine bağlantılı olarak etkileriyle karşılaşmaktayız. Böylesi geniş bir perspektif özellikle bu çalışmanın kapsamına yansımamıştır. Ancak sosyal bilimlerin ve sosyolojinin değişim süreçlerini belirleyebilme çabalarında önemli bir unsur olan araştırma yöntem ve tekniklerine yönelik yazılan kitaplar yazılma amacı ve hedef kitleleri doğrultusunda ele alınmıştır.

Kaynakça

- ALTUNIŞIK, R., R.COŞKUN, E.YILDIRIM, S.BAYRAKTAROĞLU, (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Adapazarı: Sakarya Kitabevi.
- ARIKAN, Rauf, (2000). *Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- ARLI, Mine, M.H.NAZİK, (2001). *Bilimsel Araştırmaya Giriş*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- ARMAĞAN, İbrahim, (1983). *Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir.
- ARMAĞAN, İbrahim, (1983). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilimleri 2*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- ARSEVEN, D.Ali, (2001). *Alan Araştırma Yöntemi*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- ARSLANTÜRK, Zeki, (2001). *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- BALCI, Ali, (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler*, Ankara: Pagem Yayınları.
- BAŞ, Türker, (2003). *Anket*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- BİLGİSEVEN, K.Amiran, (1989). *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- BULDUK, Sevdâ, (2003). *Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- CEBECİ, Suat, (1997). *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ÇÖMLEKÇİ, Necla, (2001). *Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlilik Sınamaları*, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi.
- DİNLER, Zeynel, (2000). *Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- EKİZ, Durmuş, (2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş*, Ankara: Anı Yayıncılık.

- ERDOĞAN, İrfan, (1998). *Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri*, Ankara: Emel Matbaası.
- GÖKÇE, Birsen, (1999). *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, 3. Basım, Ankara: Savaş Yayınevi.
- GÖKÇE, Orhan, (1994). *İçerik Çözümlemesi*, Eskişehir: Turkuaz Yayınları.
- GÜRSAKAL, Nemci, (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Bursa: Vipış Yayınları.
- GÜVEN, Sami, (2001). *Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- HOVARDAOĞLU, Selim, (2000). *Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri*, Ankara: VEGA Yayınları.
- İSLAMOĞLU, A.Hamdi, (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Beta Yayınları.
- KAPTAN, Saim, (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Ankara: Tekışık Yayınları.
- KARASAR, Niyazi, (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel yayınları.
- KUŞ, Elif, (2003). *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- ÖZDAMAR, Kazım, (2003). *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- SARAY, Mehmet, (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- SENCER, Muzaffer, (1989). *Toplumbilimlerinde Yöntem*, İstanbul: Beta yayınları.
- SEYİDOĞLU, Halil, (1983). *Bilimsel Araştırma ve Yazama El Kitabı*, Ankara: Güzem Yayınları.
- SEZER, Baykan, (1993). *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, (1989). *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, İstanbul: MEB, Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, (2000). *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- TÜTENGİL, C.Orhan, (1981). *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, Ankara: Ayko Yayınları.
- YILDIRIM, A., H.ŞİMŞEK, (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- YOZGAT, Fazıl, (2001). *Bilimsel Araştırma Metodları*, Ankara: Yargı Yayınevi.

OSMANLI ÖRFİ HUKUKUNDA STANDARTLAŞMA (16.YÜZYIL)*

Yunus KOÇ

Özet

Osmanlı yönetim dinamiğinde ilk karşımıza çıkan, idari alandaki kural ve uygulamalarda görülen birlik eğilimidir. Bu eğilimin daha başlangıçtan itibaren tımar rejimine yansıyan yönleri, kimlere tımar verileceğinden, tımarlıların devlet ve halk nezdindeki yetki, görev ve sorumlulukları gibi temel alanlara kadar genişçe bir yelpazede kendini gösterir. Bu hem idare, hem de vergi hukuku alanlarında belirli ölçüdeki standartlaşmayı beraberinde getirir. Ceza hukukunun "cerimeleri" ilgilendiren yönü de tımar sistemi ile alakası bakımından daha erken dönemden itibaren standartlaşmaya başlamıştır. Standartlaşmanın görülebildiği bir diğer alan, yine tımar rejiminin temel dayanağını oluşturan mirî toprak sisteminin uzantısı niteliğindeki toprak tasarruf hukukunda tebarüz eder. İmparatorluğun çok özel tarzlarda yönetilen Doğu Anadolu ve Mısır gibi bölgeleri dışında kalan sancaklarda toprak tasarruf sistemi de hukuken standartlaşmıştır. Bütün bu alanlar, hukuken kânun koyma gücünü elinde bulunduran ve hükmettiği yerlerde hakiyetinin devamını sağlamak isteyen imparatorun, yönetiminde bulunan topraklarda birliği tesis etme ve "imperium"a mensubiyeti pekiştirme endişe ve eğilimleriyle açıklanabilmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı hukuku, Osmanlı kânun-nâmeleri, 16. yüzyıl Osmanlı, Örfî hukuk

Standardisation in the Ottoman Customary Law (16th Century)

Abstract

The first thing we encounter in the Ottoman administrative dynamic is the tendency of unity which is seen in the rules and implementations in administration. The aspects of this tendency reflecting on the *tımar* regime from the beginning show themselves in a wide range of areas such as the fundamental principle of distribution of *timars* and the authority, duty, and

* Bu makale, IX. Uluslar arası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi'nde (20-23 Ağustos 2001, Dubrovnik, Hırvatistan) sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

the responsibilities of the *timariots* to state and society. This brings about, to some extent, the standardization either in administration or in tax legislation. The part of penal law concerning crimes (*cerime*), in relation to the *timar* system, began to be standardized from the very beginning. Another sector where standardisation could be seen is the law of land possession (law of fief-holding) the continuation of state-owned land system (*miri toprak rejimi*) which constitutes the basis of the *timar* regime. The system of land possession in provinces except for East Anatolia and Egypt which were governed with distinct codes was standardized. All of these can be explained by the concern of the sultan, who held the power of legislation and desired to retain his sovereignty within his realm, about the establishment of unity in the lands under his sovereignty and reinforcement of dependency to the *imperium*.

Key words: Ottoman law, Ottoman law-codes, 16th century Ottoman, Ottoman customary law

Giriş

Osmanlı hukuku alanında yapılan çalışmalarda içerik ve metod bakımında son yıllarda yeni açılımlar gerçekleşmiş olsa da hukukî yapının bütünüyle anlaşılması ve bunun kurumsal, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarla alakası vs. gibi konularda daha başlangıç aşamasında bulunduğumuz söylenebilir. Bu durum hukukun alt alanları için de geçerlidir. Meselenin değişik boyutlarının ele alınması en azından hukuk ve tarih eksenli interdisipliner bir çalışmayı gerektirir. Diğer yandan bu zamana kadar çok sayıda kâunnâme yayınlanmış olmasına rağmen bunların ne form ve biçim ne de hukukî anlam ve içerik bakımından tam bir karşılaştırılmasının yapıldığı söylenebilir. Bu açıdan ceza hukuku alanında Uriel Heyd tarafından yapılmış çalışma bir istisnayı oluşturur (Heyd 1973).

Erken dönem Osmanlı hukukuyla alakalı metinlerin bir kısmı yayınlanmıştır. Bu metinlerden ve yapılan analizlerden daha birçok alanlarda olduğu gibi hukuk alanında da II. Mehmet döneminin bir sıçrama noktasına tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Fatih Dönemi gerçekten de kurumlaşma/kâunlaşma/devletleşme¹ bakımından önemli bir dönemektir. Bu hükme varılmasını sağlayan faktörler de cümlelerin malumudur. Bu sebeple konuyla ilgili belli başlı noktalar hatırlatıldıktan sonra sistemin/dönüşümün klasik şeklini aldığı XVI. yüzyılın ortalarına doğru, kâunnâmelerden hareketle

¹ Kavram bütünü Hassan (2001)'dan alınmıştır.

hukuk sisteminde görülen birlik eğilimi üzerinde durmaya çalışacağız. Daha doğrusu kurumlaşma/dévletleşme/kânunlaşma sürecinde çalışmanın başlığında yer alan standartlaşmanın nasıl ve hangi alanlarda işlediği, bu sürecin kânunnâmeler ve diğer hukukî metinler üzerinden hareketle tedricen nasıl gerçekleştiği, hangi alanların niçin standartlaşma bağlamında daha yavaş kaldığı sorunlarına temas etmeye çalışacağız.

Hemen ifade etmek gerekir ki Osmanlı'da hukukî alanda bir standartlaşmadan söz edilip edilemeyeceği ya da, aşağıda verilecek bulguların ne derecede bir standartlaşmadan bahse imkan vereceği sorusu ilk akla gelen problemdir. Bu bağlamda varılacak sonuçların bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde başlangıçta ferman, hüküm, yasaknâme, kânunnâme şeklinde mevcut olan metinlerin şekil ve içerik olarak nasıl bir araya getirildiğini, zamanın şartlarına göre geçersiz kalan hükümlere mukabil, yeni hükümlerin sisteme/metinlere dahil edilerek nasıl genişletildiğini ve yaygınlaştırıldığını anlamak mümkün olacaktır. Böyle bir yöntemle elde edilecek sonuçların, bir hukukî birlik ya da standartlaşma olarak adlandırıp adlandıramayacağına yönelik hükme de sürecin incelenmesinden sonra varmak daha uygun olacaktır.

Standartlaşmaya giden yol

Standartlaşma ya da hukukta birliği tesis etme noktasında, temel alanın ya da merkeze yerleştirilen metin koleksiyonlarının *Kânunnâme-i Âl-i Osman*, *Kânun-ı Osmanî* denilen genel karakterli Osmanlı Kânunnâmeleri olduğuna şüphe yoktur. Bu kânunnâmeler özü itibarıyla bütün bölgelere teşmil edilebilecek hükümleri ihtiva etmektedirler. Bu bağlamda Genel karakterli kânunnâmelerin daha dikkatli bir incelemeye tabi tutulması gerekmektedir. Tabii olarak genel karakterli kânunnâmelerin yanı sıra erken dönem hukuk metinleri, XV. yüzyılın ikinci yarısına ait yasaknâme, hüküm ve fermanlar ile bunların suretlerini bir araya getiren nüshalardan da yararlanılması zarurîdir. Böylece hukukta birliğe gidişin aşamalarını ve standartlaşma teşebbüslerinin seyrini izlemek ve bunların yayılma ve uygulanma eksenlerini yakalamak mümkün gözükmektedir.

İlk önce Fatih dönemine ait yasaknâme, hüküm ve kânunların genel niteliklerine göz atmak gerekir. Devletleşme sürecinin yine dönüm noktasından birisi olan Teşkilat Kânunu, esprisi ve devletleşen organizasyonun ruhunu yansıtmaları açısından fevkalade ilgi çekici olmakla beraber, içeriği açısın-

da bakıldığında bu çalışmanın hedefleri dışında yer alır². Bu sebeple incelemede sadece belirli sayıdaki genel karakterli kâunnâmeden hareketle XVI. yüzyılın ortalarına doğru sistemin geldiği aşamanın ana hatları çizilmeye çalışılacaktır. Bu meyanda Fr. Kraelitz (1922)³ İnalçık-Anhegger (1956) ile Akgündüz (1990) tarafından yayınlanan kânun, yasaknâme ve hükümler çalışmanın hedefleri doğrultusunda gözden geçirilmiş ilaveten, biri tarafımızdan doktora çalışması esnasında incelenen (Koç 1997) iki yazma kânunnâme de işe sokularak temel noktalarda karşılaştırmalar yapılmıştır.

Kraelitz tarafından yayınlanan kâunnâme metninin başlığı *Hazihi Suret-i Kânun-ı Padişahî, Sultan Mehmed bin Murad Han* olup, son istinsah tarihi 893/1488'dir. Denilebilir ki, bu bilinen ilk genel karakterli kâunnâmedir ve daha sonra tekemmül ettirilecek diğer genel karakterli kâunnâmelere örnek teşkil etmiştir. İlk üç faslı ceza hukukuna ayrılmış ve zina, darp-katıl ve hırsızlık-içki konu başlıkları sıralanmıştır. Ceza hukukunu ilgilendiren bu ilk üç başlık altında, toplumda düzen ve asayişin temin edilmesi ve düzeni bozup huzursuzluk yaratılmasının önüne geçilmesine yönelik hükümler yer alır. Önceliğin bu türden huzura ve asayişe, dönemin deyiimiyle *nizâm-ı âleme* önem verilmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Bu şekilde *imperium*/bey/sultan toplum içerisinde düzeni sağlamak için zor kullanma gücünü elinde bulundurduğunu ilan ve isbat etmeye başlayan bir siyasal yapı, yani devlet hakimiyetini ve hükmünün icrasını hedeflemektedir. Böylece suçlar ve suçlular kişisel intikam ve kan davası (klan-aşiret gelenekleri) yoluyla değil, düzeni sağlamayı üstlenen bir üst kurum tarafından cezalandırılacaktır. Cezalandırma eylemi tabii ki, yargısal mekanizmanın kararı ile ama Sultanın töre/yasak/örfünü yürütmeye memur organları ve temsilcileri eli ile gerçekleştirilecektir. Bu ise devletleşmenin kelimenin tam anlamıyla olmazsa olmaz ön koşullarından biridir. Kraelitz tarafından neşredilen kâunnâmede dördüncü faslın özel bir adı yoktur ve vergi ve toprak hukukuyla ilgili hükümleri ihtiva etmektedir. Burada da meşhur resm-i çiftin kökeni konusundaki tartışmalara⁴ yol açan "senyörel" hizmetler ve bunların akçaya çevrilmiş bedellerini sıralayan hükümler vardır. Kâunnâmenin son iki bölümü *Kânun-ı Yörükân* ve *Kânun-ı Cebelüyan bâ Kânun-ı Müzevvec-i*

² Fatih'in Teşkilat Kâunnâmesi hakkında bkz. Abdulkadir Özcan (1982).

³ Kraelitz (1922) tarafından yayımlanan kâunnâmenin Türkiye'de yapılan sonraki neşirler için bkz. Ö. L. Barkan (1943: 387-395). Metin en son olarak da Akgündüz tarafından yayınlanmıştır. Ahmet Akgündüz, (1990: 347-357); Ayrıca bkz. A. Özcan, (1982: 7, 56).

⁴ Bu tartışmalarla ilgili olarak bkz.: H. İnalçık (1959: 575-610); N. Beldiceanu-P. Ş. Nasturel (1991: 61-118).

Gebrân başlıklarını taşır. Son başlık altında bac ve kapan vergilerine ait hükümleri de ihtiva eden düzensiz bir sıralanış söz konusudur. Kraelitz tarafından yayınlanan bu kânunnâme hiç şüphesiz türünün bilinen ilk örneğidir ve hükümlerin sayısı ve içeriği oldukça sınırlı olmakla birlikte, daha sonraki etaplar için bir hareket noktası teşkil edecektir.

Anhegger-İnalcık tarafından yayınlanan ikinci örnek, hacim ve muhteva açısından ilkinin nazaran daha geniş olmakla birlikte, genel karakterli kânunnâmeler çizgisinin dışında kalır. Ancak başlığı ve içerisindeki bazı hüküm ve yasaklar (mesela gümrük tarifeleri kısmı; İnalcık-Anhegger 1956: 45, belge no 35) daha sonradan genel karakterli kânunnâmelere intikal ettirildiğinden öneme haizdir. Kesin oluşturulma tarihi konusunda her hangi bir kayıt bulunmamakla birlikte naşirler tarafından II. Bayezid'in ilk iktidar yıllarına tarihlenmekte, fakat daha sonraları istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Bizim açımızdan esas önemli olan nokta ise kânunnâmenin başlığıdır: *Kânunnâme-i Sultânî ber müceb-i örf-i Osmânî*. Burada *örf-i Osmânî* ibaresi kânun yapma ve uygulama gücünün, pekişmekte olan devletin kudretinde olduğu ilk kez bir kânunnâme mecmuasında yer alır. Tabii olarak bu başlığın kânunnâmenin meydana getirilişinden sonra yapılan istinsah sırasında da verilme ihtimali mevcuttur. Ancak her hal ve karda *örf-i Osmânî mucébince vaz' olunan* hükümler, kânunlaşma/devletleşme açısından ve dolayısıyla hukukta birliğin tesisine, yani standartlaşmaya dair gösterdiği işaret açısından önemlidir.

Tasnif sistemi, hacim, içerik ve kronolojik kıstaslar açısından üçüncü sırayı N. Beldiceanu tarafından yayınlanan kânunnâme mecmuası alır (Beldiceanu 1967). Bu kânunnâme her yönüyle kânunlaşma/standartlaşma gelişiminin en önemli aşamalarından birisini teşkil eder. Elde bulunan nüsha 1501 tarihinde istinsah edilmiştir ve 66 varaktır. N. Beldiceanu, eserde yer alan hükümlerin büyük çoğunluğunun Fatih dönemine ait olduğunu, eserin daha II. Bayezid (1481-1512) döneminde babasının kânunnâmesi olarak bilindiğini belirtir (Beldiceanu 1967:18). Ayrıca eserde Fatih döneminden önce var olan hükümler ile Fatih döneminde oluşturulan hükümlerin bir arada bulunduğu, dahası Fatih sonrasına ait (mesela 1495 yılında eklenen) bir kaç hükmün de varlığı dikkati çekmektedir (Beldiceanu 1967: 17,18). Kânunnâmenin başlığı *Kitâb-ı kavânîn-i örfiyye-i Osmânî*'dir ve bundan sonra formüle edilecek olan kânunnâmelerde de görüleceği üzere, kısa bir dua cümlesi ile başlar. Ardından da Sultanın kânun koyma gücünden başka, bu kânunların derlenip toparlanması ve bir cilt halinde bir araya getirilmesi için

“hükm-i kudretvân ve fermân-ı kazâ-i cereyân” olduğu belirtilir⁵. Kısaca o zamana kadar çıkartılan ve yürürlükte olan hükümlerin bir araya getirilmesi ve tasnif edimlisi için emir, bizzat hükümdar tarafında verilmiştir. Kânunnâmenin üç bab ve muhtelif fasıllardan oluştuğu metnin hemen girişinde belirtilir. Bu bağlamda daha sonra bu üç bab ve yirmi ya da yirmi dört fasıl üzere tertip edilme biçimi gelenek halini alacaktır. Fasılların iç düzenleri ve kânunnâmeler, metne dahil olan veya çıkartılan hüküm ve bölümler zamanın ihtiyaçlarına göre tanzim edilecek ve kânun düzenleyicinin genel karakterli *Kânun-ı Osmânî*'ye girmesini uygun gördüğü hükümler sonraki metinlerde yerini alacaktır. Kraelitz tarafından yayınlana ilk metinde yer alan ve ceza hukukuna ayrılan ilk üç fasıl, burada birinci babda dört fasıl halinde düzenlenmiş ve bölümlerin iç tutarlığına dikkat edildiği gibi, metin tekrarlarından da arındırılmıştır. Yedi fasıldan oluşan ikinci babda, ilk bölümler tımarlılar ve tımar gelirlerini düzenleyen hükümlerden oluşur. Sonraki fasıl Semendre, Morova, Drina ve Rudnik gibi Balkanlar'daki geçiş noktalarında alınması gereken gümrük vergilerini düzenler. Daha sonraları bütün bu özel düzenlemeler tek bir sistem dahilinde genel hükümler haline getirilecek ve yer adlarından arındırılacaktır. Aynı fasıl içerisinde bulunan ve Konya'da sikke basımını düzenleyen hükümler de, imparatorluğun para düzeninin yeniden organizasyonu çerçevesinde hükümsüz olacağı için sonraki kânunnâmelerde artık zikredilmeyecektir. İkinci babın 4., 5. ve 6. fasılları toprak vergisi ve zirai ürünler üzerinden alınan vergileri düzenleyen hükümlerden müteşekkildir. Son fasıl ise yaya ve müsellemlerle alakalıdır. Aslında bu fasılın, daha sonraki babda, yani *Azab, Yürük, Valak* gibi özel gruplara yönelik düzenlemelerin bulunduğu bölümde bulunması gerekmektedir. Nitekim daha sonraki kânunnâmelerde, bu düzenleme de yapılmış ve özel gruplara ait hükümlerin bulunduğu fasıllar en son babın maddelerini oluşturmaya başlamıştır. Bu kânunnâmede dikkati çeken en önemli husus artık ceza, vergi ve özel gruplara yönelik hükümlerin fasıllarla kesin olarak birbirinden ayrıştırılma girişimlerinin yoğunluğudur. Bu düzenleme içerisinde önemine binaen Balkanlar'da bulunan bazı gümrük noktalarında alınacak vergiler için yayınlanan hükümlerin ilgili yerlerle birlikte zikredilmesi, daha birleştirme öncesinde nasıl bir formül izlendiği, birleştirme formülasyonunun nasıl işlediği gibi konularda ip ucu sağlar.

⁵ “.. âyin-i kavâid-i cihâniyânî ve kavânîn-i örfiyye-i osmanî ki medâr-ı ıslâh-ı a'âm ve menât-ı cumhûr-ı ümemdir. Mecmû'-ı merkûmu muharrer olub bir mücellled defter olması husûsunda hükm-i kudretvân ve fermân-ı kazâ-i ceryân vârid olmağın....”, (Beldiceanu 1967: var. 1*v).

Bu çerçevede ele aldığımız dördüncü kânunnâme Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4049 numarada kayıtlı bir nüshadır. Başlık aynen şöyledir : *Hâzâ kânun-ı Sultan Süleyman Han e'azzallahü ensârahu min evvelihî ilâ âhirihi*. İçerik olarak bakıldığında Beldiceanu tarafından neşredilen kânunnâmeyle benzerlik (bab ve fasılların düzenlemesi açısından) göstermekle beraber tarihlemeye farklılık vardır. Metinde genel karakterli kânunnâmeye ait olan kısmın (1-34 varak) sonlarına doğru (v. 26) 929 (1523) tarihi yer alır. Bundan önce iki yerde de 937 (1521) tarihi geçmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla metnin teşekkülü Kânuni döneminin ilk yıllarında gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Beldiceanu neşrinde yer alan bazı şehir ve yer adları (Eflak, Firenk, Dubrovnik, Senedire, Mora, Vidin) burada da zikredilmektedir. Konya'daki akça tahvili ile ilgili hükümler tekrarlanırken, Beldiceanu neşrinde bulunan ve İstanbul'a odun nakliyatı ile ilgili hükümler metinden çıkartılmıştır. Dahası *resm-i çift* miktarı, genel hüküm olarak 33 akçe şeklinde verilmiştir ki Aydın, Biga, Bolu, Manisa, Hüdâvendigar, Menteşe ve Hamid vs sancaklarda gerçekten bu miktar caridir. Aynı vergi miktarı Beldiceanu neşrinde ve biraz sonra ele alacağımız Münih yazmasında 36 akçe olarak verilecektir ki, bu miktar Rum, Karaman, Hamid, Canik bölgelerinde geçerlidir.

Bu çalışma için ele aldığımız sonuncu kânunnâmeyi Münih Bevyera Devlet Kütüphanesi'nde 111 numarada kayıtlı bir yazma oluşturmaktadır. Kânunnâmenin başlığı şöyledir: *Kânunnâme-i Âl-i Osman, Hâzihi kânunnâme-i Sultan Mehmed Han ellezî yu'mel fî zaman-ı Sultan Süleyman Han*. Kânunnâmede tarih bulunmamakla birlikte, Kânuni döneminin ilk yıllarında teşekkül ettirildiği anlaşılmaktadır. Kânunnâmede biçim açısından yukarıda belirtilen ilk dört nüshadan farklı olarak bab ayrımına gidilmemiş, sadece fasıllar halinde tertip edilmiştir ki, fasıl sayısı 24'tür. Kânunnâmenin başlık kısmındaki kayıttan eldeki nüshanın Kânuni'nin ölümünden (1566) sonra istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Dikkati çeken en önemli husus fasılların belirli bir mantık dahilinde sıralanmış olduğudur ve fasıl içi önem sıralamasının ve anlam bütünlüğünün, dönem koşullarına göre standart hale geldiğidir. Bundan kasıt imparatorlukta geniş kitleleri ilgilendiren hemen hemen bütün konuların kânunnâmeye intikal ettirilmiş olduğudur. Sıralama, ceza hukukundan sonra toprak hukuku ve reayanın statüsü, ardından öşür ile devam eder. Yörüklerle ilgili 6 fasıldan sonra otlak ve kışlak vergileri ile ilgili fasıllar art arda verilmiştir. Kovan, arus, bād-ı hevâ, duhan, değirmen vergileri de ayrı fasıllarda işlenir. Sipahiler, birey üzerindeki toplum kontrolünü öngören fasıldan sonra Yaya, Müsellem ve beytülmal konuları hükme bağlanmıştır. 20. fasıldan itibaren kapan ve bac vergileri ile ihtisap işleri kurala bağlanır ve ardından gelen fasıl zenaat erbabı ve üretimleriyle alakalıdır.

Kânunnâme, Azablara ilişkin hükümleri takiben sipahilerin gelirlerine göre tasnifi ile yükümlülüklerini içeren hükümlerle son bulur. Bu kânunnâmede hükümlerin olabildiğince mekan ve zamandan arındırılarak tamamen genel karakterli kaidelere dönüştürülmesi için oldukça çaba sarf edilmiştir. Kânunnâmede yer adına çok az sayıda rastlanması ve hiçbir tarihin zikredilmemesi bunun en açık kanıtı sayılabilir. Böylece kânunnâme artık İmparatorluğun her tarafında geçerli olabilecek genel hükümleri ihtiva eder hale getirilmiştir.

Zikredilen bu dört kânunnâme çok genel açılardan karşılaştırıldığında dahi karşımıza, örfi hukukun tekamülü ve hukukî standartlaşma konusunda bir tablo çıkmaktadır. Kânunnâme metinlerini izlemeye devam ederek devlet tarafından örfi hukukun nasıl tedricen genelleştirildiğini ve yazılı hukuk normları olarak imparatorluğun tamamında cari olabilecek özelliklere nasıl kavuşturulmaya çalışıldığını kavramaya devam edelim.

Ceza hukuku

Metinleri takip ederek ceza hukuku ile başlayalım. Hemen her toplumda hukukî normlar oluşturulurken ceza hukukunun öne çıkması, bizatihi sosyal ve siyasal nizam açısından taşıdığı önemle alakalıdır. Hem İslam öncesi Türk toplumlarında, hem İslamî dönemde siyasal örgütün nizamı sağlama endişesi, üretim kaynaklarının organizasyonu ve üretimin paylaşımını sağlayan düzenlemelerle başat olarak kişilerin ya da kandaş grupların karşılıklılık ilkesi doğrultusunda intikam ve kısas uygulamaları yerine, siyasî organizmanın düzeni sağlama yolunda birer hukukî norm olarak belirli düzenlemelere gitmesini zorunlu kılar. Hırsızlık, yol kesme, adam öldürme, mala ve cana tecavüz, zina gibi toplumsal ya da bireysel suçlar için failler üzerinde bireysel ve toplumsal yaptırımların kişi ya da aşiret/boy uhdesinden siyasal kurum/örgüt denetimine geçmesi/geçirilmesi bizatihi devletin teşekkülü ile alakalı bir süreçtir. Örgüt/devlet yapılanmasıyla, bu türden suçların cezalandırılmasına doğrudan organları ve temsilcileri ile karar verip uygulamayı yerine getirmekle ve denetlemekle kendisini kabul ettirmesi arzusu başat bir olgudur. Bu sebeple Türkler’de töre/yasa/örf dönüşümüne/tekamülüne daha sonradan eklemlenen İslamî unsurlarla birlikte Osmanlı ceza normları teşekkül etmiştir. Bu sürecin doğal sonucu olarak Kânunnâmedeki deyiimiyle *ce-rime*, yani fiziki yaptırımlara ilaveten veya sadece mali yaptırımlar ön plana çıkar. Yargılama ve yaptırımı uygulama ayrı organlar tarafından fakat birbiriyle, koordineli olarak gerçekleştirilir. Kânun koyma erkini elinde bulunduran sultan/han, yargı ve ceza infaz yetkisini kendisi ya da kurumlar tarafından atanan ayrı ayrı temsilcilere tevdi etmiştir. Kadı (yargı gücü) ve Bey (sancakbeyi/subaşı/tımarlı sipahi, icra gücü) aracılığı ile yerine getirilen bu ve başka “hizmetler” karşılığında kendilerine mali gelirler tahsis edilmiş,

cezalardan tahsil edilmesi gereken *cerimeler* iki alanın temsilcilerine gelir kaydedilmiştir. Burada kamu düzeninin sağlanması bağlamında cerimelerin yerinde görevli sipahi ya da beylere gelir olarak tahsis edilmesinin hususi bir önemi vardır. Böylece kurumlaşan/devletleşen yapı, sosyal düzeni yerinde kontrol etmeyi hedeflemiş, bunda da başarılı olmuştur. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişen global/yerel sosyo-ekonomik şartlara paralel olarak sarsılan tımar rejimi ve bunun esas unsuru olan tımarlı sipahi düzenindeki değişiklikler, başka faktörlerin de devreye girmesiyle kamu düzeninde yeni bir dönemece gelinecektir. Tımarlı sipahinin yerini almaya başlayacak olan başka kontrol mekanizmaları, mevcut standartlaşmanın da sonunu hazırlayacaktır.

Ceza hukukunda Fatih Kânunnâmesi ile başlayan süreç, XVI. yüzyılın ortalarında oluşturulan kânunnâmeler ile tamamlanmış, ceza hukuku ve cerimeler ile ilgili standart bir sistem oluşturulmuştur⁶. Bu suretledir ki U. Heyd, bilinen çok sayıda nüshayı karşılaştırarak ceza hukuku alanında, klasik dönemde gelinecek noktayı açığa çıkartabilmiştir (Heyd 1973). Aynı türden bir karşılaştırmalı tekamül seyri tablosu, Osmanlı hukukunun diğer alanlarında da yapılabilir. Böyle bir karşılaştırma Osmanlı düzeninin bir çok yönünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Sınıfsal ayırışım

Klasik dönem Osmanlı toplumunun genel hatlarıyla askerî ve reaya olarak ikiye ayrılmasını belirleyen ve reaya sınıfının statüsünü ve bunun sınırlarını tanımlayan yaklaşım, kânunnâmelerde ifadesini bulur. Esasen böyle bir ayırım, katmanlaşmanın henüz netleşmediği/keskinleşmediği erken dönemlerde, daha gevşek olmakla birlikte yine de mevcuttur. Mesela Fatih'e ait *resm-i kısmet ve sicillâta* dair bir fermanda şu kayda rastlanır : "...ve ehli berat olan kimesneler, kendü ve cemaati askeridir. Ve tekâüd eden sipahiler cemaatiyle askeridir..." (İnalçık 1947:700,701). Kurumlaşma ve devletleşmeyle birlikte katmanlar arası çizgilerin netleşmesi hukuk metinlerinde yerini bulur ve sistem billurlaşmaya XV. yüzyılın sonlarında ancak başlar. Bu sebeple çoğu maddeleri XV. yüzyılın ortalarına doğru teşekkül eden Fatih Kânunnâmesi'nde (Kraelitz 1922) böyle bir katmanlaşma ve geçişkenlik sınırlarını belirleyen keskin hatların izine rastlamak mümkün değildir. Zira

⁶ "...Ve bād-ı havā ve cürm ve cinâyet vāqı' olduqda qānūn-ı 'osmāniye mūrāca'at olunub ziyāde alınmaya...", 1571 tarihli Trablus Kânunnâmesi: (Bar-kan, 1943: 216). 1570 tarihli Halep Kânunnâmesinde de aynı hüküm vardır. (Bar-kan, 1943: 206-210).

sistem ve toplum yatay ve dikey hareketlilik alanları oldukça geçişkendir. Bu bağlamda yörük teşekküllerinin yarı askerî statüde hizmet etmekte oluşu, halktan olup da sefere katılanlara askerî sınıfa geçiş demek olan tımarlı statüsü kazanma imkanı verileceğinin bildirildiği açık çağrılar (İnalıcık 1981:16,17) geçişkenliğin en önemli göstergeleridir. XV. yüzyılın sonlarından itibaren söz konusu geçişkenliğin zorlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bunun da en belirgin göstergesi, artık kânunnâmelerde reayanın hukukî statüsünün netleştirilmesi ve toprak üzerindeki yükümlülüklerinin daha baskın bir ifadeyle nitelendirilmesidir. Arazi tutan köylünün ekin ekme zorunluluğu, Kraelitz tarafından yayımlanan nüshada görüldüğü gibi, daha erken dönem kânunnâmelerde yerini alırken bu zorunluluğun yerine getirilmemesi durumunda uygulanması öngörülen parasal yaptırımlar (çift bozan resmi) 50 akçe civarındadır (Kraelitz 1922: 30). Daha sonraki dönemlerde bu miktar 60, 70 ve nihayet XVI. yüzyılın sonlarında 300 akçaya kadar çıkacak ve önemine binaen de detaylandırılacaktır (Y. Yücel- S. Pulaha 1995: 76, 127, var. 85)

Askerî-reaya ayrımı kânunnâmelerde askerî sınıfa mensup olanların tezekeleri üzerinden alınan *resm-i kismetin* kime gideceğine ilişkin hükümlerde yer alır. Bu bağlamda sancakbeyi, kadı, subaşı, sipahi, sultanın kulları, müderrisler, vakıf yöneticileri gibi ilmiyeye mensup olanlar ve bunların nesli, ordu hizmetindeki *yaya*, *müsellem*, *canbaz*, *voynuk* ve *tatar* grupları askeri kategoriye oluşturur. Kadı tarafından verilen belge ile camilerde görev yapanlar ve naibler bu kategorinin dışındadır. Reaya statüsü ise genel ifadesiyle köylerde oturarak defterde *raiyyet* kaydedilmiş olanlar ve nesillerinin hukukî durumlarının ifadesidir. Bu türden bir ayırışımın sadece tereke taksimi ile ilgili basit bir işlemin göstergesi olmadığı açıktır. Bu aynı zamanda katmanlaşan toplumun, katmanlar arasına konulan sınırların ve kendi içersinde hareket alanı daraltılan grupların devlet tarafından nasıl dizayn edildiğinin işaretidir. Askerî-reaya ayrımı konusunda Beldiceanu tarafından yayınlanan nüsha (1501 tarihli nüsha) ile Nuruosmaniye yazmasındaki pasajlar aynıdır. Kraelitz tarafından yayımlanan erken tarihli kânunnâmede ise ilgili hükümlerin bulunmaması anlaşılabilir olmakla birlikte, 1520'lere tarihlenebilen Münih yazmasında bulunmamasının izahı yoktur. Askerî-reaya ayrımı ve reayanın statüsüne yönelik bu tesbitlerden sonra toprak hukuk alanındaki hükümlere geçebiliriz.

Toprak hukuku ve vergiler

Kânunnâmelerin önemli bir bölümünü teşkil eden toprak hukuku, reayanın toprak meşguliyeti ve sipahi ile olan hukukuna dair hükümleri de böyle bir karşılaştırma süzgecinden geçirmek mümkündür. Ancak biz burada

sadece bazı temel noktaların altını* çizmeye ve farklılaşarak/dönüşerek/yeniden üreterek, devletin hükmünü yayma ve bunu devam ettirme eğilimiyle birlikte, hukukta standartlaşmanın alanlarına kısaca temas etmeye çalışacağız.

Kraelitz tarafından yayınlanan metinde ilk dikkati çeken husus, carî hükümlerle ilgili olarak sadece Edirne'nin zikredilmesi, Dubrovnik, Eflak ve İstanbul'un hariç yerler olarak ima edilmesidir. Bu da tanzim edilen hükümlerden bazılarının 1453 öncesine ait olduğunu kanıtlar. Bu bilgi de, kânunnâmenin tanzimi aşamasında hedef alanın, imparatorluğun Avrupa yakası olduğu izlenimini vermektedir. Aynı şekilde, Osmanlı kânun koyucusunun adına daha sonra *resm-i çift* diyeceği raiyyet vergisinin miktarının burada 22 akça olarak belirlenmiş olması (Kraelitz 1922: 29, 30) da bu fikri desteklemektedir. Bu bağlamda McGowan tarafından yayımlanan Sirem Sancağı Kânunnâmesi bir ip ucu sunar: "... resmi çift müsâvî değildir. Öte yaka sancaklarının ekserinde birbirine mugâyirdir. Kiminde artık kiminde eksik alınır. Bu sancakta tam çifti olan Müslüman reayadan yirmi ikişer akçe alınagelmıştır. Resm-i bennâk on iki akçadır" (B. McGowan 1983: 1,2). Bu durumdaki daha birçok sancakta görüldüğü gibi, Balkan topraklarında müslümanlardan 22 akça resmi çift alınması XV. yüzyılın ortalarından itibaren kesinleşmiş gözükmemektedir (N. Beldiceanu-P. Ş. Nasurel 1991: 87, 93). Sirem Sancağı Kânunnâmesi'nde de belirtildiği gibi Asya yakası sancaklarında *resm-i çift* miktarı bir sancaktan diğerine, hatta aynı sancakta bir kazadan diğerine farklılık gösterir. Bu durumun standartlaşma eğiliminin önünde bir engel oluşturduğu düşünülebilir. Ancak farklı miktarlarda *resm-i çift* tarh edilmesinde fetih/ilhak öncesi yöresel alışkanlıkların dikkate alınması, reayanın tahammül gücü, toprağın verim durumu, başka vergilerin (öşür vs.) oranları gibi hususların birlikte değerlendirildiği ve dengenin korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Her hal ve karda miktarlarındaki farklılığa rağmen, *resm-i çift*, *resm-i bennâk*, muhtelif oranlardaki öşür, *resm-i zemin*, *resm-i otlak*, *resm-i kışlak*, *resm-i arus*, *resm-i küvvâre*, vs ile, gayrimüslimlerden alınan ispençe/cizye vergileri kânunnâmelerde standart vergiler olarak tebarüz etmiştir. Toprak tasarruf şekilleri ve varislere intikal biçimi de standartlaştırılmıştır. Bunlarla ilgili hükümler XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyıl başlarına kadar şekillenmiş durumundadır. Diğer taraftan sancak kânunnâmelerinde açıkça görüldüğü üzere, imparatorluk sınırlarına dahil edilen yeni bölgelerde tespit edilen uygulamalar tedricen kaldırılarak yerine *Kânun-ı Osmânî* vaz olunmuştur.

Fatih Kânunnâmesi'nde farklı yerlerde zikredilen aşağıdaki maddeler, daha sonraki kânunnâmelerde hem konularına göre ayrı fasıllar halinde sıralanacak hem de genişletilip detaylandırılacaktır:

Süvari çiftliğinden ziyâde yer tutmaya, raiyyet yerin raiyyete vire, süvari güçle raiyyetin yerinden kovsa, gerü yerine gelicek tapu almaya, dahi kendü kovsa gitse, ya bir yıl yerin ıssuz kosa, ihtiyar süvari elinde ola, Raiyyet kendi gide tamı çulı süvarini ola (Kraelitz 1922: 27, 28).

Bir raiyyet ki yer duta, elindeki yerin muattal koyub gayri süvari yerinde ekerse iki onda vere,... Amma süvarinin raiyyete vericek yeri olmasa raiyyet gayri yerde ekse heman yerlisüne adet üzere öşrin vere. Ve raiyyet süvarisine heman bir defa ev yapıvere, sonra gelen süvari ol çıkan süvarini yapıverdiği evi ola, raiyyete ev tekrar yaptırmaya(Kraelitz 1922:35).

“...bu yedi kulluktan ötürü akça alınsa yigirmi akça alına, ve benlakden üç veyahut altı veya dokuz akça alına” (Kraelitz 1922: 23, 28).

Her müzevvec kafir ispenç içün süvarına yigirmi beş akça vere. Ve haraca yarar oğlanına dahi tamam ispenç(Kraelitz 1922:39).

Koyun resmi üç koyuna bir akça (Kraelitz 1922:27).

Kronolojik olarak ikinci sırada bulunan Beldiceanu nüshasında bu maddelerin oldukça detaylandırılmış olduğunu görürüz. Sipahinin kılıç yeri ya da hassa çiftliği olarak bilinen yerler dışında toprak tasarruf etmesi ve bunun getireceği yükümlülükler de sıralanmıştır (Beldiceanu 1967: var. 14b-15a). Aynı şekilde raiyyetin statüsü ve yükümlülükleri uzun ve detaylı bir şekilde ele alınır. Yerini yurdunu terk eden reayanın sipahisi marifetiyle 15 yıl içerisinde tekrar yerine döndürülmesi *kânun-ı kadim* olarak standartlaşmıştır. Ancak 15 yıl geçtikten sonra geri döndürülmesi men edilmiştir (Beldiceanu 1967: 51a; MY, var. 18b; NO, var. 20a) “Sipahi tımarında, evvel mevkuf olan reaya çiftlikleri bütün çift ve nim çift ve dahi eksük, dahil-i defter her ne ise, sipahiye müteallıktır.... defterde adı olmayan raiyyet oğlanlarına ve karındaşlarına sahib-i tımar dahl eylemek kânun-ı kadimdir, raiyyet oğlu, karındaşı raiyyetdir” (Beldiceanu 1967: 12a; MY, var. 15b; NO, var. 5a). Bu detaylardan birisi bir sonraki kânunnâmede önemli değişikliğe uğramıştır. Değişiklik öncesi durum şöyledir: “bir raiyyet fevt olsa, çiftliği olup müteaddid oğulları kalsa mezkûr çiftliği oğulları müşa’ ve müsterek tasarruf iderken biri fevt olsa anun hissesine suvari karındaşlarından tapu taleb itmek caiz değildir” (Beldiceanu 1967:var. 14a,b). Bu kaide 1501 öncesinde değişmiştir ve artık kardeşler tarafından müstereken tasarruf edilen bir çiftlikten, kardeş-

lerden birisi öldüğü zaman hissesi için sipahinin resm-i tapu taleb edebileceğine dair değişiklik Münih nüshasında (MY, var.21b), “amma kânun-ı cedid-i sahih budur ki” diye başlayan pasajda verilmiştir. Nuruosmaniye nüshasında ise ilgili değişiklik, “amma bunun hilâfına hükm-i şâhi vârid olmuştur, tapu hükm olunur, şöyle biline” şeklinde nakledilmiştir (NO, vr. 6a)⁷. Aynı değişiklik daha sonraki kânunnâmelerde, artık iptal edilen husus verilmeden kayda geçirilecektir.

Çiftliğin tanımı ve resm-i çift miktarlarında da belirli bir düzenin tesis edildiği görülür. Fatih Kânunnâmesi’nde çiftliğin tanım ve yüzölçümü konusunda belirsizlik varken Beldiceanu tarafından yayınlanan nüsha ve diğerlerinde konu artık belirginleşmiş ve toprağın durumuna göre *edna*, *evsat* ve *‘alâ* kategorilerine göre 60-150 dönümlük bir arazi olduğu kaydedilmiştir (Beldiceanu 1967: var. 45a; MY, var. 6b-17a)⁸. Tam çiftlik miktarı yer tasarruf eden bir raiyyetin her sene Bursa müdüyle 4 müd tohum ekmesi mecburiyeti standart hale getirilmiştir. Bu hüküm Kraelitz nüshasında Edirne müdüyle 2 müd olarak tanımlanmıştır (Kraelitz 1922:34). Fatih Kânunnâmesi dışındaki diğer kânunnâmelerde, hariçten ekilen yerlerin statüsü ve bu topraklar için istenecek *resm-i dönüm* miktarı da standart haldedir (Beldiceanu 1967: var. 45a; MY, var.15b).

Kânunnâmelerde vergi hukuk ile alakalı olarak resm-i çift, nim çift vergilerinde bölgeler arasında farklılıklara rağmen, en azından sistemde ve bu verginin tahsil zamanına dair konularda birlik sağlanmaya çalışılmıştır. Hatta XVI. yüzyılın başlarında imparatorluğa yeni katılan Arap vilayetlerinde, eski uygulamaların kaldırıldığı, bunun yerine *Kânun-ı Osmanî* gereğince *resm-i çift vaz olunduğu* kaydı bölge kânunnâmelerinde de mesturdur⁹. Kesin olan ise 12 akçalık *resm-i bennâk* ile müstakil *kâr-ü kisbe kâdir* mücerredlerden, duruma göre vergi tarh edilmesi kaidesidir (NO, var. 10a; MY, var 15a.)¹⁰.

⁷ Ortak işlenen çiftlikte ölen kardeşin yerinin tapu resmi ile verildiğine dair hükümler sadece kânunnâmelerde var değildir. 1501 tarihli Ahkam Defterinde konuyla ilgili çok sayıda misal bulunmaktadır. Bkz. İlhan Şahin-Feridun Emecen, (1984: 12, 20, belge no: 38, 68).

⁸ “Kanun-ı Sultanîde bir çiftlik yir, Burusa müdüyle on iki müdlik yirdir...”, (NO, var, 26b).

⁹ N. Göyünç, (1991: 157); Maraş Kânunnâmesi için bkz. R. Yinanç-M.Elibüyük, (1988:7).

¹⁰ “.ve bennak ekinlü olsa ekinlü resmi ki on iki akçadur ol alınur..”, (Beldiceanu 1967 var. 25r); Genel Karakterli kânunnâmelerin bu hükümleri sancak kânunnâmelerine de yansımıştır. Mesela bkz. Malatya Kânunnâmesi, R. Yinanç-M. Elibüyük, (1983); M. A. Ünal, (1999: 183).

Bu durumu belirleyen hükümler aynıdır. Aynı şekilde, hangi hububat türlerinden ne miktarlarda öşür ve salariyye, hangilerinden öşre bedel akça alınacağı hususu da belirli bir standardizasyon gösterir. Benzer bir standartlaşmayı *resm-i otlak*, *resm-i kışlak*, *resm-i ağnam* (daha sonra iki koyuna bir akça olarak yükseltilecek ve her yerde aynı miktar cari olacaktır¹¹), kovan vergisi ve değirmen vergilerinde de görmek mümkündür.

Standartlaşmanın net bir şekilde görüldüğü diğer alanlardan bir tanesi de, kadıların yaptıkları işlemlerden aldıkları harçlarla ilgili hükümlerdir. İlgili hüküm, Beldiceanu tarafından neşrolunan nüshada ve Nuruosmaniye yazmasında şöyledir: “resm-i mekâteb/katib dahi eimme-i müctehidinden vâki olan akvâl-i muhtelif [üzere] alınurdu; sonradan on yedi akça tayın olub...”. Nispeten geç tarihli Münih (1520’ler) yazmasında hüküm şöyledir: “Resm, eimme-i müctehidinden vâki olan akvâl-i muhtelif üzerine alınırdu; sonra yigirmi altı akça alına [diyü emrolunub], yigirmi ikisi kadının, ikisi naibin, ikisi katibin ola” (MY: var. 42b). Aynı şekilde bu nüshada binde yirmi olan resm-i kısmet miktarı sonradan binde yirmi beşe çıkartılmış ve naib binde üç ve katib de binde ikilik hisseyi alır olmuşlardır (Beldiceanu 1967: var. 34b; MY: var. 43a). Esasen Beldiceanu tarafından neşredilen 1501 tarihli nüshada yer alan oranların düzenlenme tarihi tam olarak 1479’dur (H. İnalçık 1947: 700-701; A. Akgündüz 1990: 586). Belli ki XVI. yüzyılın başlarında bu oranlar yükseltilmiş ve kadılar tarafından yapılan diğer işlemler için de tarifeler konmuştur.

Bu türden örnekleri çoğaltmak ve *Kânun-ı Osmanî*’nin oluşum ve teşekkül seyrinin aşamalarını madde madde olmasa bile, temalar halinde takip etmek mümkün olmaktadır. Toplumun katmanlaşması ve kânunlaşma prosedürünün birbiriyle paralel yürüdüğü ve birbirini şekillendirdiğinin altını çizmek gerekir. XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyılın ortalarına kadar *Kânun-ı Osmanî* artık klasik formunu almış, ülkenin tamamında bir adlî, idarî, kazaî alanlar ile vergi konusunda bir referans kaynağı olmuştur.

Yukarıda sıralanan ceza hukuk, askeri-reaya ayrımı, toprak tasarrufu ve vergi alanlarının dışında kalan konularda da hukukî birliğin sağlanmaya çalışıldığını görmek mümkündür. Özellikle birliğin ve standartlaşmanın nispeten daha kolay gibi gözüktüğü, yürük, yaya, müselleme, sipahi, azab vs gibi belirli gruplara yönelik düzenlemeler, daha süratli bir şekilde uniform hale getirilmişken, imparatorluğun değişik yerlerinde, hatta aynı sancak içerisinde

¹¹ Beldiceanu, (1967: var. 25b); MY, (var. 29a). “... amma Vidin sancağında üç koyuna bir akça resm alınmak mukarrerdir..”, (NO, var. 10b).

değişik kaza ve nahiyelerde farklı uygulamaların bulunduğu üretim faaliyetlerine dair konularda ve bunların vergilendirilmesi için yapılan düzenlemelerde, standartlaşma daha genel karakterli ve bazen de yavaş olabilmıştır. Bu bağlamda sancak kânunnâmeleri, artık sadece mahallî, çok özel ayrıntıların düzenlendiği metinler olarak tasarlanmaya başlamıştır. Buna karşın, ayrıntıların fazla olmadığı ya da keskin olmadığı yerlerde, bazen tahrir defterinin ilk sayfalarında bulunması mutat olan ilgili sancağın kânunnâmesine yer verilmiş, bunun yerine sadece bir cümle ile *Kânun-ı Osmanî*'ye müracaat olunması gerektiği kaydedilmiştir. Bunun bir örneği 951 (1544/45) tarihli 967 numaralı Kayseri Tahrir Defterinin baş kısmında mevcuttur. Kayıt aynen şöyledir: “Kayseriyye'nin kânunnâmesi bunda yazılmak unvân-ı defterde işaret olunmuş idi, sonra cümle kavânin bir yerde yazılmak münasib görülmeğin anda tahriri kılındı; ol mahalle inde'l-hâcet mürâcaat oluna”¹². Bu hükümden yola çıkarak sancak kânunnâmelerinin öneminin kalmadığını ifade etmek doğru olmaz ancak, *Kânun-ı Osmanî*'nin artık bir yerde toplandığına ve o ölçüde hukuk sisteminde birliğin tesis edildiğine işaret eder. Sancak kânunnâmelerinde bölgesel ayrıntılar ele alınmaya ve ilgili hükümler yürürlükte kalmaya devam edecektir. Bu kaydın işaret ettiği “cümle kavâninin bir yerde yazılmak” ibaresi, bize Topkapı Sarayı Revan Köşkü Yazmaları arasında 1935 ve 1936 numaralarda kayıtlı iki kânunnâme nüshası ile Paris Bibiliotheque Nationale'deki Fonds Turc'de 35 ve 85 numaralarda kayıtlı diğer iki kânunnâmeyi hatırlatmaktadır. Zikrolunan bu dört kânunnâmenin ilk bölümleri genel karakterli kânunnâme kopyalarından oluşurken, devam eden sayfalarda değişik askerî, gümrük ve vergi konularına ait özel kânunnâmeler sıralanmıştır. Bu bağlamda, Nuruosmaniye yazmasının da, böyle geniş hacimli, yani öncesinde bir genel kânunnâme, devam eden sayfalarda da bazı sancak kânunnâmeleri ve maden, gümrük, askeri gruplar vs. dair özel kânunnâmelerin bulunduğu, büyük kânun mecmualarına geçişte deneme niteliğindeki ilk nüshalardan olduğu düşünülebilir. Zira nüshanın 34 yaprağından itibaren (toplam 46 varaktır) çeşitli fermanlar, Aydın Sancağı Kânunnâmesi (35a-39b), kapan ve (39b-40a) gümrük (40a-40b) kânunnâmesi ile devam eder ve tahrir usulüne ilişkin bir kânun ile son bulur.

Sonuç

Fatih döneminin kânunlaşma ve standartlaşma açısından bir başlangıç teşkil ettiğini ifade etmek gerekir. İlk önce cerimleri ihtiva eden ceza kânunnâmesi standart hale gelmiş ve imparatorluğa XVI. yüzyılın ortalarına doğru tam olarak eklenilen Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'daki sancak-

¹² Başbakanlı Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı, (İstanbul), TD, 976, var 1.

ların kânunnâmelerinde “Ve bâd-ı havâ ve cürm ve cinâyet vaki” oldukda **kânûn-ı ‘osmâniye mürâca‘at** olunub ziyâde alınmaya”¹³ kaydı konularak cerime ve bâd-ı hevâ bahislerinin tekrarlanmasına gerek duyulmamıştır. Osmanlı hukukunun diğer alanlarına göre; ceza hukuku ve cerimelerle ilgili kaidelerin XV. yüzyılın son çeyreğinde tekmil hale getirildiğini ve standartlaştırıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Kamu, vergi, toprak hukukunun ve özel gruplara yönelik düzenlemeleri içeren hükümlerin standart hale getirilmesini de XVI. yüzyılın ortaları olarak tarihlendirmek yanlış sayılmaz kanaatindeyiz. Beldiceanu tarafından neşredilen kânunnâmede yer alan ve yukarıda zikrettiğimiz kayıt, Osmanlı kânun koyucusu ve hukuk bürokrasisinin, en azından biçim ve içerik olarak fermanlar külliyyatından kânunnâmeye geçişi temin ettiğinin kanıtıdır. Hukuki sistemin, farklı yer ve zamanlarda yazılan ferman ve/veya yasaknâmelerden yola çıkarak, bunların içeriğini birleştirip bab ve fasıllar halinde müretteb bir kânunnâme formuna ulaşmasında, Fatih Sultan Mehmet özel bir role sahiptir. Osmanlı kânun koyucusu bu Sultanî hükümlerden hareketle *Kânun-ı Osmânî*’yi teşekkül ettirmiş ve imparatorluğun her yanında cari hale gelmesi için tedricen ve olabildiğince, standartlaşmayı gerçekleştirmeye çalışmıştır. Zaten bu sayededir ki, daha XVI. yüzyılın başlarından itibaren toplumun hemen hemen her katmanında ve başta toprak ve vergi hukuk alanlarında olmak üzere, her alanda *Kânun-ı Osmânî*’ye yoğun bir müracaat/atıf vardır. Daha XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren resmi belgelerde kendi ifadesini bulan bu temel referans kaynağı, bazen değişerek/dönüşerek bazen en eski hükümlerini muhafaza ederek, toplumun her kesimi için, hem yönetilenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde, hem de yönetici-yöneten ilişkilerinde ve daha da önemlisi, toplum-devlet ilişkilerinde bir dayanak noktası haline gelmiştir. Komşusu tarafından arazisine müdahale edilen bir çiftçi; babalarından kalan çiftliği müşterek mutasarrıf iken ölen kardeşinin yerini, tapu resmi ödeyerek aldığı halde hissesini ekip-biçemeyen bir köylü; raiyetinden vergi toplamakta güçlük çeken bir sipahi; tımarına sancakbeyi tarafından dahl edilen tımarlı; yayalılık yerine sipahi tarafından müdahale edilen bir müsellemler; sipahisinden eziyet gören bir reaya; sipahiye altı ay yürüyen değirmeni için ödlediği resimden gayri, mevkufçunun da kendisinden vergi istediği bir değirmenci; avarız vaki olunca, komşularının avarız vermemesi üzerine kendi yüklerinin arttığını söyleyen şehirli; hemen her kesimden Osmanlı insanı mahkemede ya da Divan’da hakkını ararken her defasında, “Kânun-ı Osmânîye mugâyir” ya da “Kânun-ı Osmânî mücebince” diyerek söze başlamakta, veyahut sözünü bitirmektedir. Aynı şekilde, sorunun, “Kânun-ı

¹³ Trablus Kânunnâmesi (1971) için bkz. Barkan (1943:216). 1570 tarihli Halep Kânunnâmesi’nde de aynı hüküm mevcuttur. (Barkan 1943:206-210).

Osmanî” çerçevesinde ele alınarak teftiş edilmesini, bazen eski hükmü bazen yeni kânunu hatırlatarak, meselenin “Kânun-ı Osmanî” dahilinde halledilmesini, “kânuna ve şer’e muhalif iş ettirilmemesini” isteyen merkezi idarenin de dayanak noktası *Kânun-ı Osmânî*’dir. Kânunnâmelerde sıkça geçen “bu kânun vaz’ olundu”, “kânun budur”, “kânunumdur”, “kânun değildir”, “kânuna muhalifdir”, “kânuna muhalif iş itdirmeyesiz” ibarelerinde hep o *Kânun-ı Osmânî*’nin gücüne işaret vardır. Erken dönem şerîyye sicillerinde ve 1501 tarihli Ahkam Defteri’nde (İ. Şahin-F. Emecen 1984) geçen yüzlerce kayıt, Osmanlı toplumu tarafından içselleştirilen bu kânun ve hukuk nasyonunun açık birer ifadesidir. Tüm bunlar, *Kânun-ı Osmânî* kavramının, nasıl ve hangi derinlikte Osmanlı tebasına nüfuz ettiğinin/benimsendiğinin bir göstergesidir. Zaten XVII. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı siyasal elitinin hep geri dönmeyi temenni edecekleri ve yeniden cari kılmayı isteyecekleri *Kânun-ı Kadim* de artık standartlaşmış/klasikleşmiş bu *Kânun-ı Osmanî*’dir. Oysa toplum ve kurumlar dinamik bir yapıdadır ve zaman içerisinde önemli değişiklikler gösterecektir. Bu değişimin hukuk metinlerine yansımaları ise başka bir çalışmanın konusudur. Bu çerçevede ileride yapılacak daha geniş makyaslı karşılaştırmalar, bu sürecin işleyiş, değişimi/yeniden üretimi ve *Kânun-ı Osmanî*’nin niteliğini daha net bir şekilde ortaya koyabilir. Karşılaştırmalar sadece içerik olarak değil, orta vadede üslup ve biçim olarak ve aynı zamanda uygulama örnekleri ile pekiştirilerek yapıldığı takdirde tablodan anlaşılabilir sonuçların elde edilmesi mümkündür. Ancak bu şekilde devletleşme/kânunlaşma sürecinde yeni kuramsal yaklaşımlar denebilir, tartışmalar daha sağlam bir zemine oturtulabilir.

Kaynakça

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, (1990). *Osmanlı Kânunnâmeleri, ve Hukuki Tahlilleri, I. Kitap: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kânunnâmeleri*, İstanbul, Fey Vakfı Yay.
- ANHEGGER, R.- İNALCIK, H., (1956). *Kânunnâme-i Sultânî ber müceb-i Örf-i Osmanî*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.
- BARKAN, Ö. Lütfi, (1943). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I, Kânunlar*, İstanbul.
- BELDICEANU, Nicoara, (1967). *Code de lois coutumières de Mehmed II*, (Kitâb-ı qâvânîn-i ‘örfiyye-i ‘osmânî), Wiesbaden.
- BELDICEANU, Nicoara- NASTUREL, Peter Ş., (1991). “Droits sur la terre de labour dans les Balkans et en Anatolie à l’époque ottomane (XIVe-XVIe siècles)”, *Südost-Forschungen*, Band L (Münih), s. 61-118.
- GÖYÜNÇ, Nejat, (1991). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Yay.

- HASSAN, Ümit, (2001). *Osmanlı. Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*, İstanbul, İletişim.
- HEYD, Uriel, (1973). *Studies in old ottoman criminal law*, Ed. V. L. Menage, Oxford.
- İNALCIK, Halil, (1981). "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", *Türk Tarih Kurumu, Belgeler*, C. X, Sayı: 14, s. 1-91.
- İNALCIK, Halil, (1959). "Osmanlılarda raiyyet Rusumu", *Belleten*, (Ankara), XXIII/92, s. 575-610.
- İNALCIK, Halil, (1947). "Bursa Şeriiye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Belleten*, C. XI, (Ankara), s. 693-708.
- KOÇ, Yunus, (1997). *La fixation par écrit des lois ottomanes et le rôle des codes de lois. Etude accompagnée de l'édition du manuscrit de Munich : Tur 111 (XVe-XVIe siècles)*. Université de Paris I, Pantheon-Sorbonne, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Paris.
- KRAELITZ, Fr. Greifenhorst, (1922). "Kânunnâme Sultan Mehmeds des Eroberers, Die ältesten osmanischen Straf- und Finanzgesetze", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, I, (Vienne), s. 13-48.
- McGOWEN, Bruce, (1983). *Sirem Sancağı Mufasssal Tahrir Defteri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.
- MY: Münih Yazması; *Kânunnâme-i Âl-i Osman*, Bavyera Devlet Kütüphanesi, Münih, Font: Turc No: 111.
- NO: Nuruosmaniye Yazması; *Kânun-ı Sultan Süleymân Han*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no: 4049.
- ÖZCAN, Abdülkadir, (1982). «Fatih'in Teşkilat Kânunnâmesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi», *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. XXVII/33, s. 7-56.
- ŞAHİN, İlhan- EMECEN, Feridun, (1984). *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkam: II. Bayazid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkam Defteri*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- ÜNAL, Mehmet Ali, (1999). *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.
- YINANÇ, Refet- ELİBÜYÜK, Mesut, (1983). *Kânuni Devri Malatya Tahrir Defteri*, Ankara, Gazi Üniversitesi Yay.
- YINANÇ, Refet- ELİBÜYÜK, Mesut, (1988). *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, C. I, Ankara, Ankara Üniversitesi Yay.
- YÜCEL, Yaşar- PULAHA, Selami, (1995). *I. Selim Kânunnâmesi (Tirana ve Leningrad nüshaları) (1512-1520)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.

OSMANLI'DA “ŞEHİR” VE ŞEHİRİ GELİŞTİREN UNSURLARDAN BİRİ OLARAK AYANLAR: VIDİN VE RUSÇUK ÖRNEĞİ (18.YÜZYIL)

Nagehan ÜSTÜNDAĞ

Özet

Bu çalışmada, şehir tarihi araştırmalarında kavram kullanımına ve içeriğine vurgu yapılarak, 18. yüzyılda Osmanlı Balkanlarındaki Vidin ve Rusçuk şehirleri örneğinde şehir gelişimine ayanların katkısı ele alınmaktadır. Yaşayan bir organizma olarak şehirlerin, içinde barındırdığı insanların tercihlerinden, yaşam şekillerinden nasıl etkilendiği konusunda bir örnek gösterebilmek amacıyla, 18. yüzyılda taşrada egemen olan ayanların şehirlerindeki faaliyetleri ele alınmaktadır. Bu amaca uygun olarak 18. yüzyıl sonunda Vidin’de egemen olan Pazvantoğlu Osman ve Rusçuk’ta egemen olan Tirsinkli İsmail’in faaliyetleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı şehri, Vidin, Rusçuk, ayan, Pazvantoğlu Osman, Tirsinkli İsmail, Osmanlı Balkanları, 18. yüzyıl Osmanlı, Osmanlı ayanları

The “Ayans” in the Otoman Empire as an Element in the Development of Urbanization and Cities: The Vidin and Rusçuk Example (Eighteenth Century)

Abstract

In this paper, the contributions of the local notables to city development, in the cases of Vidin and Ruse in the Balkans in the 18th century, is examined emphasizing the concept of city and its content in the studies of city history. From this point of view, as a living organism how the city is affected by her own inhabitants’ choices or life styles is examined. Therefore the activities of the local notables who were dominant power in the provinces during the 18th century are studied. In order to comprehend the evolution of Balkanic cities, the activities of Pazvantoğlu Osman of Vidin and Tirsinkli İsmail of Ruse who were powerful *ayans* (local notables) within their regions are analyzed respectively.

Key words: Otoman city, Vidin, Ruse, local notable, Pazvantoğlu Osman, Tirsinkli İsmail, Ottoman Balkans, 18th century Ottoman, contribution of local Ottoman notables.

Giriş

Sözlük tanımına bakıldığında, “nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı”¹ şehirdir. Günümüzde bir yerin şehir olarak adlandırılabilmesi için o yerleşim biriminin belli gruplar ya da kurumlar tarafından belirlenen kriterlere uygun olması gerekmektedir. Bu kriterler tanımlamayı yapan kişiye ya da gruba göre değişmektedir. Kimileri tanımlamanın temeline nüfusu koyarken, kimileri ekonomik faaliyetlerin yapısını ön plana çıkarmaktadır. Ancak her tanımlamada olduğu gibi, belli kriterlere dayanan bu çerçeveler var olan yapının bazı özelliklerini ön plana çıkartan, fakat genel anlamda dinamik bir yapıyı anlamlandırmak adına kısıtlayan, donduran, statikleştiren bir özellik taşırlar. Nitekim, şehir tanımlarının ve dolayısıyla tartışmalarının düğümlendiği nokta tam da burası olmaktadır. Şehrin hangi parametreyle tanımlanacağı, ilgili parametreye dair veriler için hangi zaman diliminin esas alınacağı ve benzeri sorular net karşılıklar bulamamaktadır. Bunun en belirgin örneklerinden biri, Weberci şehir anlayışı ile bu anlayışa karşı çıkanlar arasında yaşanan tartışmadır. Weber, şehri, içinde ikamet edenlerin kendilerine has kollektif bir kimlik ruhuna sahip oldukları özerk bir cemaat olarak tanımlayıp, bu tip bir yapının ancak Batı topluluklarına has olduğunu, dolayısıyla da “şehir” denildiği zaman anlaşılması gerekenin Batı şehri olması gerektiğini iddia eder. Karşıt görüş, bu dışlayıcı yaklaşımı şiddetle reddeder. Aslında burada tartışılan, standart bir ölçüte göre bir mekanın şehir olup olmadığı değil, ölçütün kendisinin ne olacağıdır ve bu açıdan bakıldığında iki tarafın da tezleri anlaşılabilir gözükmektedir.

Bu çalışmada genel olarak amaçlanan bir şehir tanımı yapmak ya da yapılmış tanımlar üzerine bir tartışma yürütmekten çok; şehrin, insanları, mekanları, ve gündelik rutinleriyle yaşayan bir organizma olduğunu ve bu organizmanın pek çok unsur tarafından şekillendirildiğini, geliştirildiğini örneklendirebilmektir. Çalışmanın odak noktasını ise, 18. Yüzyıl Osmanlı Balkanları’nda ayanların kent gelişimine katkıları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda 18. yüzyılda Tuna boyunda hakim olan iki önemli ayanın, merkez bölgeleri olan Rusçuk ve Vidin çalışma konusu için örnek olarak alınacaktır.

¹ <http://tdk.org.tr/tdksozluk/SOZBUL.ASP?GeriDon=0&EskiSoz=&kelime=%FEehir>

Şehir - "Osmanlı" şehri

Şehir, şehirlilik, şehir kültürü gibi, "şehir" kavramının merkezinde olduğu araştırma ve çalışmalar incelendiğinde, ortak bir kanının hemen hemen tartışılmaz bir gerçekmişçesine kabul edildiği görülmektedir: Şehir, Batı şehridir. Bununla kastedilen, bir çalışmada şehir kavramının kullanıldığı hemen her yerde öncelikle Batı şehirlerinin algılanmasının beklenmesi, kastedilen başka bir kültürün şehriyse bunun İslam şehri, Osmanlı şehri, Çin şehri, Arap şehri gibi ibarelerle açıkça vurgulanıp belirtilmesidir (Armağan 1999:536). Bu durumun, yakın zamana kadar, şehre dair yapılan çalışmalarda sosyologların ağırlıkta olmasından ve dolayısıyla da, sosyoloji biliminin kavramlarıyla şehrin tanımlanmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Sosyologların bu çalışmalarına en büyük etkiyi, bu bilimin öncülerinden Max Weber'in konu hakkındaki tanımlamaları, koyduğu ölçütler ve çözümlemeleri yapmıştır. Weber'in konu hakkındaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir²: Ekonomik açıdan tanımlamak gerektiğinde şehir, geçimlerini tarımdan çok ticaret ile sağlayan insanların yerleşim yeridir. Weber, ekonomik açıdan şehirleri üçe ayırır; üretici, tüketici ve ticari şehirler. Mevcut olan şehirlerin hemen hemen tamamı, bu üç tipin karması halindedir. Siyasal açıdan ise şehir, "özel siyasal ve idari bağlantılara sahip kısmen özerk bir topluluk, bir "cemaat" olarak düşünülmelidir". Burada vurgu yapılan kavram siyasal özerkliktir. Weber ideal şehrin nasıl olması gerektiği hususunda ekonomik ve siyasal kriterleri birleştirerek beş temel özellik belirler:

Bu şehirde mutlaka bir kale bulunmalıdır.

Şehrin bir pazarı olmalıdır.

Kendine ait bir mahkemesi ya da kanunu olmalıdır.

Şehrin kendi kanunlarına uygun "özerk bir toplumsal ilişki biçimi" olmalıdır.

Şehir sakinlerinin katıldığı bir seçimle başa gelen otoriteler/kişiler tarafından yönetilebilir olmalıdır (Armağan 1999:537).

Aslında Weber'in ideal şehir olarak sunduğu model ve bu şehri tanımlamak için ortaya koyduğu kriterler, kendisinin de içinde yaşadığı "Batı" şehrinde başka bir şey değildir. Denilebilir ki Weber, toplum çözümleme-

² Weber'in şehir tanımı ve çözümlemeleri için bkz. Weber (1958).

sinde kullandığı ilerlemeci metodu şehri çözümlerken de kullanmış ve şehir evriminin nihai ve ideal sonucunun Avrupa kenti, Batı kenti olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle, Weber’ci yaklaşım, “...İslami ve diğer Avrupa dışı kentsel yığılmaları, normlara uygun Avrupa kentiyle zıtlık içinde, belirgin kentsel kültür geleneğinden yoksunlukla karakterize eder. Ortadoğu şehirlerinin Avrupalı hatta klasik Yunan ve Romalı benzerlerinin sahip olduğu siyasi özerklikle değil bir emperyal iktidarın bürokratik temsilcilerince -.....- yönetildiğini iddia eder. Dahası Müslüman şehirlerinde, kente özgü bir kimlik yaratma çabası içinde ortak bir çıkar etrafında birleşmekten çok birbirleriyle rekabet eden farklı kabile ve aşiretler ikamet” (Eldem 2003:1) etmek-
tedir der.

Weber’in özgün olmamakla ve statik bir yapıyı sürdürmekle itham ettiği Batı-dışı şehrin, yaşayan bir organizma olarak ele alındığında hiç de bu tanıma uymadığı görülür. Bunun en somut örneğini çalışmamızın da konusunu teşkil eden “Osmanlı” şehrinde görmek mümkündür. Kendine has özellikleri ve kültürü ile Osmanlı şehri, İslam şehri ile her noktada eşit olmamakla birlikte, yine de temel nitelikleri bakımından İslam medeniyetinin mirasını taşıyan, yürüten ve bir çok noktada yeniden üreten bir sentez olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımından İslam şehrinin temel niteliklerini anlatmak, Osmanlı şehrinin anahtar kavramlarına ulaşmamıza imkan tanıyacaktır.

Her şeyden önce, İslam şehri, her sosyal tabakadan, milletten ve inançtan kişilerin aidiyet duygusuyla bir arada yaşadığı bir yerleşim birimidir. Dolayısıyla yurttaşlığın temel prensiplerinden olan bir arada yaşama arzusu ve becerisi neredeyse batılı çağdaşlarından bile daha gelişkindir. İslam dininin yapısal özelliklerinden biri olan hoşgörü, bu kültürün yarattığı şehirlere de damgasını vurmuş ve Müslüman ile Gayrimüslimin bir arada yaşayabildiği bir platform oluşmuştur. İnalçık’ın İstanbul üzerinden konuya ilişkin yaptığı tesbit bu durumu çok iyi özetlemektedir: “*The Islamic ideal, as reflected in the tolerant outlook of Ottoman society, was easily reconciled with social and economic reality, so that from the very beginning Muslims and non-Muslims worked side by side in the commercial districts and even (at first) lived intermingled in residential areas; non-Muslims, in commercial dealings among themselves, would resort to the kâdi, and a feeling of “fellow-citizenship” of the cosmopolitan capital transcended distinctions of religion and origin.*” (İnalçık 1978:226).

Weber’in ve takipçilerinin Batı-dışı şehirler, özellikle de İslam şehirleri hakkındaki bir başka iddiası ise İslam’ın şehir planlamasına herhangi bir yenilik getirmediği, düzgün işleyen bütün yapılanmaların antik şehir modellerinden alındığı, daha doğrusu taklit edildiği; bu modellere yapılan İslami

eklemelerinse şehir kavramına yeni bir şey katmadığı, hatta şehir yapısını ve kültürünü "bozduğu" yönündedir (Armağan 1999:540). Bunun en açık ispatı da İslam şehrinin fiziksel yapılanmasındaki tercihler olarak gösterilir. Batı'daki örneklerinin aksine, İslam kentini karakterize eden unsur dar ve dolambaçlı yolları, çıkmaz sokakları, bir Batılı'ya günümüzde bile kaotik gözüken pazar yerleri gibi fiziksel mekanlardır (Eldem 2003:1). Oysa ki, oryantalist bakış açısından karmaşık ve düzensiz olarak gözüken ve gelişmemiş olarak kabul edilen İslam şehir yapılanması, ciddi ve insancıl bir kültürün yaşam pratiğini yansıtmaktadır. Kentin fiziksel yapılanması özel hayatın mahremiyetine duyulan saygı ile birlikte sosyal ilişkilerin gelişmesine de olanak sağlayan bir kültürel bakışı vurgular. Bunun güzel bir örneğini mezarlıkların konumlandırılmasında görmek mümkündür. İslam kentlerinde mezarlar şehir merkezinin uzağında değil, şehrin içindedir. Bu, İslam toplumunda yaşam ve ölümün içiçe görülmesinin doğal bir neticesidir, "...Batı'da olduğu gibi mezarlıklar sabit ev sahiplerinin mülkü değildir." (Armağan 1999:541).

Şehir – İslam şehri ayrımının üzerinde temellendirildiği bir diğer nokta ise, İslam şehrinde kurumsal ilişkilerin mevcut bulunmamasıdır. Bu anlamda, İslam kültürünün kurumsallaşma ve standardizasyon yeteneğinin fazla olmadığı öne sürülür. Bu görüş de, oryantalist bakışın kendi dışındaki kültürleri değerlendirirken düştüğü yanılgılardan biridir. İslami yönetim geleneğinde kurumlar ile fertlerin ilişkisini belirleyen temel unsur, insan ve onun ihtiyaçları, beklentileri ve tutumudur. Denebilir ki kurumlar ile fertlerin karşılıklıya kaldığı, katı kuralların egemen olduğu bir idare sisteminden çok daha farklı olarak esnek, pratik ve insani bir tutum söz konusudur. Önemli olan ilişkilerin düzenli olarak yürümesi, karşılaşılan sorunlara pratik çözümler bulunabilmesi ve şehir sakinlerinin ihtiyaç ve dileklerinin karşılanabiliyor olmasıdır. İslam şehrinde halk ile idare arasındaki ilişki kısaca şu şekilde ifade edilebilir: "(İslam şehri) cemaat ile iktidar arasında durmaksızın *yinelenen* ve hiçbir zaman *kurumsallaşamayan* kavganın toprağa kazınmış yazıtıdır." (Armağan 1999:542).

Kısaca toparlamak gerekirse, İslam şehrinin "şehir" kavramının çevresel bir uzantısı ya da kötü bir taklidi olan kaotik, düzensiz ve gelişmemiş bir yapı olarak kabul edilmesinin altında yatan sebep, bir çok konuda olduğu gibi kavramın Batı kültüründe oluşturulması ve dolayısıyla içinin Batılı kuramcılar tarafından Batılı örnekler esas alınarak doldurulmasıdır. Bu nedenle şehir ya da kent denildiğinde hemen herkesin aklında canlanan model, Batı coğrafyası dışında görülememektedir. Yukarıda verilen küçük örneklerden de çıkarılabileceği gibi, kavramlar zaman, mekan ve toplulukların ait olduğu kültür çemberi çerçevesinde yeniden yapılandırılmalı ve tanımlan-

malıdır. Bu şekilde düşünüldüğünde İslam şehri kavramı da, bu kültürü yaşayan ve taşıyan mekanizmalar üzerinden tanımlanmalı ve örneklendirilmelidir.

Bu tartışma ışığında, tarih sahnesine göçebe bir toplum olarak çıkan, Batı medeniyeti ile çağdaşı birçok topluluktan daha yakın ve sürekli ilişkiler kuran, bir taraftan da İslam geleneğinin teoride ve pratikte en önemli taşıyıcısı olan Osmanlı'nın şehirle olan serüveni incelenmeye değerdir.

Bir Osmanlı şehri nasıl ortaya çıkar, hangi unsurlardan oluşur? Bu sorunun her dönem için geçerli ortak bir tanımını yapmak oldukça zordur. Her dönem ve her bölge için farklı saikler ve farklı özellikler ön plana çıkmış olabilir. Dolayısıyla tüm şehirler için geçerli olacak reçete misali tanımlardan öte, incelenecek dönem ve bölgenin genel eğilimleri, koşulları, beşeri ve coğrafi topografyası ve hatta siyasi olayları göz önünde bulundurularak, bölgeye özgü tanımlamalar ve çözümlerlerin yapılması daha uygun görülmektedir. Mesela 16. ve 17. yüzyıllar söz konusu olduğunda (Faroqhi 2000:12)³, şehir kavramının en gözde kriterlerinden biri olan nüfus, yani belli bir nüfustan fazla kişinin yaşadığı yere şehir denmesi, bu dönemdeki Osmanlı şehirleri için her zaman geçerli olmayan bir kriter olarak kalmaktadır. Zira kimi durumlarda nüfus bakımından küçük bir yerleşim biriminin çeşitli nedenlerle şehrsel özellikler taşıdığı ve şehir olarak kabul edilebileceği görülür. 16. yüzyıl sonunda Silifke'nin çizdiği tablo buna iyi bir örnektir. Vergi ödeyen nüfusu⁴ yüz kişinin altında olmasına rağmen iki kalesinin yanında, çeşitli vakıf dükkanlarının bulunduğu ve İçel sancakbeyinin ikamet ettiği Silifke tam bir şehir kompozisyonu çizmektedir. Bu nedenle, sadece nüfusa odaklanmak yerine, incelenecek olan yerleşim biriminin ekonomisi, idari işlevi gibi özelliklerine de bakılmalıdır.

Osmanlı şehri bağlamında bu özelliklerden hareketle genel bir çerçeve çıkarmak gerekirse; burada bir sancakbeyi ya da en azından bir kadı bulunmalıdır, pazar etkinliklerinin varlığına işaret eden vergiler hakkında bilgiler

³ Faroqhi bu çalışmasında Anadolu coğrafyasında, vergi veren nüfusu 400-1000 arasında olan yerleri küçük kentler, 1000-3000 arasındakileri orta büyüklükte kentler, 3000'den fazla olanları da büyük kentler olarak nitelendirmiştir. Çalışmasını orta büyüklükteki kentler üzerinde yoğunlaştırmıştır.

⁴ Dikkat edilecek olursa, Faroqhi, esas kriter olarak vergi veren nüfusu almıştır. Barkan'ın neredeyse bir standart halini almış olan hane halkı sayısına dair tezi düşünüldüğünde, ilgili dönemde Silifke'de yaşayan nüfusun gene de 500 kişiyi aşmadığı görülür.

bulunmalıdır, bu yerleşim birimindeki nüfusun çoğunluğunun tarım-dışı uğraşlarla ilgilendiği, geçimini bu yoldan temin ettiğine dair bilgi bulunmalıdır. Bu özellikleri haiz olan yerleşim birimi, Osmanlı şehir tarihi incelemelerinde şehir olarak adlandırılabilir (Faroqhi 2000:12). Mesele bu şekilde ele alındığında Osmanlı şehrinin Avrupa ile Asya şehir modellerinin (Baykara 1999:528,529)⁵ özgün bir sentezi olduğu görülür. İmparatorluğun hemen hemen tüm kurumlarında ve sistemlerinde olduğu gibi Türk, İslam ve Bizans mirasından etkilenen, ancak hiçbirine tam olarak benzemeyen bir zihniyet şehirlerde ve şehirleşmede kendini göstermiştir. Mustafa Akdağ bu sentez içerisinde Türk kültürünün çok daha ağır bastığını kabul eder. Ona göre; Osmanlı şehri; Selçuklu dönemi kent kültürünün bir devamıdır. Devletin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar geçen süreç, Osmanlı kültürünün oturma sürecidir ve kurumlar, yönetim stratejileri yoğunlukla Selçuklu izlerini taşır. Bundan sonraki elli yıl içerisinde ise tam olarak Selçuklu'ya benzemeyen, Osmanlı'nın kendine özgü biçimleri yerleşecektir (Akdağ 1995b:27,28). Osmanlı şehrinin bir diğer kendine özgü özelliği ise 'kendiliğinden', daha doğrusu bir doğallık içinde gelişmesidir. "Şehir yekpare bir yapı olması yerine mescid, cami, mektep, tekke, kitaplık ve hamam gibi yapılar etrafında odaklaşmış, kendi kendini yöneten idari birimler, mahalleler olarak teşkilatlanmış bulunması....." bu doğal gelişimi ifade eder (Armağan 1999:542,543).

Bu noktada Osmanlı şehrinin ulu cami, kale ve çarşı etrafında kümelenildiği görülür (Faroqhi 2004:700). Camiler bu manzara içinde daha fazla ön plana çıkmaktadır. Günümüzde ağırlıklı olarak İslam dinine inanan kişilerin ibadet ettikleri yer şeklinde görülen camiler, deyim yerindeyse, Osmanlı şehrinin odak noktasını teşkil eder. O kadar ki, şehrin merkezine mahalleler, mahallelerin merkezine ise camiler konularak şehrin cami etrafında inşa edildiği bile söylenir. Burada hakim unsur, Ortadoğu şehirleşme geleneğidir⁶. Bu anlamda cami, sadece dini ibadetlerin yerine getirildiği bir mekan

⁵ Baykara Osmanlı şehrinin temellerini üç büyük medeniyetten etkilenmesinde bulur. Ona göre "...Osmanlıların 'şehir' konusundaki iki kökeni, temeli Selçuklu ve Bizans şehir kültürüdür." Bunun yanında Osmanlıların Halep, Şam, Kahire ve Bağdat'ı almaları Arap- İslam şehirciliğiyle tanışmalarını sağlamıştır. Baykara'ya göre; "Bu yeni güney sahası şehirleri, Osmanlı şehir hayatı için...üçüncü büyük etkeni teşkil eder".

⁶ İstanbul örneğinden hareketle İnalçık, Müslüman toplumun dinlerinin gereğini yerine getirebilmelerini ve bir İslam şehrinin kendilerine sağladığı imkanlardan ve hayat tarzından yararlanabilmelerini olası kılmak için şehrin İslami karaktere büründürülmeye çalışıldığını dile getirir. Temel prensip, şehrin inanç merkezleri

mekan değil, toplumun çeşitli sosyal tabakalarının bir buluşma noktası olarak kabul edilmiştir.

Camilerin yanında vakıflar da Osmanlı şehirlerinde önemli yer tutar. Vakfın şehre katkısı çift yönlüdür. Öncelikle vakıf, şehir insanı açısından sosyal bir cazibe merkezi niteliği taşır. Bünyesinde ibadethaneler, aşevleri, imarethaneler, hastaneler ve benzeri yapıları barındıran ve genellikle de bunları tek bir çatı altında toplayan vakıflar, şehir insanının günlük yaşamının vazgeçilmez unsuru halini alırlar. Bunun doğal sonucu, şehrin gelişim ve genişleme süreçlerinde vakıf külliyelerinin önemli merkezler halini almasıdır. Osmanlı şehrinde yaşayan herhangi bir insanın birçok beklentisine ve ihtiyacına yanıt verebilen bu bütünleşik mekanlar, çok doğal olarak Osmanlı şehir yapılanmasında hakim unsurlardan biri olarak karşımıza çıkarlar. Üstlendikleri bu sosyal işlevin yanı sıra, şehre yaptıkları ekonomik katkı da vakıfları şehir hayatı için önemli hale getirir. Birden fazla işlevi olan bu yapıların işletilebilmesi ve tüm görevlerini yerine getirebilmesi için ciddi bir gelire ihtiyacı vardır. Hem görevlilerin ücretlerini ödemek, hem de vakfa ait olan çeşitli mekanların onarımını yapmak, hayır faaliyetlerini devamlı kılabilmek için vakfa ait iş yerleri ve dükkanlar yaptırılır. Bu yapılanma şehrin ticaretine ve fiziksel gelişimine katkıda bulunur (Yediyıldız 1999:28)⁷. Ayrıca bu canlı ticaret ortamı; şehre çeşitli bölgelerden tüccarların gelmesine, kültürlerin kaynaşmasına ve farklı malların şehir halkının beğenisine sunulmasına yol açmıştır. Bu durum da, kültürel ve sosyal anlamda bir gelişme yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

Batıcı, özellikle de Weberci yaklaşımın öngördüğünün aksine, Osmanlı şehrinde ticari ve ekonomik hayat da canlıdır ve şehrsel gelişimin göstergesi olarak ulaşımın kolay olması, hanların, bedestenin, kapalıçarşının bulunması, pazar faaliyetinin gelişkin olması gibi ticari ve ekonomik ölçütler açısından bakıldığında Osmanlı şehirlerinin hareketli bir tablo sergilediği görülür. Bu anlamda, durmaksızın işleyen kervanlarla beslenen canlı ve hareketli bir ticaret ağının varlığı göze çarpmaktadır ve “....ortaya, kentler arasındaki yolculuk, göç ve ticari ilişkilerin oldukça yoğun olduğu bir kentsel toplum

etrafında yapılandırılması ve dini zorunluluklarla uyumlu hale getirilmesi yönündeki klasik Ortadoğu geleneğidir. İnalçık (1978:226).

⁷ Söz konusu makalesinde Yediyıldız, Osmanlı vakıflarını detaylı bir biçimde ele alır. Özellikle vermiş olduğu rakamlar oldukça çarpıcıdır. Barkan'dan alıntılanarak verdiği Fatih külliyesine dair veriler, bu durumu örnekler. Buna göre, Fatih külliyesinin akarı olarak İstanbul ve Galata semtlerinde 4250 dükkan, 3 iş hanı, 4 hamam, 7 köşk, 9 bahçe ve esnaf çarşısı ile 1130 ev yaptırılmıştır.

tablosu..." (Faroqhi 2000:90) çıkar. İmparatorluğun sırf Anadolu'daki şehirlerinde 158 tane (Faroqhi 2000:380) pazar ve çarşı mevcuttur ve bunlar arasında süregiden alışveriş, şehir hayatının en önemli dinamiklerinden biri halini alır. Konumlanma açısından bakıldığında, çarşı ve pazar yerlerinin şehrin merkez noktalarında oluşturulduğu ya da süreç içinde merkezin oralara kaydığı görülür. Bu doğaldır. Zira cami ve pazar yeri, Osmanlı şehrinin üzerine oturduğu iki ana unsurdur (İnalcık 1978:227). İnalcık, bu durumu da Ortadoğu şehir anlayışının bir yansıması olarak görür: "*The 'Ottoman' character of Istanbul sprang not only from the Muslim ideal but also from the traditional Middle Eastern view of state and society, a way of life characterized by the existence of a thriving class of merchants and craftsmen under the governance of a class of military administration....This tradition demanded the construction for the merchant class of a bezzazistan, near which were the caravansarais where the merchants lodged. The members of the principal crafts were gathered in the shops which constituted the great carshi around the bedestan, each craft being concentrated systematically in one suk or carshi...Various central "markets" for basic commodities were established, in order to ensure the authorities' control of the importation and distribution of the raw materials needed by the craftsmen....These 'markets' were called kapan...*" (İnalcık 1978:226).

Özetlemek gerekirse, Osmanlı şehrinin cami, pazar, vakıf üçlüsünün odak noktasını ve çekim merkezini oluşturduğunu ve kendisine temel olarak mahalle tipi yapılanmayı almış bir yerleşim modeli olduğunu söylememiz mümkündür. Bizans, İslam ve Selçuklu medeniyetlerinin mirasını taşıyan bu şehir, hepsinden parçalar taşısa da, kendi özgün niteliklerini de bu karışıma eklemeyi başarmış ve deyim yerindeyse, nevi şahsına münhasır bir şehir yapısı ortaya çıkarmıştır⁸. Bu şehirde cami ön planda gözüktense de, birçok gayrimüslim unsur da aynı şehrin sakini olarak yaşantısını sürdürmektedir. Canlı bir ticari ve ekonomik hayat mevcuttur. İstanbul dışında kalan şehirlerde merkezi otoritenin varlığı çok fazla hissedilmez. Özellikle payitahttan uzak şehirlerde neredeyse özerk sayılabilecek bir idari mekanizma mevcuttur. Şehirlerin fiziksel yapılanması dağınık ve karmaşık⁹ görünse de,

⁸ Osmanlı kentinin kendine özgü yapılanması ve estetiği üzerine daha fazla bilgi için bkz. Ökten (1999:29-38).

⁹ Bu, "karmaşık görünüm" tanımlaması, daha çok Osmanlı şehrini Arap kültürünün önemli bir taşıyıcısı sayan Batılı gözler için geçerlidir. Oysa Osmanlı, bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığı günden itibaren, etkilenmiş olduğu diğer kültürlerin şehir pratiklerini kendine uygun bir düzene sokmuştur. Bu düzeni en çarpıcı bir şekilde ifade eden, Selçuklu ve Osmanlı sürecini çok iyi tahlil eden tarihçi Mustafa

aslında kendi içinde tutarlı ve Osmanlı toplumunun ihtiyaç ve beklentilerine uygundur. Örneğin, başka kültürlerden insanlara anlamsız ve şaşırtıcı gözüken çıkmaz sokaklar aslında bir sokağın ya da mahallenin güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olur. Şehir genişlerken merkezi otorite genişlemenin belli kurallar dahilinde olması için çaba gösterse de Batıdaki örneklerinden farklı olarak Osmanlı şehri kendiliğinden ve ihtiyaçlara göre genişler ve bu da genişleme sürecine esnek bir yapı kazandırır¹⁰. Dolayısıyla Weber'in tanımlaması üzerinden ya da bu tanım etrafında gelişen Batılı çalışmalar açısından bakıldığında “şehir” kavramını tam doldurmayan ve belki ancak İslam-şehri denen “kaotik” bir geleneğin uzantısı sayılabilecekken, Osmanlı şehri, döneme, coğrafyaya ve kültürel unsurlara öncelik veren bir bakış açısıyla ele alındığında hem genel kriterleri sağlayan hem de özgün bir yapı meydana getirebilen bir sentez olarak görülebilir. “Osmanlı-şehri” denildiğinde, oryantalist bakışın ima ettiği “öteki olan/ farklı olan” ya da “taklit eden/az gelişmiş” bir şehir değil tam olarak bu sentez anlaşılmalıdır.

Osmanlı şehri kavramının altını doldurmak bu hacimde bir çalışma içerisinde mümkün değildir. Buraya dek altı çizilen noktalar ancak konuya bir giriş olarak nitelenebilir. Bununla birlikte, Osmanlı şehirlerinin gelişmesinde hangi unsurların etkili olduğuna değinmekte de yarar vardır. Bu unsurların incelenmesi ile Osmanlı şehirlerinin “kendine özgü” gelişim süreçleri daha ayrıntılı olarak takip edilebilir. Bu incelemeler kavramların ve tanımların döneme özgü olarak açıklanmasında ve genellenmesinde yol gösterici olabilirler. Bu bağlamda Osmanlı şehirlerinin gelişiminde ayanların rolüne değinilecektir. Bu tercihin sebebi, Batı şehirlerinin gelişiminde oldukça önemli etkisi bulunan “seçkinler”in ve “burjuva sınıfı”nın faaliyetlerine ben-

Akdağ'dır: “ Osmanlı devrinde ‘hünkar kalesi’nden toprakları şehirlerin üzerine çevirmiş hazır bekleyen ‘dizdar’ ve onun ‘kale erenleri’, kaza kadısının dizinin dibinden kalkmayan ve ulufelerini hazineden doğrudan doğruya peşin akçe olarak alan şehir subaşılarının ‘ases başıları’ kumandasındaki ‘ases bölükleri’, köylerde oturmakla beraber, şehirlerin düzen ve asayişini korumada ‘Gazi Padişahın’ en sadık kuvvetlerini ifade eden kızıl börekli sipahiler (timarli) ile ‘yaya ve müsellemler’ (bunlar ilkin akbörklü idiler) devlet otoritesini bütün azametiyle ifade ediyorlardı”. Akdağ (1995b:28).

¹⁰ Bunun güzel bir örneği, Baykara'nın makalesinde değindiği “şehre-küstü” isimli mahallelerdir. Ona göre, XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde birçok şehirde bu isim mahalle adı olarak kullanılmıştır. Bunun sebebi ise, şehir merkezinin gelen göçe cevap verecek kapasitesi kalmadığı için yeni gelenlerin şehrin nispeten dışında ve günümüz şehirlerinde görülen banliyölere benzer mahalleler kurmalarıdır. Baykara, bu tezini Bursa'da bulunan “şehre-küstü” isimli mahalle ile destekler. Konu hakkında bkz. Baykara (1999:533).

zer eylemlerin Osmanlı taşrasında 18. yüzyılda ayanlar tarafından gerçekleştirilmiş olabileceğine yönelik bir düşüncedir. Nihayetinde canlı bir organizma olarak nitelendirebileceğimiz şehirlerin, kendi sakinlerinin tercihlerinden, yaşam biçimlerinden ve idarelerinden bağımsız olarak biçim değiştirmeleri mümkün olamayacağına göre, bu sakinlerden idari, siyasi ve mali anlamda güce sahip olan seçkinlerin – bu çalışma kapsamında taşra seçkinleri olan ayanların faaliyetlerini incelemek önem taşımaktadır. Osmanlı kentlerinde hakim sınıflar, yaptıkları tercihler, hayat tarzları, sahip oldukları ekonomik ve politik güç ile şehir hayatının kuruluş, değişim ve gelişim süreçlerinde etkili roller üstlenmişlerdir.

Osmanlı şehrinin gelişmesinde ayanların rolü

Osmanlı şehrinin gelişme sebeplerinden bahsederken ekonomik faaliyetlerin bu süreçte oldukça önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştik. Şehirde üretilen mallar, bunların üretim şekilleri, pazar olanakları, tüccarlar ve faaliyet alanları oldukça önem taşımaktadır (Ergenç 1988:670). Ayrıca her dönem ve her bölge için bu koşulların incelenmesi ve döneme özgü bir iç bakışla değerlendirilmesi gerekliliğini de ifade etmiştik. Bu iki önemli nokta ile birlikte, Osmanlı idarecilerinin daha doğru ifade ile seçkinlerinin şehirleşmedeki ve şehirlerin gelişimindeki rollerinin araştırılması önem kazanmaktadır. Osmanlı şehir tarihi incelemelerinde; şehir sakinlerinin şehrin olanaklarından nasıl yararlandıkları, yaşamlarını nasıl sürdürdükleri önemli bir bahis konusuyken, aynı zamanda şehrin gelişimine ya da dönüşümüne ne yönde katkıda bulundukları da tartışılmaktadır¹¹. Bu noktada şehrin seçkinleri ve idarecilerinin yönetimi, yaşamları, faaliyetleri oldukça önemlidir. Çünkü doğal gelişimin ötesinde idarciler tarafından alınan kararlar bir şehrin ve insanların geleceğini şekillendirir. Osmanlı şehirlerinin nadir birkaç istisna dışında özerklik beratlarının olmaması sebebiyle, tarihsel incelemelerde doğrudan merkez tarafından yönetildikleri varsayılmış olmakla birlikte taşra kentlerinde ulema, mültezim ve yeniçeri komutanlarını

¹¹ Şehirlerdeki dönüşümün özellikle Anadolu'da, Celali isyanları döneminde pek çok köylünün kentlere doğru göç etmesi ile önem kazanan bir konu olduğu söylenebilir. Elbette bu yalnızca şahsi bir fikirdir. Celali isyanlarına dikkat çekmemizin sebebi, bu isyanlar neticesinde klasik dönem şehir örgütlenmesinin değişmesi ya da 'bozulması' dır. Köylerdeki çiftliklerini bırakarak/terkederek şehirlere akın eden köylü gençlerin medrese ve esnafın kapısında yığılması, köy ve kentin birbirini dengeleyen sosyal ve ekonomik bağı bozmuş, dönüştürmüştür. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Akdağ (1995a:115-251).

da kapsayan şehrin seçkinlerinin önemli bir hareket alanı bulunmaktadır (Faroqhi 2004:699)¹².

Klasik dönemde Osmanlı şehrinin idari kadrosu şu şekilde şematize edilebilir:

Kadı	
<u>Halk Örgütü</u>	<u>Hükümet Örgütü</u>
Şehir Subaşı (Zaim)	Şehir Kethüdası
Asesbaşı (Asesler Kethüdası)	Mahalle Kethudaları
Asesler	Mahalle Bekçileri

Osmanlı şehrinin klasik dönemdeki sosyal yapısını toplum içindeki önemlerine göre şematize etmek gerekirse, ilk sırayı ayan ve eşraf alır. Bu kesim klasik dönemde devlet ile halk arasında bir sözcü görevi gören ve yeri geldiğinde halkı temsil eden kişilerdir. İkinci sıraya hükümet mensupları konulabilir. Bu grup ‘müderresler, vakıf nazırları ve maliye memurları, asker şefleri, polis amirleri (subaşılar ve asesbaşılar) ve benzeri kimselerdir.’ Ancak bunlar içerisinde en yetkili olan ve tüm kademelerin üzerinde bulunan kadıdır. Üçüncü sırayı ise esnaf ve tüccar zümresi oluşturur. Son sırada halk, işçiler ve çıraklar sayılabilir (Akdağ 1995b:29-30).

18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nun bir çok kurumunun değiştiği bir süreci tanımlar. Taşra idaresinin ve yöneticilerinin geçirdiği değişim, bu döneme damgasını vurmuş denilebilir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelen mali bunalıma karşı alınan tedbirler, iltizam ve malikane usulünün yaygınlaşması, ekonomik ve siyasal gücün kısmen taşraya kayışına neden olmuştur¹³. Ekonomik bunalıma ek olarak yine 16. yüzyıl ortalarından itibaren köylünün silahlanması, köyden kente göçün yoğunlaşması ve neticede eşkıyalık faaliyetlerinin artışıyla, taşra seçkinlerinin askeri kadrosu tamamlanmış olur. Dolayısıyla, 18. yüzyılda karşımıza çıkan taşra seçkinleri, ayanlar, artık klasik dönemdeki görevlerinden ya da konumlarından çok daha başka bir şeyi ifade ediyorlardı. Kısaca siyasi, mali ve sosyal

¹² Bu hareket alanı sebebiyle Faroqhi, Osmanlı kentlerini ‘yarı-bağımlı’ bir statüde görmektedir. (Faroqhi 2004:700).

¹³ İltizam ve malikane usulü ile mültezimlere devredilen yalnızca vergi toplama görevi değildir. Genişçe bir bölgenin ekonomik sorumluluğunu alan bu kişiler idari görevleri de üstlenmişlerdir. Bir çok ayanın voyvodalık görevini de üstlenmiş olması bunun bir göstergesidir. (Uzunçarşılı 1942:6)

sahada taşranın yeni efendileri onlardı. Bu dönemde özellikle Balkan sahasındaki ayanlar, son derece etkin ve yetkindiler¹⁴.

Aynı dönemde, bugünkü Bulgaristan sahası söz konusu olduğunda, Tuna kıyısında konuşlanmış üç büyük ayanın Tuna'nın güneyinden Ege Denizi'ne kadar olan bölgeyi hakimiyetleri altında tuttukları söylenebilir. Bu ayanlar Vidin'de Pazvantoğlu Osman, Rusçuk'ta Tirsinikli İsmail ve Silistre'de Yılıkoğlu Süleymandır (Uzunçarşılı 1942:3). Bunlardan ikisi, Pazvantoğlu ile Tirsinikli, Vidin ve Rusçuk merkez olmak üzere oldukça geniş bölgelere hükmederler ve önemli ölçüde servet birikimine sahiptirler. Dolayısıyla şehirlerin gelişimine yerel yöneticilerin katkısını tartışmak için iyi birer örnek teşkil ederler.

Vidin şehri M.Ö. 3. Yüzyılda kurulmuştur¹⁵. Tuna'nın sağ tarafında, bugünkü Bulgaristan'ın kuzey-batısında yer alır. Romalılar döneminde Bononia, 11. yüzyılın başına kadar Budin ya da Bdin olarak adlandırılan şehir, askeri ve idari bir merkezdir. 13. Yüzyılın ikinci yarısında şehir Vidin Prenslığı'nın ve daha sonra Vidin Krallığı'nın ana şehri haline geldi¹⁶. 1398'de Osmanlı egemenliğine girdi (Herbert 1896:14). En önemli liman şehirlerinden biri olan Vidin, bir ticaret merkezidir¹⁷.

Pazvantoğlu Osman, 1758'de Vidin'de doğmuştur. Aslen Tatar olduğu söylenen bu zatın mensup olduğu aile, mazide Bulgaristan'ın fethine de katılmıştır. Osman'ın babası Ömer Ağa, Vidin'in saygın kişilerinden biriydi. Osmanlı-Rus savaşı esnasında gösterdiği başarı sebebiyle Bursa ve Kırse köylerinin timarı ile ödüllendirildi. Bu olaydan sonra servetini artıran Ömer Ağa¹⁸, sahip olduğu toprakları ile bölgenin en zengin ağası haline gelmiştir. Ancak bu arada keyfi davranışları sebebiyle devlet tarafından cezalandırılmış, idam edilmiştir. Oğlu Osman bu sırada kaçarak kurtulmuş, ancak daha sonra Avusturya savaşlarında gösterdiği başarılar sebebiyle Vidin'e

¹⁴ Özellikle Balkan sahasında, 18. yüzyıl taşra seçkinleri ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. (McGowan 2004:781-801; Sadat 1972). Ayanlık ve ayanların Anadolu ve Balkanlardaki faaliyetleri için bkz. Özkaya (1994), Uzunçarşılı, (1942), Nagata (1999).

¹⁵ Vidin şehrinin kuruluş tarihi hakkında farklı görüşler de mevcuttur. William Herbert, şehrin Romalılar tarafından 1. Yüzyılda kurulduğunu iddia etmektedir. (Herbert 1896: 2).

¹⁶ http://vidin.iwebland.com/municipalityeng/inform/index_eng.php.

¹⁷ http://vidin.iwebland.com/municipalityeng/inform/index_eng.php

¹⁸ Yücel Özkaya, Ömer Ağa'nın bir dönem Vidin'e Nazır olarak atandığını iddia etmektedir. Özkaya (1983:32).

dönmesine izin verilmiş ve babasının topraklarından bir kısmı kendisine iade edilmiştir. Vidin'e bu şekilde yerleştikten sonra Pazvantoğlu Osman hızla servetini ve gücünü artırmıştır. Neticede 1790'ların ortalarına gelindiğinde, Vidin'in tek hakimi olmuştur denilebilir. Ancak, kendi hakimiyet alanını ve gücünü artırmak için giriştiği faaliyetler hem Tuna boyundaki en önemli rakibi olan Tirsinikli İsmail Ağa'yı, hem de hükümeti rahatsız etmiştir. 1798'de devlete karşı son isyanında da hükümet kuvvetlerini yenmiştir. Osman'ın istediği vezaret olduğu için, devlet bu rütbeyi kendisine verdiğinde hem isyan hareketleri son bulmuş, hem de Vidin bölgesinde eşkıyaların ya da dış devletlerin saldırılarına karşı sınırlarını ve halkını savunmuştur (Eren 1964:532-535; Zens 2002:91,103; Özkaya 1983:32,33,101).

Pazvantoğlu'nu, merkeze ve onun otoritesine bazı durumlarda karşı çıkmış biri olarak, devleti ve devletin kutsallığını, otoritesini temel alan tarih yazımı içerisinde bir asi, bir düzen bozucu ya da bir zorba 'derebeyi' olarak görmek mümkündür¹⁹. Ancak bu bakış açısı oldukça tek yanlıdır ve eksiktir. Vidin'e hakim olduğu süre boyunca Pazvantoğlu Osman bölgenin kalkınması için çeşitli imar faaliyetleri başlatmış, Vidin'i ve havalisini bayındır bir hale getirmeye çalışmıştır. Batı'dan birçok yenilik getirmiş, Vidin'i camiler, yollar ve binalarla güzel ve gelişmiş bir kent biçimine sokmuştur (Eren 1964:535; Herbert 1896:26). Özkaya'nın ifadesiyle Vidin'e yerleştiği günden beri Pazvantoğlu'nun düşüncesi "...yeni bir atılım ile halkına endüstri ve ticaret kaynakları sağlamak, ziraati canlandırmak, çok kuvvetli bir donanma yapmak..." dır (Özkaya 1983:34).

Pazvantoğlu'nun Vidin bölgesine böylesi yatırımlar yapmasının ardında, kendini bir yönetici olarak ve hatta bir "efendi" olarak algılaması aranabilir. Bir "efendi"nin tebaasına karşı koruyucu ve kollayıcı olması, onun kendini halkın gözünde meşru kılmasını sağlayabilir. Pazvantoğlu'nun bölge halkı ile olan ilişkilerine bakıldığında, onun, bir 'zorba' olarak anılmaktan çok sevilip, sayıldığı ve desteklendiği görülür. Mesela Pazvantoğlu Osman'ın

¹⁹ Bu bakış açısına örnek olarak Yücel Özkaya'nın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)* isimli eserinde Pazvantoğlu'nun faaliyetlerini anlatırken kullandığı ifadeler gösterilebilir (Özkaya 1983:32). "Çünkü, Pazvand-Oğlu dağlı eşkıyasını korumuş, onları kendi emrine almış, bizzat onlarla birlikte Devlete karşı savaşmıştır." (Özkaya 1983:34). "Aslında Pazvand-Oğlu-Osman, Devletin zayıf durumundan yararlanarak isyan eden bir asidir.", (Özkaya 1983:45). "Paspan oğlu ilk isyanından sonra da uslu durmamış, zulümlerine devam etmişti. Paspan oğlu Osman büsbütün şımarmış, ...Niğbolu kalesini zapt ile pek çok kişiyi idam ettirmiş..."

devletle karşı karşıya geldiği çatışmaların ertesinde, onun affedilmesi ricasını içeren, Vidin halkından pek çok kişinin imzaladığı mahzarlar İstanbul'a gönderilmiştir (Özkaya 1983:58; Zens 2002:92; Hatt-ı Hümayun:2941/C). Her ne kadar bu mahzarların yazımında, Pazvantoğlu gibi bir güce karşı çıkmanın halk ve bölgenin seçkinleri üzerinde yarattığı psikolojik baskı ve korkunun da etkisi olabileceği gibi, kendilerini kollayan güçlü bir yerel beyi, artık etkisi çok az hissedilen ve bölgeye ciddi bir askeri operasyonla bile giremeyen merkezi güce karşı tercih etmiş olmalarının da önemli bir saik olması mümkündür. Pazvantoğlu'nun halkını koruyan, kollayan tutumuna bir örnek de, vezaretinin iadesinden sonra halkın ödeyemediği vergileri kendi hazinesinden tamamlayıp merkeze göndermesinde bulunabilir (Eren, 1964: 535). Bölgesinde bulunan Müslüman ve gayrimüslüm halka karşı iyilikseverliği, hoşgörüsü ve yardımlarını esirgemeyişi gibi özellikleri onu halkın bilincinde iyi bir noktaya yerleştirmiş olmalıdır ki, bugün hala iyi hatırlanan bir tarihsel kişilik haline gelmiştir (Herbert 1896:26,27; Eren 1964:535)²⁰.

Bu çalışmada ele alınan bir diğer şehir Rusçuk'tur. Rusçuk, eski Osmanlı metinlerinde *Urusçuk* olarak anılmaktadır. Bulgarca adı ise *Ruse*, *Rousse*, *Ryce*'dir. Tuna'nın en önemli geçit noktalarından biri olan kent, ayrıca önemli bir liman kentidir. Bugünkü Bulgaristan topraklarının kuzeybatısında Tuna boyunda yer almaktadır. Tıpkı Vidin gibi Romalılar zamanında kurulmuş olan şehir, o dönemde *Prisca* adını taşımaktadır. Rusçuk 1393'de Yıldırım Bayezid tarafından fethedilmiş ve Osmanlı egemenliğine girmiştir. Osmanlı hakimiyetinde hızla gelişen kent 16. asrın başlarında ulaşım, ticaret, sanayi ve askeri açıdan çok önemli bir merkez halini almış ve bu açıdan ön plana çıkmış olan Niğbolu ve Silistre gibi bölgeleri geride bırakmıştır. 18. yüzyılda bu bölgede yün, ipek, deri ve tütün ticareti yaygın olarak yapılmaktadır (Babinger Tarihsiz:784,785).

18. yüzyılda Rusçuk bölgesine hakim olan ayan Tirsinikli İsmail'dir. İsmail, Ruscuk ayanı Tirsiniklioğlu Ömer'in kardeşidir. Ömer, reayaya eziyet ettiği için idam edildikten sonra, İsmail adamlarıyla birlikte Rusçuk ve Zıstoy etrafında üç sene kadar eşkıyalık yapmıştır. Eflak Voyvodasının yardımlarıyla affedildikten sonra, 1796'da Rusçuk ayanlığını ele geçirmiştir. 1800'de Padişahın kız kardeşi olan Şah Sultan'ın Tırnova'daki mukataalarının voyvodalığını da almıştır. Ayrıca, eşkıya üzerine yararlı hareketler ger-

²⁰ Eren makalesinde (1964), Pazvantoğlu'nun yaşadığı dönem içerisinde oldukça sevilip sayıldığını ve hatta ününün Ege adalarındaki denizcilerin şarkılarına kadar yansıdığını söyler. s.534

çekleştirdiği için çeşitli toprakları malikane olarak ele geçirmiştir. İsmail, devletin Rumeli eşkıyalarını ve Pazvantoğlu'nu ortadan kaldırmak için başvurduğu ayanlardan biridir aynı zamanda. Pazvantoğlu'nun Rusçuk bölgesine doğru ilerlemesini engellemek, doğal olarak öncelikle kendi haki-miyet alanını korumak için gereklidir. Aynı zamanda Silistre ayanı Yılıkoğlu Süleyman'a karşı da aynı amaçla harekete geçmiştir. Pazvantoğlu Osman'ı durdurmak için yaptığı çalışmalar sebebiyle, kendisine, talep ettiği kapucu-başılık rütbesi verilmiştir. Tirsinikli, sayısı 40'ı geçen kazalarının tamamında işleri kendi elinde toplamış ve tayin ettiği ayanlar aracılığıyla bölgeyi yö-netmiştir. İlk zamanlarda yalnızca Rusçuk ayanı ve Tırnova Voyvodası iken, kısa sürede Zıştoy, Hazergrad, Osman Pazarı, Şumnu, Pravadi, Varna, Do-bruce, Burgaz, İslimye ve Eski Zağra bölgelerini ve Köstence'den Midye'ye uzanan kıyı boyunu ele geçirmiştir. Tirsinikli'nin bu yayılmacı hareketleri karşısında, merkez Silistre ve çevresini rahat bırakması konusunda kendisini defalarca uyarmış, ancak harekete geçmemiştir. Tirsinikli istemediği için bölgeye giremeyen Silistre valisi, bu konunun halli için üzerine harekete geçecekken, İsmail 1806'da kimliği bilinmeyen kişilerce öldürülmüştür (Uzunçarşılı 1942:8-32; Bakardjieva 1999:632,633).

İsmail Ağa, tıpkı Pazvantoğlu'nun yaptığı gibi bölge halkının istek ve arzularını dikkate almıştır. Ticaret yollarını koruması, yerli üreticiyi savun-ması, 18. yüzyılın kaotik ortamında güvenli bir yaşam alanı ve iş güvencesi sağlaması gibi özellikleri nedeniyle bölge halkı tarafından kabul gören ve daha sonra sevilen bir ayan olmuştur. Bölgesinde yaptığı ticari faaliyetler neticesinde Rusçuk, dönemin oldukça önemli bir ticaret merkezi haline gel-miştir. Nitekim şehir, pazarlarında her türlü malın bulunduğu, her şeyin bol olduğu bir kasaba halindeydi. Yabancı tüccarlar Rusçuk'ta ofisler açmışlardı ve Rusçuklu tüccarlar da yurtdışı ile sürekli bir bağlantı içerisindeydi. Bu gelişmiş ticaret sayesinde şehirde Avrupa'dan getirilen çeşitli mallar bolca bulunabiliyordu ve bu sayede hem yaşam standardında bir gelişme, hem de zevklerde, tüketim alışkanlıklarında bir değişim söz konusu oluyordu (Ba-kardjieva 1999:633,635).

Bunun yanında İsmail'in gayrimüslimlere karşı hoşgörülü yaklaşımı ve hatta ticaretle uğraşanları desteklemesi hem bölgenin kalınmasını sağlayan bir unsur oluşturdu hem de İsmail'in halk arasında popülarite kazanmasını sağlamıştır. Şehirdeki tüccarların yurt dışı pazarlar için üretim yapmaları, malların kalitesini artırmıştır (Bakardjieva 1999:636).

Bu gelişmiş mali düzey şehrin mimarisine de yansımıştır. Camileri, yüksek minareleri çeşmeleri, dükkanları ile Rusçuk döneminin pek çok ken-tinden daha çekici bir görünüme sahiptir. Bu durum bölgeyi gezen seyya-

hların yazılarına da yansımıştır. "Çin tarzında inşa edilmiş evler ve çok renkli bir şekilde boyanmış yüksek minareler, evler, villalar, bir çok yeni şeyle birlikte, yarım milden uzun nehir boyunca canlandırılmıştı". 1797 yılında, İngiliz John Jackson, Hindistan'dan dönerken Rusçuk'u ziyaret etmiş ve burasını, Liverpool kadar büyük ve sık nüfuslu bir yerleşim yeri olarak yazmıştı". Tirsiniklioğlu aynı zamanda su sağlama sistemi ve saat kulesinin yapılması gibi önemli inşa faaliyetlerine de girişmiştir (Bakardjieva 1999:637).

Sonuç

Şehir kavramı üzerinde tartışırken ilk problem şehrin tanımı konusunda yaşanır. Hangi özelliklere sahip yerleşim birimine şehir denir? Hangi parametrelere sahip olan yerleşim birimi kasaba ya da kent olarak adlandırılabilir? Şehirleşme denilen gelişim nasıl bir süreci tanımlar? Tüm bu soruları cevaplama çabasının temelinde belki de tüm bilimlerde olduğu gibi genel bir tanıma, genel bir çerçeveye ve en temelinde genel-geçer bilgiye ulaşma çabası yatmaktadır. Tarih bilimi söz konusu olduğunda, beşeri bilimlerin kavramlarını kullanarak yapılan çalışmalarda bu tür tartışmaların yaşanmaması mümkün değildir. Şehir tanımını daha çok sosyologların yapması ve üstelik bu kuramların ve tanımların Batılı bilim adamlarınca oluşturulmuş olması, tarihsel bir çalışmada bu kavramların uyarlanmadan kullanılmasını engellemektedir. Tarih bilimi çerçevesinde, her tanım, incelenecek konu üzerinden dönemine ve mekanına göre yeniden yapılmalıdır. Dolayısıyla, tarihsel çalışmalarda, şehir tanımının çalışılan bölgeye özgün olarak içi doldurulmalıdır denilebilir. Ancak, tüm Osmanlı şehirlerinde görülen ortak özelliklerden mesela cuma camii, pazar yeri, kapalı çarşı vb.- de bahsedilebilir.

Şehir tanımıyla birlikte bir yerleşim birimini şehirleştiren unsurlar şehir tarihi çalışmalarının en önemli konuları arasında sayılabilir. Ekonomik, idari, askeri özellikleri bölgenin kentleşmesine sebep olan unsurlar arasında sayılabilir. Bu saiklerin birinde ya da bir kaçında yaşanan gelişme, yerleşim biriminin kentleşmesine yol açabilir. Kentin seçkinleri, idarecileri genellikle bu gelişmede oldukça önemli rol oynarlar. Çoğu zaman kendi çıkarları için yaptıkları ticari yatırımları, imar faaliyetleri ya da sanatsal eğilimleri, hakim oldukları bölgenin bayındır hale gelmesine zemin hazırlar. Vidin ve Rusçuk örneğinde görülen, daha çok ticari ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak şehirlerin büyümesidir. 18. yüzyılda, Osmanlı taşrasının genelinde hakim olan ayanlar; Vidin'de Pazvantoğlu Osman, Rusçuk'ta Tirsinikli İsmail, kendi hakimiyetlerini pekiştirmek, servetlerini geliştirmek, güçlerini artırmak gibi farklı sebeplerle ticari faaliyetlere girişmişlerdir. Özellikle Avrupa ile girişilen bu ticari ilişki hem bölgelerin ekonomik gelişmesini sağlamış, hem de Avrupa kültürünün ve mallarının bölgeye girişini kolaylaştırmıştır. Bu yolla

bölge insanları için kültürel anlamda farklı bir dünya ile ilişki kurma kanalı açılmıştır. Üstelik tüketim alışkanlıklarının değişmesiyle birlikte yaşam standardının da yükseldiği, en azından farklılaştığı düşünülebilir. Ticari faaliyetin bu derece gelişmesi ve zevklerin değişimi, mimari yapılarında değişimini beraberinde getirmiştir. Netice itibarıyla 18. yüzyıl Osmanlı taşrası söz konusu olduğunda, ayanların şehirlerin gelişimine oldukça önemli katkılarının olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun* Dos.No: 70, Gömlek No: 2941/C.
 AKDAĞ, Mustafa, (1995a). *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası – Celali İsyanları*, İstanbul: Cem Yayınevi.
 AKDAĞ, Mustafa, (1995b). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2*, İstanbul: Cem Yayınevi.
 ARMAĞAN, Mustafa, (1999). “Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım”, *Osmanlı*, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 536-544.
 BABINGER, Franz, (1964). “Rusçuk”, *İslam Ansiklopedisi*, C.9, Ankara: MEB Basımevi, 784-787.
 BAKARDJIEVA, Teodora, (1999). “Kargaşa ve Yaratıcılık Arasında: XVIII. Yüzyılın Sonu ve XIX. Yüzyılın Başında Bir Taşra Kasabasının Hikayesi”, *Osmanlı*, C.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 631-639.
 BAYKARA, Tuncer, (1999). “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?”, *Osmanlı*, Cilt 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 528-535.
 ELDEM, Edhem, Daniel GOFFMAN, Bruce MASTERS, (2003). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, (çev. Sermet Yalçın), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
 EREN, Cevat, (1964). “Pazvand-Oğlu”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: MEB Basımevi, 532-535.
 ERGENÇ, Özer, (1988). “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, Cilt 52, Sayı 203, Ankara: TTK Yayınları, 667-683.
 FAROQHI, Suraiya, (2000). *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
 FAROQHI, Suraiya, (2004). “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, İstanbul: Eren Yayıncılık.
 HERBERT, William V., (1896). *The Chronicles of a Virgin Fortress* Londra: Osgood, McIlvaine & Co.
<http://tdk.org.tr/tdksozluk/SOZBUL.ASP?GeriDon=0&EskiSoz=&kelime=%FEehir>
http://vidin.iwebland.com/municipalityeng/inform/index_eng.php.
 İNALCIK, Halil, (1978). “İstanbul”, *The Encyclopedia of Islam*, Leiden: E.J. Brill, 224-248.
 MCGOWAN, Bruce, (2004). “Ayanlar Çağı, 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, İstanbul: Eren Yayıncılık.

- NAGATA, Yuzo, (1999). *Muhsinzade Mehmed Paşa Ve Âyânlık Müessesesi*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- ÖKTEN, Saadettin, (1999). "Osmanlı Kentinde Estetik Üzerine Deneme", *Osmanlı*, C.10, Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- ÖZKAYA, Yücel, (1983). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- ÖZKAYA, Yücel, (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara: TTK Yayınları.
- RAYMOND Andre, (1995). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- SADAT, Deena, (1972). "Rumeli Âyanları:The Eighteenth Century." *Journal of Modern History*, XLIV,3.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1942), *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul: Maarif Matbaası.
- WEBER, Max, (1958). *The City*, (çev. ve ed. Don Martindale ve Gertrud Neuwirth), Illinois: The Free Press.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, (1999). "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı*, Cilt 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 17-33.
- ZENS, Robert, (2002). "Pasvantoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade 1791-1807", *International Journal of Turkish Studies*, Vol.8, No:182, s. 89-105.

YENİLEŞME DÖNEMİNDE MEŞRÛİYETTEN GAYRİMEŞRÛLUĞA BEKTAŞİLİK: OTORİTE-İTAAT- MÜCADELE

Rüya **KILIÇ**

Özet

1826'da Bektaşî tarikatı resmen kapatıldı. Ancak tarikat varlığını 1925'e kadar yarı resmi bir nitelikte sürdürmeyi başardı. Bu çalışmada, kapatılma sonrasında tarikat içindeki gruplar, bunların meşruiyet iddiaları ile yönetimin tavrının ilişkilere ne şekilde yansıdığı sorusu ele alınmaya çalışılmıştır. Özellikle Hacı Bektaş Dergâhı, *baba* ve *çelebiler* ile Nakşî şeyhler arasında sert meşruiyet ve iktidar mücadelelerinin yaşandığı bir merkezdir. Osmanlı yönetiminin, resmen yasakladığı tarikatın mensuplarıyla ilişkilerinin devam etmesi tarikatın tamamen yer altına çekilmesini engelledi. Diğer taraftan, kendilerine yapılan çok sayıda başvuruya rağmen Bektaşî gruplardan birini resmen tanımayı kabul etmediler. Çünkü hangi taraf seçilirse seçilsin sorunların sona ermemesinden ve hattâ taraflar arasındaki rekabetin artarak yeni sorunlar çıkarmasından korkulması çok muhtemeldir. Bektaşîlerin içinde bulundukları durum da var olan yapıyı değiştirecek güce ve etkiye sahip olmaktan uzaktır.

Anahtar kelimeler: Bektaşî, çelebi, baba, Nakşibendi şeyhler, Osmanlı yönetimi.

From Legality to Illegality of the Bektaşî Sect During the Turkish Remormation Period: Authority- Submission- Struggle

Abstract

The Bektashi order was officially closed in 1826. However, the order was successful in resuming its existence until 1925 semiofficially. This study, deals with the groups after the official closing of the order, their legitimacy claims and the influence of the attitude of the administration on the relationships. Especially the Tekke of Hacı Bektaş is a center where harsh legitimacy and power struggles have occurred between *babas* and *çelebis*, and Naqshbandi sheiks. The fact that the Ottoman administration resumed its relationships with the members of the order, which was banned by the administration itself, prevented the order to recede underground. On the other

hand, they did not accept to acknowledge one of the Bektashi groups officially in spite of many applications made to them. It is because they thought that it was highly probable that it would lead to the escalation of the competition between the groups and give rise to new problems regardless of whichever group had been chosen. The current situation of the Bektashis is also far from possessing the strength and influence to change the existing structure.

Key words: Bektashi, çelebi, baba, Naqshbandi sheiks, Ottoman administration

Giriş

1826 yılı Bektaşî tarikatının Osmanlı Devleti'ndeki varlığının sona erdirilmesi kararının alındığı tarihtir. Döneme ait verilerden açığa çıktığı üzere kararın ardından başlayan uygulama süreci Bektaşiler ve hattâ onlarla ilişkili olduğu düşünülenler için oldukça zordu. Yönetimin yakın takibine Bektaşiler hızlı bir kapanma ile cevap verdiler. Aldıkları karşı tedbirler sayesinde varlıklarını muhafaza ettikleri gibi diğer tarikatlarla birlikte kapatılınca kadar yarı-resmi bir nitelikte faaliyetlerini sürdürmeyi başardılar. İşte burada, tarikatın tarihinde 1826'dan sonraki süreç ele alınacaktır. Aslında kapatılma sonrasında başlayan yeni dönem, çeşitli araştırmacıların dikkatini çekmiştir¹. Bir bakıma bu çalışma da tarikatın alınan tedbir ve yasaklamalara rağmen varlığını nasıl koruyabildiği ve ilişkilerini ne şekilde sürdürdüğü sorusuna bir cevap arama amacıyla başlamıştır. Ancak burada, sorunun kapsamı tarikat içindeki gruplar, bunların meşruiyet iddiaları ile yönetimin tavrının ilişkilere ne şekilde yansıdığı olarak belirlenmiştir. İlişkiler ağının önemli bir cephesini, farklı tasavvufî çizgilerde yer almakla birlikte kapatılma sonrasında bir şekilde yolları kesişen Nakşibendi-Bektaşî ilişkisinin, diğer cephesini ise Bektaşilerin kendi içlerindeki ikili organizasyonun oluşturduğu kanaatindeyiz. Dikkatimizi yönelteceğimiz alan daha ziyade Hacıbektaş Dergâhı'dır. Zira, dergah tarikatın Anadolu'daki en büyük ve en eski merkezidir. Ayrıca, meşruiyet iddiaları ve sert iktidar mücadelelerinin izlenebilmesi açısından da diğer Bektaşî tekkeleri arasında en tipik örneği teşkil eder.

Kapatılma süreci

Kapatılma kararı ve hemen sonrasındaki sürecin resmi ve yarı-resmi detaylı denebilecek bir anlatımı mevcut kayıtlardan izlenebilir: Buna göre,

¹ Bu konudaki çalışmalar arasında şunları verebiliriz: Melikoff 1993: 227-243; Gündüz 1997: 7-21; Soyer 1999a: 75-96; 1999b: 35-66; 2004: 97-109.

karar, 8 Temmuz 1826'da Topkapı sarayındaki camide sadrazam, şeyhülislam ve önde gelen meşâyihin katıldığı toplantıda alındı. Karar gereğince altmış yıldan eski Bektaşî tekkeleri "turuk-ı sâire ricalinden ve ehl-i sünnetten" bir türbedara devredilirken bunun dışındakiler yıkılacak, tekkelerdeki şeyh ve dervişler *tashîh-i i'tikâd* etmek üzere Kayseri ve Birgi gibi ulema merkezli mahallere sürüleceklerdir (BOA Cevdet, Adliye, nr. 1734; Es'ad Efendi 1243:207-210; A. Cevdet 1309, XII:181-182)². Tabii ki, konu ile ilgili kayıtlarda, alınan kararın gerekçe ve açıklamasının sunulması ihmal edilmez. Vurgulanan hususlar, Bektaşîlerin Yeniçeri Ocağı ile ilişkisi, özellikle de "rafz ve ilhadları"dır. Hattâ, suçlamalar casusluğa kadar varır (BOA Hatt-ı Hümayun, nr. 17351; Es'ad Efendi 1243:200-206; Cevdet 1309, XII:180-181; Ahmed Lütî, 1290, I:149). Nitekim, Şirvanlı Fatih Efendi, "sûret-i hakdan" görünen bâtil bir grup olduğunu düşündüğü Bektaşîlerin, 1821 yılındaki Mora isyanı esnasında adeta Rumlarla birliktelik gayreti içine girdikleri ve ittifak teklif ettiklerini dile getirir. Bundan başka, İran ile savaş arifesinde Anadolu'da bulunan Bektaşîlerin çeşitli yaralayıcı aletler tedarik ederek "Ehl-i sünnet ve cemâ'ata hücum etmek dâ'iyesiyle müheyyâ ve müterakkıb-ı kudûm-ı nekbet-lüzûm-ı A'câm-ı bed-likâ" olduklarını sözlerine ekler (Şirvanlı Fatih Efendi 2001:19).

Toplantıda görüşülen hususlardan biri de Bektaşîlerin hepsinin mülhid ve rafizî olmayıp içlerinde ehl-i sünnet itikadında ve kendi halinde olduğu anlaşılanlardan sarf-ı nazar ile rafizî itikadındakilerin şeri'ata göre *mürted* hükmünde oldukları ve bunlara dahi *telkin-i din* olunmasıydı. Diğer taraftan Yasincizâde sert bir tavır yanlısı olarak belirir (BOA Hatt-ı Hümayun, nr. 17351; Es'ad Efendi 1243:209-210; Uzunçarşılı 1943:569-570). Darphâne Hapishanesi'ne toplanan Bektaşîlerin itikadlarının sorgulanması esnasındaki cevapları da tatmin edici bulunmamıştır. Zira, takıyye yaparak ehl-i sünnet suretinde göründüklerine dair yorumlar ile karşılaşmak mümkündür (Es'ad Efendi 1243:211; Cevdet 1309, XII:182)³. Bu konuda Bektaşî Es'ad Baba'nın yaşadıkları iyi bir örnektir. Es'ad Baba'nın yakalanması ile başına gelenleri 1827 tarihli bir belge ile Lütî Efendi'nin eserinden takip etmek mümkündür. Buna göre, Esad Baba, Manastır'da zındık ve mülhidlerin teftişi esnasında yakalanmıştır. Yanındaki kitapları kontrol edilen ve sorgulanan Esad Baba, inkar etse de anlaşılan mülhid olduğu yönünde oluşan kanaati değiştirmeyi başaramamıştı. Yanındaki kitapta Kur'an ayetlerine yanlış ma-

² İlgili metin örnekleri, Uzunçarşılı tarafından verilmiştir (1943:566-574). Bektaşî tekkelerinin kapatılması siyaseti ile neyin amaçlandığı, alınan önlemlerin sonuçlarının tartışılmasına dair bkz. Faroqhi 2003:157-181, 190-191.

³ Bektaşî takibi ve cebehanede toplanmalarına dair Hatt-ı Hümayun, nr. 24493.

nalar verildiği görülen Es'ad Baba ilk sorgusunu takiben İstanbul'a gönderilir. Bâbîâlî'deki sorgulamasında ise suçlamaları reddedip, kitapta ne olduğunu bilmediğini söyleyerek kendini savunmaya çalışsa da Kadızade Mehmed Tahir'in fetvası, meşihat iddiasında olup ilhad ve zenedıka itikadındaki kişinin katlinin vacib ve tevbesinin makbul olmayacağı yönündedir. Yine Lütî Tarihi'nde verilen hatt-ı hümayun suretine göre, bu kişinin fetvaya uygun olarak katline, üzerinden çıkan tavsiye mektubunu veren kişinin sürgününe ve kitabın yakılmasına karar verilir (Hatt-ı Hümayun, nr. 17438 A-B; A. Lütî 1290, I:178).

Takibat döneminde yönetimin daha ziyade sürgün yöntemine başvurduğu bilinmektedir⁴. Bazı tekkeler tamamen bazıları kısmen yıktırıldı ve kapatıldı (Es'ad Efendi 1243:211; Hasluck 1928:20-21)⁵. Diğer taraftan tekkelere yıktırılmak yerine cami, mescid, medrese olarak kullanımı veya başka tarikat şeyhlerine verilmesi daha uygun görülmüş olmalı ki bu tür ifadelerin bulunduğu belgelere rastlanmaktadır (Hatt-ı Hümayun, nr. 17351, 17386). Merzifon'daki Piri Baba zaviyesi bunlardan biridir. Bektaşî zaviyedar Derviş İbrahim yerine, ulemadan ve Nakşibendi tarikatından Osman Efendi türbedar olarak atandı (Hatt-ı Hümayun, nr. 13680). Yine 1837'de Abdal Musa Tekkesi'nde, Haydar Efendi'nin, türbenin yanında kendisine bir hücre inşası ve yeterli ölçüde maaş tahsisi ile Nakşibendi usulü üzere tekkeyi yönetmek istediğini dile getirmesi ilgi çekici bir ayrıntı olarak beliriyor (Cevdet, Evkaf, nr. 6560). Yeniden düzenlenen Bektaşî tekkeleri içinde, Sersem Ali Baba Zaviyesi (Rodoscuk) gibi Bektaşî zaviyesi diye meydan mahalli yıkılan, ancak daha önce Nakşibendi zaviyesi olduğu anlaşılanlar da bulunmaktadır (Cevdet, Evkaf, nr. 32819). Sersem Ali Baba Zaviyesi ile ilgili tarihsiz bir belgede de, on bir adet Bektaşî zaviyesinde bulunanların çiftçi ve rençber oldukları ve bundan böyle *ta'lim-din* ve *tashih-i i'tikad* eylemek üzere ihraçlarından bahsedilir (Cevdet, Evkaf, nr. 32819). Ne yazık ki bütün bu ve benzeri uygulamalara dair detaylar hakkında daha fazla bir bilgiye sahip değiliz. Öyle görünüyor ki, II. Mahmud Bektaşîlerin Ehl-i Sünnet'e bağlı Osmanlı toplumu arasından tamamen temizlenmesi konusunda kararlıydı ve aynı kararlığı memurlarından da beklemekteydi (Hatt-ı Hümayun, nr. 17383, 17322, 17386, 17406; Uzunçarşılı 1943:573-574). 1830'da bile Anadolu ve Rumeli'deki bütün Bektaşî tekke ve zaviyeleri ile içlerindekiyle yönelik

⁴ Sürgünler için bkz. Es'ad Efendi 1243:211-212; A. Lütî 1290, I:151. Öyle ki, Bektaşîlik suçlaması birbirinden kurtulmak isteyenler tarafından kullanılmış ve Bektaşî olmadığı halde sürülenler de olmuştur (A. Lütî 1290, I: 168-169; A. Cevdet 1309, XII:183-185).

⁵ Anadolu ve Rumeli'de Bektaşî tekkeleri hakkındaki kararın icrası için 26 Temmuz 1826'da görevliler tayin edilir (A. Cevdet 1309, XII:183).

olarak takip edilecek uygulamaları belirten hükümlere rağmen, Çomaklı Baba zaviyesi hakkında inhada bulunulmamasının açıklaması Karahisar naibinden bekleniyordu (Cevdet, Evkaf, nr. 27216).

Vakıf gelirleri meselesi

Bektaşî tekkelerinin evkafına dahil toprakların parçalanarak satılmasının Hacı Bektaş'taki Pîr Evi'ne uygulanmadığı görülüyor. Bu ayrıcalığın sebebine dair kaynaklar bilgi vermiyor. Ancak dergâhın gördüğü itibar, II. Mahmud ve müşavirlerini böyle bir karar almaya itmiş olabilir (Faroqhi 2003:172). Bununla beraber hemen belirtelim ki bu, Hacı Bektaş'taki merkezin kontrol dışı bırakıldığı anlamına gelmez. Dergâhtaki Bektaşîlerin varlıklarını sürdürmeleri yeni şartlara gösterdikleri uyum, bir başka ifadeyle itaatleriyle yakından ilişkiliydi. Kapatılma sonrası getirilen düzenlemelerden biri vakıf gelirlerinin paylaşımıdır. Dergâh, Hazine-i Amire tarafından idare edilmemiş olan eski bir vakıftı. Yeni bir düzenleme yerine yapılması gereken, daha ziyade tekke gelirlerinin yönetim tarafından hak sahibi kılınan şahıslar arasında dağıtımıdır. Böylece, her yıl Nakşibendi şeyhine ayrılan vakıf geliri 4/15 kadar yani 7400 kuruştur. Dervişlerin maişeti için de aynı miktar ayrılmıştı. Diğer bir 4/15'lik pay ise dergâhın bakım ve onarım masraflarına tahsis edilmişti. Geriye kalanın ise meşihat görevinden uzaklaştırılan Hamdullah Efendi'ye verilmesi ihmal edilmiyordu (Faroqhi 2003:175-176. İrade Dahiliye, nr. 2856, 3399). Osmanlı yönetiminin resmi olarak tanımadığı bir Bektaşî temsilcisinin Hacı Bektaş'ta yaşamasına ve vakıf gelirlerinden pay almasına izin vermesi karşılığında beklediğinin, sadakat olduğunu tahmin etmek hiç de güç değildir.

Hacı Bektaş'ta görev almak vakıf gelirlerinden aldıkları hisse sebebiyle bazı Nakşibendi şeyhlerine cazip gelmiş olmalıdır. Örneğin, Nakşibendi ve müderris Şeyh Ebubekir Efendi, Mehmed Said Efendi'nin ölümüyle (1842) boşalan görevin taliplerindeydi. Dergâhın gelirlerine duyduğu yakın ilgi, kendisinin önceliklerine dair önemli bir ipucudur (İrade Dahiliye, nr. 2856; Cevdet, Evkaf nr. 1294). Oysa, Anadolu'nun ortasında, İstanbul ve kendi cemaatinden uzakta özellikle de sosyal ve ekonomik güçlerini paylaşmak istemeyen bir sufi grup ile yaşamak o kadar kolay olmayacaktı. Nitekim, tekkenin sonraki Nakşi şeyhi Mehmed Nuri Efendi'nin Hacı Bektaş'taki meşihat döneminde sorunlar iyice açığa çıkmaya başlamıştır. Öyle ki, 1849 yılında vakıf gelirlerinin taksimiyle ilgili olarak başlayan kavganın sonucunda, Mehmed Nuri Efendi İstanbul'a gelerek arkasında güçlü desteğini hissettiği merkezi yönetime durumu şikayet eder. Meclis-i Vala'dan çıkan mazbatada dergâh gelirlerinden, 4 hisse tevliyet ve meşihate, 4 hisse dergâhın tamiirine, 4 hisse dervişlerin mutfak masrafına ve 3 hisse Hacı Bektaş soyuna

verilecek şekilde taksim edildiği tekrarlanır. Ancak, dergahtan kovulan şeyhin geri dönmeyi düşünmediği anlaşıldığından vekalet edecek bir Nakşibendi şeyhi aranmaktadır (BOA, İrade Meclis-i Vala, nr. 4009. A. MKT.MHM, D. nr. 18, V. Nr. 48)⁶.

Muhteva değişimi ve iktidar mücadeleleri

1826 sonrası düzenlemelerinden bir diğeri de Hacı Bektaş Dergâhı'nda Nakşi ayininin yapılmaya başlamasıdır. Bilindiği kadarıyla, bu sırada dergâhta 26 derviş bulunmaktadır. Bunlardan 8 tanesi dergâhı terk ederken geri kalanlardan, *tashih-i itikad* edeceklerine ve başlarından taçları çıkartılarak, Nakşibendi olacaklarına dair söz alınır (Cevdet, Evkaf, nr. 23489; Faroqhi 2003:174). Bu arada dergâhın Amasya'da sürgünde bulunan son postnişini Hamdullah Efendi memleketine dönme ricasında bulunma cesaretini gösterebilmişse de bu isteği ancak 1840'da, uhdesine şeyhlik verilmemek şartıyla kabul edilecekti (Dahiliye, İrade, nr. 1518; Hatt-ı Hümayun nr. 24588). Hamdullah Efendi'den sonra yerine Nakşibendi ayini icra etmek şartıyla Çelebi Veliyyüddin tayin edilmiş, dergahta meydana gelen karışıklıklar sebebiyle o da 1834'de Sivas'a sürülmüştü. Ondan sonra merkezden dergaha ataması yapılan isim ise Kayserili Mehmed Said Efendi'dir (A. Rıfkı 1328, II: 114. Cevdet, Evkaf, nr. 23489)⁷. Mehmed Said Efendi'nin Nebi Dede-baba (ö. 1834) ile uyum içinde olduğu görülüyor. Hattâ, Hacı Bektaş'a ulaşacağı günün gecesinde gördüğü rüyada Hacı Bektaş'ın, elinden tuttuğu bir kişiyi göstererek "İşte benim derviş-i şefikim, hâdim-i tarîkim budur. Gasba çalışan kâziblerden hankâhımı ve türbemi tathîr eyle Hak muînin olsun" tarzında telkinlerde bulunduğu ve bu kişinin Mehmed Nebi Dede-baba olduğunu anladığında ona saygı gösterdiği rivayet edilir (A. Rıfkı 1328:21). Bu rivayetin gerçeği ne ölçüde yansıttığı veya özellikle Hacı Bektaş'ın tavsiyelerine bakıldığında bir grubun meşrulaştırılmasına yönelik olup olmadığı tenkide açıktır. Bununla birlikte, merkezi yönetimin Nakşi temsilcisi ile Nebi Dede-baba arasında dergahın yönetiminde kayıtlara geçen büyük bir sürtüşmenin olmadığı düşünülebilir.

⁶ Soyer bu hadisenin Bektaşiliğin en önemli dönüm noktalarından biri olduğuna inanmaktadır. Çünkü ona göre bundan sonra gönderilen Nakşibendi şeyhlerinden hiçbirisi Hacı Bektaş Dergâhı'na girememiş, şehrin hücre bir köşesinde oturmaya mecbur kalmış, ama devletten maaş almaya devam etmişlerdir (1999b:56).

⁷ Kadiri şeyhi Ahmed Muhyiddin (1852-1909), Meclis-i Meşâyih reisliğine 1896 tarihinde getirilmiş ve bu görevi on yıla yakın devam ettirmiştir. Merkez tekke-deki tayinlere dair bilgi veren Tomar-ı Tekâyâ adlı eserinin aslına ulaşmak mümkün olamadığından burada eserin vaktiyle alınmış fotokopisine dayanılarak hazırlanan bir çalışma kullanıldı. Bkz. Kılıç 1997:266.

Tekkenin yeni tayin edilmiş postnişininin, yönetim çevreleriyle olan ilişkisine güvendiği açıktır. Çünkü posta oturunca İstanbul'a yolladığı arzualde, bir cami ve ailesi için hane inşası talebinde bulunur (Faroqhi 2003:175)⁸. Mehmed Said Efendi'den sonra Nakşibendi erkânını yürütmek üzere tekkeye İstanbul'dan, Mehmed Nuri Efendi (1842) atanır. Muhyiddin Efendi, Feyzullah Efendi (1871-72)'den sonra Nakşibendi tarikatından Hamza Efendi'nin (1896-97) Meclis-i Meşayih âzâsından Ali Efendi'nin iltimasıyla me'muriyet kabilinden olarak Bektaşî babalarına karşı kontrolü almak üzere Merzifondaki Satır Baba tekkesinden gönderildiğini kaydeder (Kılıç 1997:266).

Bu arada Bektaşî tekkelerindeki bazı Nakşî şeyhlerin taraf değiştirdiklerine dair bazı rivâyetlerin ortaya atıldığını görüyoruz. Örneğin, Hacı Bektaş'ta yapılacak misafirhane ile ilgili olarak bölgede bulunan Mimar Hikmet Bey'in, yemek esnasında dikkatini beyaz sarıklı genç bir hoca çeker. Salih Niyazi Baba'ya (1913-1941) onun kim olduğunu sorar. Baba, 1826'dan sonrasına tarihi bir girişten sonra Hacı Bektaş'taki camiye ferman ile bir Nakşibendi şeyhinin tayin edildiğini, bu şeyhin her Cuma Bektaşîlere namaz kıldırarak nasihatte bulunduğunu ve söz konusu hocanın da caminin müezzini olduğunu bildirir. Cuma nasihatlerinin Bektaşîler üzerindeki tesiri sorulunca da Nakşibendi şeyhlerinden birçoğunun onlara nasihat verirken kendilerinin Bektaşî olduklarını ifade eder (1928:19-20)⁹. Ancak, bu, Bektaşî çevrelerinde ileri sürülen bir iddia, yahut bir şâyia gibi görünüyor. Bu sebeple, Nakşî şeyhlerin faaliyetleri göz önüne alındığında, bu tür şâyialara, ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir ve Bektaşîler dışındaki belgelerle desteklenmedikçe itimada şâyan olmadıkları açıktır. Nitekim, Rıfki Efendi, Şeyh Yahya ile dergahta bulunan Bektaşîler arasındaki ihtilafın giderilmesine yönelik olarak hazırlanan (1885) bir talimattan bahseder. Birinci maddenin postnişin olan Şeyhin görevinin gereği olarak dergahta Nakşibendi ayinini icra edecek ve dervişlere akaid ve hadis dersi okutacak olması bu açıdan bakıldığında oldukça manidardır (A. Rıfki 1327, IV:155-156).

Kapatılma sonrasında Bektaşîler varlıklarını daha ziyade diğer tarikat grupları arasında ve onların tekkelerinde devam ettirmişlerdi (Gündüz

⁸ Şeyhin talebi için bkz. Hatt-ı Hümayun, nr. 27362.

⁹ I. Dünya Savaşı esnasında babalar yönetime müracaat ederek birikmiş alacakları karşılığı olarak bir misafirhane inşasına izin almışlardır. Binanın yapımına 1923'de başlandı ve mimarı Hikmet Bey'di (Hamid Z. (Koşay) 1926/1928, II:365. İhale için bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Temmuz 1339/1923:4).

1997:20)¹⁰. Bununla beraber, etkilerini sürdürebilmelerinde yönetim çevrelerinin desteği de hesaba katılmalıdır (Melikoff 1993:234)¹¹. Aslında, takip döneminin ilk hızını yitirmesi ile Bektaşî tekkeleri yeniden açılmağa başlamıştır. Örneğin, Karaağaç, Karyağdı (Eyüp), Eryek Baba (Kazlıçeşme), Bademli (Südlüce), Tahir Baba, Merdivenköy Şahkulu Sultan ve Şehitlik tekkeleri faaliyete geçebilen Bektaşî tekkeleridir (Işın 1994, II:136-137; Yüksel 1997:37-43). Bu konuda Şehitlik Tekkesi ilginç bir örnektir. Tekkenin şeyhi Mahmud Baba sürgüne gönderilen Bektaşîlerden biridir. Kütahya'da altı yıl zorunlu ikametden sonra İstanbul'a dönmek için "meslek-i kadîmden udûl ile tarikat-ı aliyye-i Nakşibendiye'ye duhul etmiş olduğundan merhameten ıtlakı"na dair isteği değerlendirme neticesinde kabul edilir ve 1832'de dönmesine izin verilir. Böylece İstanbul'dan sürülen Bektaşî şeyhi Mahmud Baba bir Nakşibendi şeyhi olarak geri dönecektir (Birinci sy.134:9;Uzunçarşılı 1932:156-157). Mahmud Baba'nın ölümünden sonra postnişin olan (1860-61) oğlu Nafi Baba ise, Kırşehir'de Hacı Bektaş Tekkesi'nde halife makamını ihraz ve hayatının geri kalanında irşad hizmetine devam etmiştir (Birinci sy.134:10).

Tarikatın kapatılmasından sonra varlığını koruma ve eski faaliyetlerini sürdürme mücadelesine ilişkin örnekleri arttırabiliriz. İşte, Hacı Bektaş Dergahı seccadenişini tarikatın şeyhi Feyzullah Efendi'nin Hasib Baba'yı Karaağaç Tekkesi postnişinliğine atadığı 1870 tarihli belge de bunlardan biridir. Tarikat silsilesindeki isimlerin, Feyzullah Efendi, Ali Celaleddin Efendi, Veliyüddin Efendi ve Hamdullah Efendi şeklinde sıralanışı ilgi çekicidir. Böylece 1870'de Hacı Bektaş Dergahı'nda Şeyh Feyzullah adında yarı-resmi bir şeyh bulunduğu görülmektedir (Melikoff 1993:234, 235, 238). Bir başka örnekte de Merdivenköy ile Yedikule Bektaşî tekkesi şeyhlerinin tarikat adabına aykırı bazı hareketleri ve özellikle Hacı Bektaş Dergâhı postnişini Feyzullah Efendi'nin aleyhine faaliyetleri anlaşılmış olduğundan onun tarafından Yedikule'ye İbrahim Münir Efendi'nin tayini ve Merdivenköy zâviyesi türbedarlığına da yine uygun birinin tevcihinin gerekeceği meşihat defterine kaydedilmiştir (BOA, Ayniyat, Meşihat, nr. 1080:113). Bu gibi gelişmeler, tarikatın sonraki tarihi açısından önemlidir. Çünkü yasaklı bir tarikatın varlığını sürdürdüğünü gösterdiği gibi, tekkelerdeki atamalara müdahale edecek kadar faaliyet alanına sahip olduğunun açık delilleridir.

¹⁰ Soyer de takibat karşısında bazı Bektaşîlerin Halvetilere ait Seyyid Nizam Tekkesine sığındıklarını ve kabirlerinin burada olduğunu belirtir (1999b:46).

¹¹ Ayrıca, Melikoff'un (1993:231-233) 1826'dan itibaren gizliliğe çekilen Bektaşîlerin Farasonların yanında destek bulduklarını ileri sürdüğü ve bu ilişkiye dikkat çektiğini de burada belirtmeliyiz

Dikkatimizi Hacı Bektaş'a çevirdiğimizde dergahın XIX. yüzyıldaki bir dönemi Hâtîfî'nin *Destan* adlı şiirinde izlenebilir¹². Buna göre, 1851 (1268)'de posta Tûrabi Dede geçmiştir. Ancak bu resmî değil fiilî post değişikliğidir. 1868'den (1285) 1875 (1291)'e kadar postnişinlik makamında Hacı Hasan bulunur (Soyer 1999b:56, 57). Hâtîfî, ondan sonra pek çok kişi rekabet etse de sonunda öne çıkan ismin Feyzullah Efendi olduğunu ve meşihatten gelen emirle, posta vekaleten Perişan Baba'nın geçtiğini kaydeder. 1875 tarihli kayda göre, Hacı Bektaş Dergahı'nda postnişin iken vefat eden Hasan Baba'nın yerine uygun bir kişi aranmaktadır ve Feyzullah Efendi tarikat usulüne aykırı olarak "meşihate ik'ad edilmiş"tir. 1876'da ise Perişan Baba'nın postnişinlikten uzaklaştırıldığı bildirilir (BOA Ayniyat, Meşihat, nr. 1081:49, 148). Anlaşıldığı kadarıyla yeni atama Hâtîfî'nin ağır bir dille eleştirdiği Şeyh Yahya'dır. Diğer taraftan, baba grubu 1880'de (1298) Mehmed Ali Dede baba'nın şeyh vekaletiyle posta oturtulması girişiminde bulunur. Ancak, merkez, dedebabalık adında bir vazifenin bulunmadığını bildirek bunu reddeder (BOA Ayniyat, Bab-ı Meşihat, nr. 1413:162; Soyer 1999b:61-62).

Bektaşî tarikatının önemli bir özelliği olarak beliren Çelebi-Baba ayrımı esasen Hacı Bektaş'ın evli veya bekar olup olmadığı ile soyunun sürüp sürmediği, bununla bağlantılı olarak da hangi grubun tarikatın meşru temsilcisi olduğu konusundaki görüş ayrılığında temel bulur. İki grubun temsilcileri XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında pek çok kez karşı karşıya gelmişlerdir (A. Rıfkı 1328, II:25-28, 115-124; Cemaleddin Çelebi 1328:36-47, 73-76)¹³. Hacı Bektaş Dergahı'nın şeyhliği için Çelebiler ile Babaların kıyasıya rekabetini özellikle Nakşî şeyhi Hamza Efendi'nin ölümü sonrasında belgelerden takip edebilmekteyiz¹⁴. Aslında daha Ekim 1910'da Feyzullah Baba ve taraftarları, Şeyhülislamlığa gönderdikleri arzuhalde, Cemaleddin Efendi'yi dergahın gelirlerine karışmak ve kendileri hakkında şikayet mektupları düzenlemekle suçlarlar (DH. İD, D. no: 37-2, G. No: 2/8). Eylül 1911'de ise Cemaleddin Efendi'nin bir süredir haklarında bir çok isnatlarda bulunması

¹² Şiir metni için bkz. Soyer 1999b:65-66.

¹³ Atalay, iki kol arasında şiddetli bir anlaşmazlık yaşandığını, babaların çelebileri "yalancı", çelebilerin ise babalara "gasıb" nazarıyla baktıklarını ancak sorunun çıkar ile baş olmak istediğinden kaynaklandığını ileri sürer (1340:4, 15). Soyer ise ayrılışın XVI. yüzyıla kadar götürülmesinin hiçbir ciddi vesikaya dayanmadığını ve dedebabalık deyiminin devlet vesikalarına ilk kez 1880'de girdiğini belirtir. Buna dayanarak, babalar adlı Bektaşî kolunun 1880'li yıllardan sonra kendilerine meşru bir ayrılış temeli bulmak için meseleyi XVI. yüzyıla kadar taşıdıklarını savunur (1999b:64-65).

¹⁴ Söz konusu mücadeleyi yansıtan ve aşağıda verilen BOA DH. İD tasnifindeki belgelerden bir kısmı daha önce Altınova, (2004:209-228) ile Odacı, (1998:15-36) tarafından yayınlanmıştır ve Soyer (2004:98-108) tarafından kullanılmıştır.

hattâ yedi sekiz ay İstanbul'a giderek şikayetlerine devam etmesinden yakınmakta ve bu süre zarfında alamadıkları ödenek için Osmanlı yönetiminden yardım istemekteydiler (DH. İD, D. no: 37-2, G. No: 2/ 33-1, 33-2). Ahmed Rıfki da *Bektaşî Sırrı* adlı eserinde Cemaleddin Çelebi'yi İstanbul'a giderek dergahın bütün vakıflarını kendi yetkisine almağa ve dedebabanın nüfuzunu kırmağa çalıştığı için eleştirir. Rumeli Bektaşî tekkelerinin Çelebi hakkındaki şikâyeti ve dergahtan uzaklaştırılması talebine rağmen hâlâ hükümetin onun hakkındaki tavrına da anlam verememektedir (A. Rıfki 1328, II:22-23, 31-32). Çelebi ise eleştirileri, İstanbul ziyaretinin yanlış yorumlandığını, halbuki amacının Meşrutiyetin ilanı dolayısıyla bizzat tebriklerini sunmaktan ibaret olduğunu belirterek reddeder. Hükümet ile görülecek veya gördürülecek bir işi olmadığını da sözlerine ekler (Cemaleddin Çelebi 1328:20-24).

Feyzullah Baba Hacı Bektaş'taki çekişmeyi Rumeli'ye de taşımıştır. Çünkü, Rumeli'deki Bektaşî tekkelerinin desteği, mücadelenin daha sonraki seyrinden de takip edileceği üzere, merkez tekkedeki baba için çok önemlidir. Osmanlı yönetiminin ise Arnavut nüfusun yoğun olduğu Bektaşî tekkelere çekilen telgraf ve mektuplardan endişelendiğini tahmin etmek güç değil. Nitekim, Manastır Valisi'nin Ekim 1911'de Dahiliye Nezareti'ne Hacı Bektaş tekkesinden sadece yardım istendiğini belirten telgrafı bu endişe ile başlayan tahkikatın sonucu olmalıdır (DH. İD, D. no: 37-2, G. No: 2/35)¹⁵.

Osmanlı yönetimi, Feyzi Baba hakkında Hacı Bektaş'tan merkeze yapılan başvurular karşısında karar vermekte zorlanmış olmalı ki Rumeli yanında Hacı Bektaş'ta da detaylı bir inceleme başlatma ihtiyacı duyar. Feyzi Baba'nın tekkeyi kendi mülkü haline getirmesi, dergahtaki görevi, şeyh ile mütevelliyi vazifelerini yapmaktan alıkoyup koymadığı ve Arnavut dervişlerin durumları başlıca inceleme konularıdır. Alınan cevaplar mevcut ayrışmanın sınırları içindedir. Çok genel hatlarıyla bazıları, Feyzi Baba'nın Nakşî şeyhini şeyh olarak tanımadığı ve mütevelliyi dergaha kabul etmediğini ileri sürerken, diğer bir kısım bunun tam aksini yani türbedarlık vazifesini yürüten Feyzi Baba'nın dergah için çalıştığını düşünmektedir. Arnavut dervişler hakkında ise önemli bir şikayet yoktur (DH. İD, D. no: 37-2, G. No: 2/50-53).

¹⁵ Yine, Hacı Bektaş Dergâhı'ndan bazı mahallere gönderilen mektupların mündericâtı hakkında Yanya Valisi'nin Dahiliye Nezâretine verdiği bilgi için bkz. DH. İD, D. no: 37-2, G. No: 2/34.

Dergahtaki mücadelenin taraflarından biri de Nakşi şeyhidir. Onun bölgede herhangi bir tabanının olmaması hak iddiasında bulunmasına bir engel teşkil etmiyordu. Bektaşî grupların karşısında sağlam bir biçimde durabilmesini sağlayan Osmanlı yönetimi idi ve resmi olarak tarikatın hâlâ yasaklı olduğu düşünülürse onlardan çok daha fazla meşruluk iddiasındaydı. Buna dayanarak Hamza Efendi Aralık 1911'de Feyzi Baba'nın resmi bir sıfata sahip olmadığı halde dergahı ele geçirip çevresine Arnavutları doldurması ve kendisinin görevini yerine getirmesine engel olmasından şikayetçiydi (DH. İD. D. no: 37-2, G. No: 2/56). Nakşi şeyh şikayetlerinde yalnız değildi. Zira, bu hususlar Feyzullah Baba'nın Bektaşî muhalifleri tarafından da sık sık dile getirilmekteydi (DH. İD, 37-2, G. No. 2/141,143; 37-2, G. No.3/97). Cemaleddin Çelebi, 6 Mayıs 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne Feyzi Baba hakkındaki şikayetlerini tekrarlamaktadır. Ancak, artık Hamza Efendi hayatta değildir (DH. İD, D no: 37-2, G no: 2/141). Karşı harekete geçen bazı Bektaşî babaları, 9-10 ve 14 Mayıs 1912'de sadaret ile şeyhülislamlığa gönderdikleri arzlarda "istibdâden ihdâs ve tayin" olduğunu düşündükleri Nakşi şeyhi Hamza Efendi'nin vefatıyla hızlanan tarikat içi mücadeleyi açıkça dile getirirler. Ayrıca, söz konusu Nakşi şeyhliğine bir başkasının tayinine izin verilmeyip ilgasıyla meşruiyetin icrasını talep ederler (DH. İD: 37.2, G. No. 3/95, 98, 100, 101). Feyzi Baba taraftarları Cemal Efendi'nin Hamza Efendi yerine kendisi veya Veli Efendi'yi vekaleten tayin ettirmek ve Feyzi Baba ile çevresini dergahtan çıkartmalarından korkmaktadırlar (DH. İD: 37.2, G. No. 3/108). 18 Mayıs 1912'de ise Arabgir kazasından oldukça geniş bir grup, Şeyhülislamlığa, dergah şeyhliğinin Çelebi Cemaleddin Efendi'ye verilmesi isteklerini sunarlar (DH. İD: 37.2, G. No. 3). Anlaşılan Bektaşî gruplar Hamza Efendi'nin vefatının dergahtaki Nakşi şeyhliğinin kaldırılması için bir fırsat olduğunu düşünmekte ve bunu kendi lehlerine kullanmak istemektedirler. Ayrıca, hiç kaybetmedikleri resmen tanınma amaçlarını gerçekleştirebilmek için Meşruiyet yönetiminin uygun bir ortam sunduğuna inanmışlardır. Aslında belgelerin içerikleri kadar tarihleri de ilgi çekicidir. Öyle ki taraflar merkezi yönetimin desteğini alabilmek için birbiriyle adeta yarışmaktadır ve kendilerinin meşruluğunu ispata çalışırken diğerinin gayri-meşru olduğunu göstermeye var güçleriyle çaba harcamaktadır.

Osmanlı yönetimi açısından bakıldığında Feyzi Baba hakkındaki suçlamaların ayrı bir anlamı olduğu açıktır. Nitekim Clayer, Bektaşî babalarının Arnavut ulusal hareketine aktif olarak katıldıklarına dikkat çeker. Örneğin, Melsan tekkesinden Baba Hüseyin ulusal bağımsızlık hareketinin önde gelenlerindenidir. Her şeyden önce ilk ulusal çete 1906'da onun tekkesinde kuruldu. Nitekim genel olarak Bektaşî tekkelerinin de Güney Arnavutluk'ta çeteleri ve ulusal bağımsızlık hareketini destekledikleri biliniyor.

Her ne kadar bütün merkezlere mal edilemese de Arnavut Bektaşileri'nin büyük çoğunluğunun 1878 ile 1912 arasında ulusçuların yanında yer aldığı ve Arnavutluk'un özerkliği lehine davrandıkları söylenebilir (Clayer 1994: 59, 60). İşte, Cemaleddin Efendi, Mayıs 1913'te muhalifleri hakkındaki suçlamasını, derviş kılığında olmakla birlikte esasen "Arnavut İstiklal Komitesi sergerdelerinden" olduklarına dayandırıyor. Bununla da kalmayarak Feyzi Baba'nın Arnavutluktan gelen adamları ile Arnavut devleti kurmak amacındakilere yardım topladıklarını ileri sürüyordu (DH. İD. D. no: 37-2, G. No: 2/128). Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir başka belgede, Çelebilerin iddiaları tekrarlanır. Buna göre, Hacı Bektaş dergahında Arnavut Feyzi Baba ve taraftarlarının takip ettikleri "fesad" ve "dalâlet" bir çok defa gerekli makamlara arz edildiği halde, bunların dergahtan çıkartılmaları gerekli iken her nedense bu yapılmamaktadır. Feyzi Baba'nın Anadolu muhipleri ile Arnavutlar arasında yaktığı "nifak ateşi" ve "derviş kılığına soktuğu Arnavut eşkiyalar" arasındaki kavga sebebiyle sorunlar yaşanmıştır. Dergah bir eşkıya merkezi haline gelmiştir. Bu duruma artık bir son verilmesi için dergahın Feyzi Baba ve eşkıya grubundan gecikmeksizin temizlenmesi gerekmektedir. Yine müsamaha edilirse Rumeli gibi kan intikamı çıkacak ve gün geçtikçe yayılacaktır (DH. İD: 37-2, G. No. 2/141). Oysa, Osmanlı merkezi yönetimi bir süredir meselenin esasını öğrenmek üzere araştırmalarını sürdürmekteydi. Mayıs 1912'de Yanya Valisi, Hamza Efendi'nin vefatı ile Arnavutluktaki Bektaşî babalarının merkez tekkeye kendilerinden birinin şeyh olarak tayin istekleri yanında Ergiri Mutasarrıfı'nın kendisine gönderdiği telgrafta üç ay bölgede dolaştığı, Bektaşî babalarıyla görüştüğü ve onların Osmanlı yönetimine bağlı olduklarını Dahiliye Nezâreti'ne bildirmektedir (DH. İD, D. no: 33/29).

Şubat 1912'de Ankara Valisi, Feyzi Baba'nın dergahtan uzaklaştırılmasının Rumeli'de sorunlara sebebiyet vereceğini, dergahın Çelebilere de bırakılamayacağını kaydederek meşihat görevine vekaleten tarafsız birinin tayinini önerir (DH. İD, D. no: 37-2, G. No: 2/68). Diğer taraftan, Kırşehir mutasarrıfı, Ankara'ya yolladığı 25 Haziran 1912 tarihli raporunda Hamza Efendi'nin vefatı ile yerine Bektaşî tarikatından birisinin getirilmemesinden dolayı babaların müteessir olduklarını belirterek Nakşî şeyhlerinin başarılı olamadıklarına ve hiçbir Bektaşinin Nakşî ayinine iştirak etmediklerine dikkat çeker. Ayrıca, dergahtan Feyzi Baba'nın şeyh olarak tayinine dair yapılan talebi bildirir (DH. İD:37-2, G. No. 3/93). Yine Ankara Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Haziran 1913 tarihli belgede Feyzi Baba'nın dergahtan uzaklaştırılmasına dair telgraf, Çelebi Cemal Efendi'ye dair ifadeyi içeren arzuhal ile birlikte sunulur ve şeyhlik vazifesini yerine getirebilecek kişinin bir an önce tayininin gerekliliği tekrarlanır (DH. İD, D. no. 37.2,

G. No.3/147). Sonunda Ağustos 1913'te Şeyhülislamın onayına sunulan isim Kırşehirli Şakir Efendi'dir. Böylece, merkezi yönetim Hacı Bektaş'ta yaşanan kıyasıya rekabette tercihini yine eski düzenin devamı yani vekaleten bir Nakşi şeyhin tayini yönünde kullanacaktı (DH. İD, D no 37-2, G no: 2/162). Dergahtan Nakşi şeyhliğini kaldırma mücadelesinde başarısızlığa uğrayan Bektaşiler bu defa da yeni şeyh hakkında merkeze şikayetlerini sunmakta gecikmezler. Rahatsızlığın sebebi olarak ise, Nakşi şeyhin vazifesi sadece ayin icrasından ibaret olduğu halde Şakir Efendi'nin dergahın her türlü idaresine müdahale etmesi gösterilir (DH. İD: 37-2, G. No. 2/174). Bu aşamada iddianın gerçeği yansıtıp yansıtmadığını bilemiyoruz. Eğer bir gerçeklik payı varsa en azından merkezden atanan bu şeyhin kağıt üzerinde bir isim olarak kalmak yerine dergahtaki mücadeleye katılmaya hevesli olduğunu söyleyebiliriz.

Aslında, Nakşi şeyhi Hasan Efendi ile Bektaşî babaları arasındaki anlaşmazlığa ilişkin bir başka örnekte daha fazla detaya ulaşabilmekteyiz. Hasan Efendi 1918 (1334) yılında Hacı Bektaş Dergahı'na atanmış ve burada 19 ay kalmıştı. Ancak, Bektaşî babalarıyla yaşadığı sorunlar sebebiyle Şer'iyye Vekâleti tarafından görevden alındığını öğrendiğinde, bu haksızlığın düzeltilmesi için harekete geçmiş ve neticede arzuhaline dair Nisan 1922 (1338) tarihli İstida Encümeni mazbatası TBMM'ne sunulmuştur. Azil gerekçeleri şu şekilde sıralanır: Hasan Efendi'nin odasına gelen misafiri için "it'am masarifi namıyla taamiye bedelâtından istifade etmek" istemesi ve babaların buna karşı çıkması üzerine Evkaftan alınacak taamiye bedelâtına ait komisyon senedlerini imzalamayarak güçlük çıkarması, Ağnam Resmine ait bir senedin muhtevi olduğu on bin kuruşu Mucur Evkaf dairesinden alıp kasaya teslim etmeyerek zimmetine geçirmesi, dergah kasasından para almak dışında izinsiz Ürgüb'e gitmesi ve son olarak para yüzünden babalarla aralarındaki ihtilâfın mudârebeye kadar ilerlemesidir (TBMM Zabıt Ceridesi (I. Dönem), XIX:369).

Hasan Efendi'nin savunmasına gelince; ihtilafın esasını Salih Niyazi Baba'nın faaliyetleri oluşturmaktadır. Baba'nın "dergahın it'amiyesine munhasır zahire ve nükudundan işret takımı imal ettirdiği Kırşehir Evkaf memurluğundan istihbar" edilmişti. Bundan başka, dergahta resmi bir sıfatı olmadığı halde baba ve dervişleri türbedarlık gibi bir takım unvanlar takınarak dergahın işlerine karışmaktadır. Türbedarlık görevine izin ve yeterliliği olmayan Salih Niyazi Baba türbe anahtarlarını teslim etmemektedir. Ürgüb'e gidiş ve dönüşü dört günden ibaret olup Mucur kaymakamlığı'nın bilgisi dahilindedir. Zimmetine para geçirmek konusunda ise orada kaldığı süre boyunca dergah gelirinin babalar tarafından kontrol edildiğini, hatm-i hacganda bulunmak üzere gelenleri kendi odasında ağırlarken 260 lira har-

cadığını ifade eder. Üstelik kendisine verilen 115 liralık senet muhteviyatını almadan azil haberinin ulaşması ile de bunu Evkaf idaresine teslim etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi XIX: 369-370). Meseleyle ilgili olarak Mecliste ateşli tartışmalar yaşanmış ve öyle ki konu farklı bir boyuta taşmıştır. Yahya Galip Bey (Kırşehir)'e göre, türbedarlık meselesinde, bu görevi oradaki baba yerine getirir, başka kimseye yaptırmaz. Eğer oradaki Nakşi şeyhinin lüzumu yoksa tamamen kaldırılmalıdır. Eğer lüzum var da başka bir şeyh gönderilecekse bu kişi yerine iade edilmelidir. Azlin lehinde konuşmak isteyen ise Besim Atalay (Kütahya)'dır. Bu arada Mehmed Şükrü Bey (Karahisar-ı Sahip), tartışılması gerekenin ne Nakşi şeyhi ne de babaların meselesi olduğunu ve eğer iş bu safhaya dökülecek olursa memleket için faydalı olmayacağını ileri sürer. Yahya Galip ve Salih (Erzurum) Beyler şeyhin görevine iadesini teklif ederlerken Besim Bey, Bektaşilerin hâlâ kayıp etmedikleri amaçlarına uygun olarak Bektaşî tarikatı merkezindeki Nakşi şeyhliğinin kaldırılmasını teklif eder. Oylama neticesinde mazbatanın kabulü ile Şer'îye Vekâletine tebliğine karar verilir (TBMM Zabıt Ceridesi XIX:374-376).

Burada, ayrıca, Milli Mücadele döneminde dergâhta Nakşi şeyhliğinin Hasan Efendi ve babalığın Salih Niyazi tarafından temsil edildiğini teşhis edebilmekteyiz. Şüphesiz buna bir de çelebilerin temsilcisi olarak Ahmed Cemaleddin Efendi'yi ilave etmek gerekiyor¹⁶. 1919'da hem Milli Mücadele yanlıları hem de karşıtları Hacı Bektaş'ı ziyaret etmişlerdi. Civarında çelebiye bağlı pek çok Alevi topluluğun yaşadığı Sivas'ta milli bir kongrenin toplanması planlandığı için çelebinin desteğini kime sunacağı çok önemliydi. Çelebi ve babalardan yardım sözü almayı başaranlar ise ilk grup olacaktı. Mustafa Kemal ile Salih Baba arasında da iyi ilişkiler kurulduğu söylenebilir. Nitekim, Mustafa Kemal bir mektubunda Salih Niyazi'ye destek ve yardımlarının kendisi açısından çok değerli olduğunu belirterek, Milli Mücadele lehine dua ve irşad faaliyetlerinden dolayı teşekkür ediyordu. Teşekkür telgrafı ile yetinmeyen Mustafa Kemal Aralık 1919'da Bektaşî ve Alevilerin desteklerini elde etmek amacıyla Hacı Bektaş'ı ziyaret etti (Küçük 2003:123-124, 127-128)¹⁷. I. TBMM'de Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba (ö. 1945) Denizli, Ahmed Nüzhet (Saraçoğlu) Bey (ö. 1942) Ergani ve Ahmed Cemaleddin Çelebi (ö. 1922) Kırşehir mebusları olarak görev almış-

¹⁶ Aslında, bu dönem Küçük'ün, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, (2003) adlı çalışmasında kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır.

¹⁷ Bununla beraber, Rıza Tevfik, Kiraz Hamdi, Sakallı Rıfki, Didar Hanım ve Hasan Tahsin (İşkora) gibi İstanbul'daki bazı Bektaşiler Milli Mücadele karşıtı olmuşlardır (Küçük 2003:158-159, 178).

lardır. Amasya Tamimi'ni (1919) imzalayanlar arasında Cemaleddin Çelebi de vardır ve belki de bu sebeple toplantılara katılamayacak kadar hasta olmasına rağmen I. TBMM'nin ikinci reis vekilliğine seçilmiştir (Küçük 2003:69, 132). Cemaleddin Çelebi'nin vefatından sonra yerine geçen Veliyyüddin Çelebi (ö. 1942), Mayıs 1922'de kendisine bağlı olan Bektaşî ve Alevileri Ankara'yı desteklemeye çağıran bir beyanname yayınlamıştır. Ayrıca, 2. TBMM'nin açılışı dolayısı ile Meclis'e bir mesaj göndermiş ve bu 19 Ağustos 1923 tarihli toplantı da okunmuştu (Küçük 2003:142, 179). Burada, mücadeleyi destekleyen Bektaşîlerin, bunu Bektaşîliğin çıkarlarını gözetmek gayesiyle değil, kendilerini 'Misak-ı Milliye hizmet eden vatanperverler' olarak gördükleri için yaptıklarını vurgulamak gerekir. 1925'te ise diğer tarikatlarla birlikte kapatılacaktır. Bu esnada, dergahta, çelebilerin temsilcisi Veliyyüddin Çelebi ve babaların temsilcisi Salih Niyazi Baba bulunmaktadır. Binaların kapatılabileceğini ancak kalplerin kapatılamayacağını düşünen Salih Niyazi Baba, bir süre Ankara'da otel işletti. Bunu gizli dergah olarak kullanmak istediye de izin verilmemesi üzerine Ocak 1930'da bazı babalarla birlikte Arnavutluğa gitti (Küçük, s. 179, 192-194).

Sonuç

1826'da Bektaşî tarikatı resmi olarak kapatılsa da bu kesinlikle Bektaşîliğin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Aksine, ilk sarsıntı geçtikten sonra kendilerini yeni duruma uyarlayabilecek örgütlenme ve geleneğe sahip bir tarikat olarak etkilerini sürdürebilmeyi başardılar. Özellikle tarikatın bundan sonraki tarihine damgasını vuran meşruiyetlerinin yeniden tanınması yönündeki çabalarında, Hacı Bektaş Dergahı'nın ayrı bir yeri olacaktı. Zira, dergah Bektaşî tarikatının ikili organizasyonunun temsilcileri olan baba ve çelebiler ile merkezin güçlü desteğine sahip Nakşi şeyhleri arasındaki sert meşruiyet ve iktidar mücadelesinin yaşandığı merkezdir. Aslında, Osmanlı yönetiminin daha takibat döneminde Hacı Bektaş'taki merkez tekkede daha özel bir uygulamaya gittiği görülüyor. Hattâ yeni düzenlemelere itaat göstermeleri karşılığında Bektaşî temsilcilerinin dergahta yaşamasına izin verildiği gibi vakfın gelirlerinden de onlara pay ayrılıyordu. Osmanlı yönetiminin, resmen yasakladığı tarikatın mensuplarıyla ilişkileri bundan sonra da devam etti. Böyle bir uygulama ile tarikatın tamamen yer altına çekilmesi engellendi. Bu esnek politikanın, yönetimin dergah aracılığıyla Bektaşîler üzerindeki kontrolü konusunda takip ve baskı yöntemine göre daha elverişli olduğu açıktır. Takdir edileceği üzere merkezi yönetim, karşısında muhatap alabileceği, kendi içinde hiyerarşiye sahip bir tarikatı daha kolay denetleyebilirdi. Dolayısıyla, yönetim dergahtaki mücadeleleri her zaman yakından izlemişti. Diğer taraftan, yaşanan huzursuzluklara ve kendisine yapılan çok sayıda başvuruya rağmen Bektaşî gruplardan birini resmen tanımaya istekli olmadı. Çün-

olmadı. Çünkü hangi taraf seçilirse seçilsin sorunların sona ermemesinden ve hattâ taraflar arasındaki rekabetin artarak yeni sorunlar çıkarmasından korkulduğu çok muhtemeldir. Bu sebeple dengeyi muhafaza etmek çok daha çekici gelmiş olmalıdır. Bektaşilerin içinde bulundukları durumda var olan yapıyı değiştirecek güce ve etkiye sahip olmaktan uzaktır. Yeni kurulan Türkiye’de ise Bektaşiler yine aradıklarını bulamadılar ve diğer tarikatlarla beraber tamamen yasaklandılar. Ancak bu defa ilkinde açık kalmayı başaran merkez tekke de yasaktan kurtulamıyordu.

Kaynakça

- BOA Cevdet, Adliye, nr. 1734.
 BOA Cevdet, Evkaf, nr. 1294, 6560, 32819, 32819, 27216, 23489.
 BOA Hatt-ı Hümayun, nr. 13680, 17351, 1735, 17438 A-B, 17383, 17322, 17386, 17406, 17386, 24493, 27362.
 BOA DH. İD, D. no: 37-2, G. No: 2-3.
 BOA İrade Dahiliye, nr. 2856, 3399, 1518.
 BOA İrade Meclis-i Vala, nr. 4009.
 BOA MKT.MHM, D. nr. 18, V. Nr. 48.
 BOA Ayniyat, Meşihat, nr. 1080, 1081, 1413.
 TBMM Zabıt Ceridesi (I. Dönem), XIX.
Hakimiyet-i Milliye, 4 Temmuz 1339/1923.
 A.Cevdet, (1309). *Tarih-i Cevdet*, İstanbul, XII.
 Ahmed Lütfi, (1290). *Tarih-i Lütfi*, İstanbul, I.
 A. Rıfkı, (1328). *Bektaşî Sırrı*, İstanbul.
 ---, (1327). *Bektaşî Sırrı’nın Müdafaaasına Mukabele*, IV, İstanbul.
 ATALAY, Besim, (1340). *Bektaşîlik ve Edebiyatı*, İstanbul.
 ALTINOVA, Ayşegül, (2004). “Osmanlı Arşiv Belgeleri”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış, 209-228.
 BİRİNCİ, Ali, “Rumelihisarı’nda Bir Bektaşî Şeyh Ailesi”, *Dergah*, S.134.
 Cemaleddin Çelebi, (1328). *Bektaşî Sırrı Nam Risâleye Müdafaa*, İstanbul.
 CLAYER, Nathalie, (1994). “Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu”, *Toplumsal Tarih*, I/2.
 Es’ad Efendi, (1243). *Üss-i Zafer*, İstanbul.
 Şirvânî Fatih Efendi, (2001). *Gülzâr-ı Fütûhât (Bir Görgü Tanığının Kalemîyle Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılışı)*, (Haz. Mehmet Ali Beyhan), İstanbul.
 FAROQHI, Suraiya, (2003). *Anadolu’da Bektaşîlik*, (Çev. Nasuh Barın), İstanbul.
 GÜNDÜZ, İrfan, (1997). “Yeniçeri Ocağı’nın İlgasından Sonra Meydana Gelen Bazı Tasavvufî Gelişmeler”, *İLAM Araştırma Dergisi*, II, S. 1 (Ocak-Haziran), s.7-21.
 HASLUCK, F. V., (1928). *Bektaşîlik Tetkikleri*, (Mütercimi Ragıp Hulusi), İstanbul.
 İŞİN, Ekrem, (1994). “Bektaşîlik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II.
 KILIÇ, M. Erol, (1997). “Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Muhyiddîn Efendi’nin “Tomâr-ı Tekâyâ”sı, *İstanbul Armağanı*, 3 Gündelik Hayatın Renkleri, (Yay. Haz. Mustafa Armağan).

- KÜÇÜK, Hülya, (2003). *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, İstanbul.
- HAMİD, Z. (Koşay), (1926/1928). "Hacı Bektaş Tekyesi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, II.
- MELIKOFF, Irene, (1993). "1826'dan Sonra Bektaşiler Tarikatı", *Uyur İdik Uyardılar*, İstanbul.
- Mimar Hikmet, (1928). *Türk Yurdu*, S. 6/200.
- ODACI, Serdar, (1998). "Osmanlı Arşiv Belgelerinde II. Mahmut Dönemi Sonrası Bektaşî Dergahları", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Güz, s.15-36.
- SOYER, Yılmaz, (1999a). "XVIII-XIX. Yüzyıllarda Bektaşîlik-Devlet İlişkileri", *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S.1, s.75-96.
- , (1999b). "Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Bektaşîlik: Bektaşî Tekkelerinin Kapatılışı ve Bektaşîliğin Yasaklı Yüzyılı", *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S. 2, s.35-66.
- , (2004). "Arşiv Belgeleri Işığında II. Meşrutiyet Döneminde Bektaşîlik", *Tasavvuf*, S. 12, s.97-109.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., (1932). *Kütahya Şehri*, İstanbul.
- , (1943). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Ankara.
- YÜKSEL, Müfid, (1997). "İstanbul Bektaşî Tekkeleri-I", *Cem*, S. 71, s.37-43.

Enstitümüz'den Haberler

Nevruz

2003'ten beri Enstitümüz tarafından düzenlenen **Nevruz Bayramı** etkinliklerinin üçüncüsünü 21 Mart tarihinde gerçekleştirdik. Program, Müdürümüz Prof. Dr. M. Cihat Özönder ve Rektör Yardımcımız Erol Belgin'in açış konuşmalarından sonra 15.30-16.45 arasında değişik kültürlerde Nevruzun yeri ve öneminin vurgulandığı panel ile devam etti. Üniversitemiz öğrencilerinden olan panelistler ülkelerinde Nevruzla ilgili inanış, gelenek ve törenlerle ilgili bilgiler verdiler. Farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde gelişmiş ancak ortak ve benzer taraflarıyla aynı kültürel değer olarak nitelendirilebileceğimiz Nevruz, Sibirya'dan Asya'ya, oradan Avrupa'ya bir çok yerde toplumlar tarafından kabul görmüş, yaşatılmış halen de yaşatılmakta.

Genç panelistlerimizden Bilgisayar Bilimleri Mühendisliği Bölümü öğrencisi *Abdullah Eshaq* **Afganistan'da**, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü öğrencisi *Haydar Guliyev* **Azerbaycan'da**, İç mimarlık Bölümü öğrencisi *Şebnem Dadbin* **İran'da**, Kamu Yönetimi Bölümü öğrencisi *Mehmet Tuğrul Erdem* **Türkiye'de**, Sosyoloji Bölümü öğrencisi *Timur Davletov* **da Sibirya (Hakas-Tuva-Yakut)da** Nevruz ve Nevruz benzeri kültür unsurları ile ilgili bilgiler sundular.

Kısa bir aradan sonra saat 17.00-19.30 arasında müzik, dans ve halk oyunları gösterilerinin yer aldığı Şölen'de Afganistan, Azerbaycan, Irak-Türkmen, İran ve Kırgızistan'dan gelmiş ve Üniversitemizde öğrenimlerini sürdüren öğrencilerce ülkelerinin dans ve müziklerinden örnekler sunuldu. Ayrıca Hacettepe Üniversitesi Halk Bilimi Müzik Topluluğu ve Çocuk Halk Dansları Topluluğu ülkemizin çeşitli yörelerinden türkü ve halk oyunlarını sundular.

M Salonu önünde gün boyu açık olan masalarda Afganistan, Azerbaycan, İran, Pakistan, Irak-Türkmenleri, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Hindistan ve Bangladeş'in kültür değerlerinden örneklerin sergilendiği ve H.Ü.Türkçe Topluluğu, H.Ü. Uluslar arası Gençlik Topluluğu ve TÜRKSÖY'un da tanıtıldığı bu yılki programımız 19.30'da başlayıp 21.00'e kadar süren Nevruz Aşı ile tamamlandı.

Bilgilendirme Konuşmaları

2004-2005 öğretim yılında çeşitli zamanlarda Enstitümüz öğretim üyeleri, TRT-Int kanalında yayınlanan Kadına Dair programına katılmış ve "Av-

rupa’da Türk Kültürü, Hollanda’da Türk Varlığı, Avrupa’da Türk Nüfusunun Sorunları ve Karamanoğlu Mehmet Bey ve Dilimizin Güncel Sorunları” konularında halkımızı bilgilendirmişlerdir.

Karamanoğlu Mehmet Bey’e Saygı

13 Mayıs’ta Karamanoğlu Mehmet Bey’in fermanının 728. yıldönümü dolayısıyla Enstitümüz, Türkçe Topluluğu ile Uluslar arası Gençlik Topluluğunun katılımı ve Rektörlüğümüzün de desteğiyle bir etkinlik düzenledi. Açış konuşmalarını Enstitü Müdürümüz Prof. Dr. Cihat Özönder ve Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Hasan Bayhan’ın yaptığı ‘Dil Bayramı’nda, Üniversitemizde öğrenimlerini sürdüren yabancı uyruklu öğrencilerin katıldıkları ‘Türkçe konuşma yarışması’ yapıldı ve Halk Bilimi Müzik Topluluğunun müzik dinletisi sunuldu. Programı öğretim üyeleri, öğrenciler ve çeşitli basın ve yayın organlarından temsilciler izledi.

Üniversiteler için bir ilk olan ‘Türkçe konuşma yarışması’na Ukrayna, Moğolistan, İran, Liberya, Irak (Türkmen), Azerbaycan, Zambiya, Arnavutluk ve Moldova uyruklu on bir öğrenci katıldı. Aralarında Aytaç Kardüz (haber spikeri), Ejder Akışık (tiyatro sanatçısı) ve Zafer Elgin (TRT haber spikeri)in de bulunduğu seçici kurul birinciliğe Moğolistan, ikinciliğe İran, üçüncülüğe de Zambiya’dan katılan öğrencileri lâyık gördü. İlk üçe girenlere plaket ve Türk Dil Kurumu yayımlarından oluşan birer paket, diğer katılımcılara da yine Kurum yayımlarından çeşitli kitaplar verildi. Ayrıca, yukarıda adı geçen seçici kurul üyelerine de ‘Türkçe’yi doğru ve özenli kullanımlarından’ dolayı birer teşekkür plaketi sunuldu.

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Amaç ve Kapsam

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2004 Güz döneminde H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün yayın organı olarak yayın hayatına başlamıştır. Dergi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayımlanır. Dergi, Türk kültürü alanında, disiplinler arası anlayış çerçevesinde, sosyal, kültürel, ekonomik, politik, uluslar arası ilişkiler, teori, uygulama ve metodolojileri konularında eleştirel bir bakış açısını özümsemiş, çağdaş ve tarihi konularda özgün, yorumlamalı, çözümlemeli araştırma ve incelemelere yer verir.

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

1. Yazarlar, her tür haberleşmeyi aşağıdaki adresle yapmalıdır.

Hacettepe Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Beytepe Kampüsü 06532, Ankara.
Tel: + 90.312.2976771-2
Belgeç: + 90.312.2976771
E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr

2. Yazarlar, yazılarını üç kopya halinde göndermelidir.

3. Yazıların 10.000 kelimeyi geçmemesine özen gösterilmelidir.

4. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan bir özet ve beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.

5. Yayın Kurulu, yayımlanması kabul edilmiş yazıların, son haliyle bilgisayar disketine kaydedilmiş bir nüshasını da talep eder.

6. Yazar, Dergide yayımlanmış yazısının telif hakkını H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne devretmiş olduğunu kabul eder.

7. Yayımcı, her makalenin 20 adet ayrı basımını ücretsiz olarak yazarına verir.

Yazı Düzeni

1. Yazı nüshaları Times New Roman yazı tipinde, A4 boyutunda kağıtların tek yüzüne 1,5 satır aralıkla ve 11 punto yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında en az 2,5 cm. boşluk bırakılmalıdır.

2. Açıklamalar için yapılan dipnotlar, metin içerisinde üst yazı (superscript) şekillerle gösterilmeli ve sayfa altına verilmelidir.

3. Tablo ve şekiller, yazının sonuna ayrı sayfalar halinde eklenmeli ve yerleri metin içinde belirtilmelidir.

4. Alıntılar ve atıflar için kaynak verme, dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atıf sistemi kullanılarak, yani (Özönder 2000: 68; Sağlam 1999a, 1999b, Yılmaz 2001) şeklinde gösterilmeli ve kaynaklar, yazı sonunda, aşağıdaki gibi alfabetik düzende tam künye halinde sıralanmalıdır.

Kaynaklar dizininde aşağıdaki düzene uyulmalıdır.

Kitaplar için :

Yazar Adı/Adları, (yıl), *Kitap adı*, Basıldığı yer, Yayın evi.

Derleme Kitaplar için :

Derleyen Adı/Adları, (yıl), *Derleme kitabın adı*, Basıldığı yer, Yayınevi.

Makaleler için :

Yazar Adı/Adları, (yıl), "Makalenin başlığı", *Sürekli yayının tam adı*, Cilt no, (Sayı no), sayfa no.

Derleme kitaplardaki makaleler için :

Yazar Adı/Adları, (yıl), "Makalenin başlığı", *Derleme kitabın adı*, Derleyen / derleyenlerin adı/ adları, Basıldığı yer, Yayınevi, sayfa no.

Bildiriler için:

Yazar Adı/Adları, (yıl), "Bildirinin başlığı", *Sempozyum veya kongrenin adı*, Düzenlenen yerin adı, tarihi, Derleyen/derleyenlerin adı/adları, Basıldığı yer, Yayınevi, sayfa no.

Tezler için:

Yazar Adı, (yıl), *Tezin adı*, Üniversitenin adı, Enstitünün adı, Arşiv no (var ise), Doktora/Master/Lisans Tezi, (yayımlanıp yayımlanmadığı).

Web siteleri için:

[http://www.site adı](http://www.siteadı) (uzantıları ile verilmeli ve sitenin yazar tarafından ulaşıldığı tarih; gün, ay, yıl ve saat olarak belirtilmelidir.)

Dil ve Yazım

H.Ü. Türkiyat Araştırmaları dergisinin dili Türkiye Türkçesi'dir, fakat Yayın Kurulu uygun gördüğü takdirde derginin üçte biri oranında İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yazılara da yer verebilir. Türkiye Türkçesi'yle yazılan makalelerin, yazım kuralları bakımından T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu'nun yürürlükteki Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Değerlendirme

Dergiye gönderilen yazılardan Yayın Kurulu'nca incelenerek hakemlere gönderilmesi uygun bulunanlar, iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Telif Hakkı

H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004. Her türlü hakkı saklıdır; bu yayının hiçbir kısmı elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt v.b. yolla hiçbir şekilde yayıncıların izni olmaksızın bastırılamaz, çoğaltılamaz. Dergide yer alan yazılar, resim ve şekiller, üçüncü şahıslar tarafından ancak, kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir.

